

Seijst 1999 : bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist, uitgegeven door de Van de Poll-Stichting

<https://hdl.handle.net/1874/9669>

Seijst

in na te melden Tolhuis, publiek verkoopen
afgehandeld door Pieter K
toenbakker te Nieuwe
gezeven aan Mijnlie
ngezet door Hendrik
em.ontvanger en molen
gevelaken voor
afgehandeld door Anthonis

HET TOLHUIS,
staande te Zeist, aan den Woudenbergse
straatweg nabij de Nieuwe Krakeling,
tot AFBRAAK,
in 3 perceelen.
Op dag 1
Aanwijzig

BULLETIN UITGEGEVEN DOOR DE VAN DE POLL STICHTING

- ◆ Het lageronderwijs in Zeist (2)
- ◆ Johan Meerdink in memoriam
- ◆ Uitreiking de Monté verlorenpenning
- ◆ Jaarverslagen over 1998

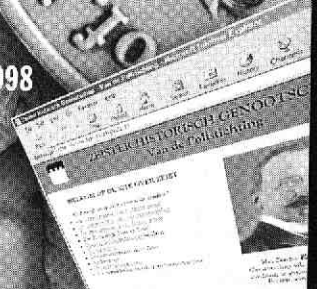
EERSTE UITREIKING
VAN ERE PENNING

pag. 24

VERSLAGEN 1998

12-23

1-6661

TOL-TARIEF,

in bij Koninklijke Besluit van 12 October 1838, n° 110, en
GADANWBG van ZEIST naar het Huis TER HEIDE

Per Pond of Middel	0.05
Per Maatsje of Eel	0.01
Per Kalf, Schape of Finken	0.01
Per Stude Schapen of Vachters, sterker dan 20 omke, in een van Rijk, Oud of Hael gespannen voor een Rij- of Voertog	0.05
Per Eel, gespannen voor een Rij- of Voertog	0.03
Per Eel, gespannen voor een Rij- of Voertog	0.01
Per Eel, Middel of Honderdste, gespannen voor een Rij- of Voertog meer Rij- of Voertog en aangegebonden zijde, zal voor ieder paar	0.05

Seijst

Bulletin ter bevordering
van de kennis
van de geschiedenis van Zeist

ISSN 1383-2867

Verschijnt 4 maal per jaar; 29e jrg., maart 1999, nummer 1. Drukkerwerk: Gregorius, Zeist. Vormgeving/lay-out: Fréphitophe

REDACTIECOMMISSIE

M. Wortmann, voorzitter, J. Fluitman, J. A. v/d Dikkenberg, eindredacteur, F. Ruys, vormgever, A. Bal, M. Roeder, N. Vlak.

REDACTIEADRES VOOR INZENDEN VAN KOPIJ

Postadres: Poortstraat 75, 3572 HE Utrecht
Telefoon/fax: 030 - 276 04 45
E-mail: f.ruys@PCMuitgevers.nl

POSTADRES VAN DE POLL-STICHTING

Aanmeldingen van nieuwe donateurs of adreswijzigingen kunnen enkel schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist. Giro 384 03 83

BEZOEKADRES DOCUMENTATIECENTRUM

Slot Zeist, Zinzendorflaan 1. Telefoon (030) 692 17 04. Geopend op dinsdag van 10.00 - 12.00 uur en iedere eerste zaterdag van de maand van 14.00 - 16.00 uur.

3. Openbaar Lageronderwijs in Zeist, Leo Visser
Aflevering 2, de schoolgebouwen

11. Johan Meerdink, Mr. Drs. V.A.M. van der Burg
In memoriam. 17 november 1911 - 7 januari 1999

12. Jaarverslagen 1998, Leo Visser
Verslag van het bestuur, de tentoonstellingscommissie, de commissie lezingen en excursies, de commissie beheer collecties en het documentatiecentrum, de commissie audiovisuele collecties en de redactiecommissie.

24. De Monté verLoren, Mr. Drs. V.A.M. van der Burg
Uitreiking van de penning op de vrijwilligersdag.

En verder...

De berichten uit de Van de Poll Kamer.

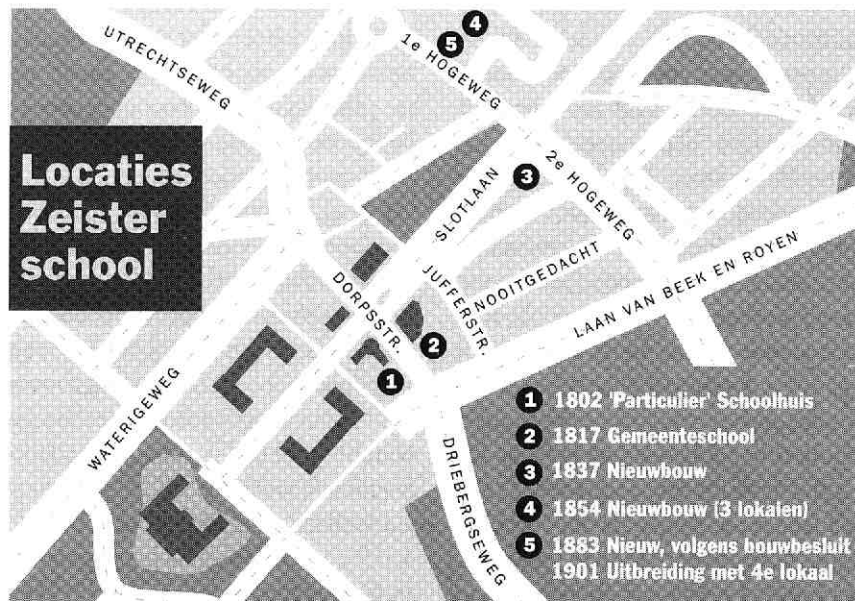
Na de inleiding op de scholenserie, verschijnt hier de eerste aflevering van Leo Visser over de eerste scholen die in Zeist gebouwd werden.

1. Het schoollokaal in het huis van de schoolmeester

In 1801 werd het huis van de schoolmeester, P. de Liefde, in de (2e) Dorpsstraat, aan de zijde van het postkantoor, aangeduid als het schoolhuis van Zeist. Toen de onderprefect van het Arrondissement Amersfoort op 22 maart 1813 een opgave vroeg van schoolgebouwen die eigendom waren van de gemeente Zeist, antwoordde de burgemeester dat de gemeente geen eigenaar was van de school, maar dat de school gehuurd werd.

Het pand, waarin schoolmeester de Liefde woonde, stond op de plaats waar in 1905 voor J.F. Marsman, de vader van de dichter Hendrik Marsman (1899-1940), een winkelhuis werd gebouwd, het huidige pand 2e

De schoolgebouwen

De lokaties van de gebouwen geprojecteerd op de huidige wegenkaart van Zeist.

INFOGRAPHIC FRÉDÉRIK RUYSS

Dorpsstraat 34. Uit de gemeenterekeningen van Zeist blijkt, dat de schoolmeester voor het gebruik van het schoollokaal f25,- per jaar ontving.

2. Een eigen schoolgebouw in de Tweede Dorpsstraat.

Toen schoolmeester De Liefde op 1 januari 1817 met ontslag was gegaan zag de gemeente Zeist

uit naar een mogelijkheid om een eigen schoolgebouw te beheren.

Nadat het schoollokaal van De Liefde nog tot 1 april 1817 was gehuurd voor f6,25, huurde de gemeente met ingang van 1 mei 1817 een pand aan de overzijde van de (2e) Dorpsstraat van de erven Van Laer. Op 23 december 1817 werd het eigendom van de gemeente Zeist. In de verkoopakte wordt het perceel als volgt omschreven:

“Een hecht en weldoortimmerd huis, voorheen uitgemaakt hebbende twee woningen onder één dak, nu tot één woonhuis, hebbende gelijkvloers een goed voorhuis, een voorkamer, een binnenkamer, een kelderkamer, voorts een groote schuur of stallinge, waarin een pomp en een gelegenheid om te stoken, boven het huis is een goede zolder, gelegen in de gemeente Zeist, no. 83 en 84”.

De koopsom bedroeg f700,-. In het veilingboekje van Zeist uit 1818 wordt het perceel op blad-

zijde 7 omschreven als een huis met schuur, zijnde het schoolhuis, getekend nr. 83 en 84, waarop een grondrente van f4,- per jaar rustte. Het pand, waarin de school was gevestigd stond op de plaats van het huidige huis 2e Dorpsstraat 51.

Op 23 februari 1818 vond de aanbesteding plaats voor het aanbrennen van verbeteringen en reparaties aan het woonhuis van de onderwijzer der jeugd en het opbouwen van een nieuw gebouw tot school geschikt. De bouw werd gegund aan Matthijs Verdonk voor f1.500,-.

In zijn jaarverslag van 20 april 1819 schrijft schoolopziener H.G. Schlüter dat het geheel nieuwe schoolgebouw in Zeist zeer goed is ingericht.

De school heeft ongetwijfeld een groot aantal jaren de Zeister schooljeugd kunnen herbergen, maar op den duur ontstond er

toch een enorm ruimtegebrek

Dat blijkt uit de rapporten van de schoolopziener en het wordt nog eens onderstreept in een verslag van hoofdinspecteur H. Wijnbeek, die in 1836 Zeist bezocht en over de dorpsschool het volgende rapporteerde:

“De dorpsschool is laag, bedompt en bijna de helft te klein voor de 200 leerlingen. De burgemeester heb ik dit gebrek aangewezen en op vergroting en verbetering van hetzelfde aangedrongen, met dat goed gevolg, dat er sedert een plan en bestek voor een heel nieuw lokaal is gemaakt om in 1837 te worden gebouwd.”

3. De school aan de Hogeweg, hoek Slotlaan

Op 28 december 1836 stelde de gemeenteraad vast, dat het schoolgebouw door de toenemende bevolking te klein was geworden en dat vergroting van de school en reparatie van de onderwijzerswoning aller-

aanzienlijkste kosten zouden veroorzaken.

Daarom werd besloten een nieuwe school en woning te bouwen op een stuk grond door burgemeester Van Bern aangeboden, groot 5 roeden en 55 ellen, gelegen aan de Hoge of Oude Arnhemseweg *“terzijde van de Voorlaan of Woudenbergseweg.”*

In de nabijheid van de Dorpsstraat was daartoe geen gelegenheid meer, terwijl het stukje grond *“zo ten aanzien van het dorp als van Nieuw Zeijst (Nooitgedacht, LV) en de Moscoviterheuvel in het midden der gemeente lag”*.

De gemeente kreeg de grond in eeuwigdurende erfpacht voor een jaarlijkse canon van f15,-. Er zou weer een ontwerp tekening worden ontworpen en het oude schoollokaal zou worden verkocht.

Toen de schoolopziener de ontwerp tekening had gezien voor de school, die aan 260 leerlingen

plaats kon bieden en waarvan de kosten begroot waren op f9.000,- was hij aanvankelijk enthousiast.

Toen hij later hoorde dat de school zou worden gebouwd op de hoek van de 2e Hogeweg/Slotlaan (toen nog Voorlaan of Woudenbergseweg genoemd, LV), was zijn reactie bepaald niet positief. Hij schreef aan het gemeentebestuur:

“Groot was mijn verwondering over de geïsoleerde plaats, verwijderd van de kom der gemeente in een afgelegen, onbezochte en onbekwame streek”.

De kom van de gemeente was toen nog altijd de Dorpsstraat en daar hoorde het bos voorbij de Hogeweg bepaald niet bij.

Hij pleitte nog voor een nieuw schoollokaal in de tuin van de school aan de Dorpsstraat met een uitgang aan de kant van de Jufferstraat, maar het mocht niet baten.

De school kwam op de hoek

Slotlaan/Hogeweg, waar later aan de overkant van de Slotlaan de protestantse bewaarschool werd gebouwd.

Op 13 september 1837 vond de aanbesteding plaats voor de opbouw van een school en een onderwijzerswoning. De bouw werd gegund aan Gerrit Meerdink voor f9.400,-. De schoolopziener schreef in zijn jaarverslag over 1837:

“In Zeist zijn de fondamente[n] voor een geheel nieuw schoolgebouw en een onderwijzerswoning reeds gelegd. In het voorjaar van 1838 zal tot verdere opbouw worden overgegaan, waarna de rechtmatige klachten over de dorpschool zullen zijn vervallen”.

Ondanks het feit, dat er diverse adviezen waren ingewonnen over het bouw plan, voldeed het schoollokaal toch al vrij kort na de ingebruikneming niet meer aan de eisen van de tijd.

Vooral het feit, dat alle ± tweehonderd, leerlingen in één ruimte bij elkaar zaten, werd niet meer geaccepteerd. Op 7 januari 1853 wees de schoolopziener op de wenselijkheid om het schoollokaal door een afscheiding geschikt te maken onder meer doelmatig onderwijs te geven. Volgens hem zou dat niet meer dan f200,- gaan kosten.

De daarna nieuw benoemde schoolopziener herinnerde de burgemeester op 11 oktober 1853 nog eens aan die brief van 7 januari. Hij had bovendien nog twee ernstige tekortkomingen aan het schoolgebouw geconstateerd, te weten de koude en de duisternis.

Hij citeerde in zijn brief een goed opvoeder, die gezegd had *"Duisternis in het vertrek geeft duisternis in de ziel"*.

Teneinde de leerlingen in staat te stellen hun werk behoorlijk te verrichten en het kwade te ver-

hoeden dat uit gebrek aan licht voortspuit verzoek ik u hierin met de meeste spoed te voorzien", aldus de schoolopziener.

In het begin van het volgend jaar kwam de oplossing.

4. De eerste school aan de Eerste Hogeweg.

Op 17 januari 1853 boog de gemeenteraad zich over een voorstel van burgemeester en wethouders om het bestaande schoollokaal in tweeën te verdelen. De raad ging daar niet mee akkoord en besloot tegen het advies van b. en w. in om de school uit te breiden om hiermede het onderwijs te kunnen verbeteren.

Er was blijkbaar niet voldoende rekening gehouden met de financiële consequenties van dat besluit, want op 6 mei 1853 besloot de gemeenteraad met de uitbreiding van het schoolgebouw te wachten tot de gemeentekas het zou toelaten en ook in verband

met de toeneming van de katholieke bevolking, die wellicht, een eigen school zou willen stichten.

Op 21 maart 1854 was er genoeg geld in kas en was ook duidelijk geworden dat er voorlopig nog geen katholieke school zou komen. De gemeenteraad besloot namelijk op die dag tot verkoop van de oude school aan G. Thesing voor f10.500,- en tot aankoop van 21 roeden en 90 ellen land met een huis aan de 1e Hogeweg van Evert van den Brink voor de bouw van een nieuwe school voor f7.500,-. Vervolgens kwamen er in de raadsvergadering van 23 juni 1854 twee tekeningen ter tafel voor de bouw van een nieuwe school, maar deze werden naar de prullenmand verwezen vanwege de daaraan verbonden aanzienlijke kosten.

Besloten werd architect N.J. Kamperdijk, de ontwerper van de kerk aan de 1e Dorpsstraat, op-

dracht te geven voor het maken van een nieuwe tekening en gericht op een minder kostbare voet.

Dat was hem snel gelukt, want op 28 juli 1854 vond de aanbesteding plaats voor het afbreken van de bestaande en het bouwen van een nieuwe school met hergebruik van het oude materiaal.

De bouw werd gegund aan de Zeister aannemer Christoffel Timmerman voor f6.690,- met inbegrip van het afbreken van de oude school.

Op 4 oktober 1854 besloten burgemeester en wethouders f25,- ter beschikking te stellen aan de arbeiders van het in aanbouw zijnde schoolgebouw, te verdelen door de opzichter.

Dat gebeurde bij het bereiken van het hoogste punt van de bouw. In dezelfde vergadering werd besloten tot aanschaffing van drie porseleinen kachels bij

de fa. Martin te Zeist ten behoeve van de nieuwe school.

Tot een officiële opening van de nieuwe school is het niet gekomen. De gemeenteraad besloot op 16 oktober 1854 de school zonder enige feestelijkheden in gebruik te nemen in verband met de grote kosten welke reeds waren gemaakt.

Het schoolgebouw stond op het terrein, waarop het warenhuis van V&D. is gebouwd, maar dan wel aan de kant van de Weeshuislaan.

Aan de zijde van de le Hogeweg stond het in het raadsbesluit genoemde huis. Daarin kwam schoolmeester S. de Meijere te wonen.

Hoewel er geen bouwtekening of bestek van de nieuwe school is bewaard gebleven weten we toch uit het verslag van de schoolopziener van 1 december 1854 dat het ideaal van een school met drie aparte lokalen

werd verwezenlijkt. Er staat n.l.: *"In het nieuwe schoolgebouw zijn de klassen door glazen schuifdeuren gescheiden. De hoofdonderwijzer met de hoogste klasse in het midden geplaatst, heeft het oog op de beide andere klassen.*

In iedere klasse zijn ruim 80 kinderen, in de laagste zelfs bij de 100. En toch hindert het onderwijs dat in de ene kamer gegeven wordt dat in de andere niet"

In zijn jaarverslag over 1855 is de schoolopziener wat Zeist betreft kort en krachtig met de volgende woorden: *"Te Zeist is een nieuwe school gebouwd. Een der besten en schoonsten uit het hele district."*

In het jaarverslag van de Schoolcommissie over 1872 kwam er voor het eerst een minder positief geluid over de school. In mei had de toenmalige schoolopziener en in oktober had de nieuw benoemde inspecteur de

school bezocht. De inspecteur klaagde over de zeer gebrekkige ventilatie, over het grote aantal leerlingen in het elfde lokaal en over de ontoereikende hulp.

Wanneer we weten dat het aantal leerlingen in de drie lokalen op januari 1872 306 bedroeg, dan is het duidelijk dat er veel ventilatie nodig was.

Alle latere verslagen eindigden met de wens om vergroting van de school, waarop in vorige verslagen was aangedrongen.

In 1879 werd bovendien gecon-

De o.l.s. aan de 1e Hogeweg.

stateerd, dat de omgeving van de school er nogmaals op was achteruitgegaan door het bouwen van nieuwe varkenshokken door bewoners in de nabijheid van de school. In het verslag over 1880 werd kort en krachtig vastgesteld dat het schoolgebouw in een hoogst ongunstige toestand verkeerde en dat de toestand dringend verbetering vereiste. Het was het laatste negatieve bericht over de school die ooit als de beste van het hele district was aangeprezen.

5. De tweede school aan de Eerste Hogeweg.

De Schoolcommissie had een stevige steun in de rug gekregen van het op 30 augustus 1880 in werking getreden 'Bouwbesluit', waarin veel werd voorgeschreven, waaraan scholen moesten voldoen. De school mocht niet staan in de nabijheid van plaatsen, die nadelig zouden zijn voor

de volksgezondheid of belemmerend zouden zijn voor het onderwijs.

In één schoolvertrek mochten hoogstens honderd kinderen zitten. Er kwamen voorschriften voor afmetingen van schoollokalen en gangen, voor ramen, verlichting, ventilatie, wc's, verwarming enz.

Op 10 juni 1881 besloot de gemeenteraad tot het bouwen van een lagere school op hetzelfde terrein aan de 1e Hogeweg, maar nu op de plaats waar de onderwijzerswoning stond en waar later het warenhuis van V&D verrees. De aanbesteding voor de bouw van een school met zes lokalen en een verdekte speelplaats naar het ontwerp van de gemeentearchitect A. Nijland vond plaats op 3 oktober 1881.

Het jaarverslag van de Schoolcommissie over dat jaar gaf over de nieuwbouw het volgende positieve geluid:

“De vroegere onderwijzerswoning te Zeist is afgebroken. Er wordt thans op deze plaats een geheel nieuwe school gebouwd, ingericht naar de eisen van de tegenwoordige tijd. Vermoedelijk zal de school eind 1882 in gebruik worden genomen”.

De bouw werd gegund aan de laagste inschrijver, F. Lefering te Nijmegen voor f17.965,-. Door het faillissement van de aanneemer liep de bouw een aanzienlijke vertraging op. Op 22 juni 1883 was het zover dat het college van gedeputeerde staten en verklaring kon afgeven, waarin stond dat de bouw van een school met zes lokalen aan de 1e Hogeweg te Zeist volgens het bestek was uitgevoerd.

En weer had Zeist een van de beste en hopelijk ook een van de schoonste scholen van het hele district.

Nadat de school in 1897 was uitgebreid met een opbouw van

vier lokalen was deze drie jaar later opnieuw te klein geworden. Op 27 maart 1900 besloot de gemeenteraad de school uit te breiden met drie lokalen en wel twee door opbouw en één door bijbouw en tot inrichting van het lokaal voor verschillende doeleinden tot gymnastieklokaal.

Uit het voorstel van burgemeester en wethouders van 24 februari 1900 blijkt, dat er elk half jaar veertig à vijftig leerlingen werden toegelaten, zodat twee maal per jaar een lokaal gevuld werd en dat slechts éénmaal per jaar een lokaal beschikbaar kwam door kinderen die de school verlieten.

Dit zou zo voortgaan totdat de kinderen van de toenmalige 6e klasse de 12e klasse zouden hebben bereikt. In 1903 zou de inrichting van de school dan zo kunnen zijn, dat de 12 klassen verdeeld zouden zijn over 12 lokalen, behalve het lokaal voor

handwerkonderwijs. In het jaarverslag van de toestand van de gemeente Zeist over 1901 schrijven burgemeester en wethouders over het onderwijs o.m.:

“Van de drie in 1900 bijgebouwde lokalen aan de 1^e Hogeweg werden er reeds twee in gebruik genomen. Blijft het aantal leerlingen dat op die school toelating vraagt toenemen, dan zal weldra moeten worden overgegaan tot de bouw van een nieuwe school, waarvoor reeds een stuk grond aan de Bergweg, tegenover het Transvaalpark, is aangekocht.”

In 1903 was de school weer te klein, maar van nieuwbouw was nog niets gekomen. Op 21 september 1903 vroeg hoofdonderwijzer Kruse om uitbreiding van de school met één lokaal. De schoolopziener steunde het verzoek op 14 november 1903 van harte. De leerplichtwet drijft de kinderen naar school en dwingt ook velen de school langer te bezoeken. Bovendien breidt de

gemeente Zeist zich sterk uit, zodat voortdurend aan vermeerdering van schoolruimte moet worden gedacht, aldus de schoolopziener.

Behalve voor een schoollokaal pleitte hij ook voor een apart kamertje voor het schoolhoofd, waar hij administratieve werkzaamheden zou kunnen verrichten en leerlingen, ouders en onderwijzers te woord zou kunnen staan. De gemeenteraad was het hiermee volledig eens en besloot op 1 december 1903 tot uitbreiding van de school met één lokaal, inclusief het kamertje voor het schoolhoofd en bovendien nog een aparte w.c. voor het onderwijzend personeel.

Dat was de laatste verbouwing vóór 1921. Na verbouwingen in 1921, 1937, 1943 en 1947 is de school in 1967 gesloopt.

Leo Visser

Volgende afl.: ‘De hoofdonderwijzers en het onderwijs’

Johan Meerdink heeft veel bijgedragen aan de groei en ontwikkeling van het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting Vanaf de oprichting in 1951 tot 1996 maakte hij deel- uit van het bestuur. Aan het Bulletin "Seijst" heeft hij ook vele jaren zijn redactionele werkzaamheden gewijd. Meerdink was bestuurder en auteur. Zijn bijdragen verschenen in "Seijst" en als afzonderlijke publicaties. Uit die bijdragen blijkt een grote betrokkenheid bij de geschiedenis van Zeist en die van de Evangelische Broedergemeente waarvan hij lid was en waar hij zich sterk maakte voor een goed archiefbeheer.

Meerdink stamde uit een familie die zich in 1830 te Zeist vanuit Neerlangbroek gevestigd had. Hij promoveerde als jurist aan de RU Utrecht in 1937 op een onderwerp dat tot de statistiek behoort: "De achteruitgang der ge-

IN MEMORIAM

**Mr. Dr. Johan
Meerdink**
(O.O.N.)

17 november 1911 Zeist
7 januari 1999

boorten", en kwam via het directie-secretariaat van Oosthoek's Encyclopedie te werken bij de gemeente Amsterdam, laatselijk als Directeur Bureau van Statistiek van Amsterdam 1957-1977. Na zijn pensionering in 1977 besteedde hij veel tijd aan de lokale historie.

Het bestuur van het Zeister Historisch Genootschap besloot vanwege zijn verdiensten op dit

terrein in 1998 aan hem met enkele andere verdienstelijke personen voor de Zeister Geschiedenis op de vrijwilligers dag van het genootschap de zojuist ingestelde J. Ph. de Monté ver Loren penning te verlenen. Een medaille, ter herdenking aan de ondervoorzitter, Prof. Mr. J. Ph. de Monté ver Loren (1901-1974), die na zijn dood onder het verband van vruchtgebruik zijn huis aan de Krullelaan 28 te Zeist en een omvangrijk boekenbezit aan de Van de -Poll Stichting na lieten om die personen te eren die als bestuurder, schrijver of faciliteerder een bijzondere bijdrage hebben geleverd aan het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting. Op 12 maart j.l. is deze medaille postuum aan zijn drie kinderen door mij uitgereikt.

Mr. Dr. V.A.M. van der Burg
Voorzitter

DE SECRETARIS

Ook in 1998 werd nog ruime aandacht besteed aan het uit Amsterdam teruggelaten archief van de Zeister tak van de familie van de Poll. De stukken zijn inmiddels ondergebracht bij het Zeister Gemeente archief, waar, onder bepaalde voorwaarden raadpleging mogelijk is. Het Anjerfonds Utrecht heeft destijds aan zijn subsidieverstrekking de conditie verbonden dat de archiefinventaris in druk beschikbaar moest komen; op 13-3-1998 werd het resultaat, een fraai boek, gepresenteerd. Er blijkt vanuit de archief- en bibliotheekwereld belangstelling voor te bestaan, terwijl het natuurlijk ook bij ZHG van de Poll Stichting te koop is. In februari 1998 werd in de Vleugelgalerie van het Slot de tentoonstelling "Een Zeister Freule aan het Hof" geopend; met name brieven van Freule Henriëtte van de Poll, die een onderdeel vormen van het al eerder genoemde familie-archief, dienden als basis

Tevreden secretaris

voor de expositie. Voor uitgebreider verslag verwijs ik naar het jaarverslag van de tentoonstellingscommissie.

Ook waar het lezingen, excursies en filmvoorstellingen in 1998 betreft, kunt u terecht bij de jaarverslagen van de organiserende commissies.

Het financiële jaarverslag 1998 en de begroting voor 1999 worden deze keer niet in het Bulletin Seyst opgenomen wegens de schaarste aan ons ter beschikking staande publicatieruimte; een geldkwesie helaas! Natuurlijk zijn de cijfers voor belangstellende donateurs beschikbaar; een verzoek aan de secretaris of penningmeester is genoeg.

In het voorjaar had het bestuur een gesprek met drs F. Vogelzang,

werkzaam bij de Federatie Stichts Cultureel Erfgoed, over deelname aan een door de Provincie Utrecht gefinancierd donateurs/ledenonderzoek onder zeven Utrechtse historische verenigingen en stichtingen.

Omdat al eerder was geconstateerd dat voor het opstellen van een toekomstgericht beleidsplan voor onze stichting méér dan de aanwezige kennis van opbouw en functioneren onmisbaar is, is het bestuur direct op deze onderzoekstrein gestapt.

Onze donateurs hebben voor een opvallend hoge respons gezorgd, waar we uiteraard heel blij mee zijn.

De uitkomsten zijn inmiddels bekend en zijn in het vorige Bulletin (Seijst 1998-IV) gepubliceerd. Consequenties, in de vorm van veranderingen/vernieuwingen, worden in het voorjaar van 1999 be-

sproken en op geschikte tijdstippen doorgevoerd. Ook hiervan zullen de lezers via het Bulletin op de hoogte kunnen blijven. Suggesties van respondenten tellen bij de verdere planning zeker mee.

Wie wel eens in de van de Pollkamer is geweest, herinnert zich misschien dat daar twee portretten van de hand van de bekende schilder Jan Veth plegen te hangen, voorstellende de ouders van de naamgever van onze stichting. Dankzij een subsidie van de gemeente Zeist konden de schilderingen worden "uitbested" voor schoonmaken en kleine reparaties. In de komende maanden verwachten wij hun volle glorie weer te laten zien, in de oorspronkelijke kleuren.

Kleurig en zeer succesvol als wervings- en propagandamiddel

blijkt terug

zijn ook de enige jaren geleden geïntroduceerde folders, Een gift van de de Monté VerLoren Stichting stelde ons dit jaar in staat een nieuwe voorraad te laten drukken.

Op 3-10-1998 werden wij de gelukkige bezitter van het archief van de Zeister afdeling van de Koninklijke Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde - Groei en Bloei.

Het was voor het eerst dat zo'n geste werd gedaan vanuit een Zeister organisatie, wat een reden was de overdracht feestelijk te laten verlopen, in aanwezigheid van besturen en gasten van beide kanten onder wie wethouder Den Heijer en één van zijn ambtenaren. De contacten met de gemeentebestuurders verliepen sinds het voorjaar weer positiever dan eerder wel eens het geval was; wij gaan er van uit dat dat zo zal blij-

ven en dat er in 1999 eindelijk klaarheid zal komen in de nog steeds brandende huisvestingskwestie.

Aan het eind van ieder verstreken jaar is de van de Pollkamer weer verder "volgelopen" met zaken die bewaard moeten blijven, 1998 is daarop geen uitzondering geweest.

Het najaar van 1998 stond, binnen het bestuur en de commissies, al in het teken van de grote plannen, al dan niet in milleniumverband, die rond de glasplatencollectie van de Zeister fotograaf Kraal zijn gesmeed; eindelijk moet dit mooie bezit zichtbaar worden. In januari van dit jaar, is de restauratie, gevolgd door het afdrucken van de 400 platen, afgerond. Nu wordt er geïnventariseerd en geselecteerd, dank zij giften van de de Monté VerLoren Stichting en de van Tellingeng-Pul Stichting. Zonder hun

Bestuur op 31-12-98

Mr dr V.A.M. van der Burg, *voorzitter*

J. Verbeek-Stapensea, *secretaris*

C.E.G. ten Houte de Lange, *penningmeester*

en de commissievoorzitters

C.W. van den Berg van Barneveld, *beheer collecties en archief*

J.B.M.P. van Grunsven, *lezingen en excursies*

drs K. Veenland-Heineman, *tentoonstellingen*

Mw Fl. de Vrijer, *publicaties*

Mr M.K.M. Wortann, *redactie Bulletin Seyst*

J.B. van Zoonen, *beheer audiovisuele collectie*

hulp in de eerste fasen van het proces hadden de platen verder moeten blijven rusten in hun dozen.

Hulp en steun, daadwerkelijk en financieel, ondervond het bestuur van vrijwilligers en donateurs. Wij zijn hen allen zeer erkentelijk daarvoor. Vrijwilligers zijn en blijven steeds welkom, we kunnen niet zonder hen.

De Zeister media, kranten en kabels, zijn steeds bereid onze aankondigingen te publiceren en, waar relevant, onze verslagen te bespreken. Ook aan hun medewerkers onze welgemeende dank.

Administratiebureau Pronto uit Bilt-hoven, in de persoon van mevrouw Anja Severs, was in het afgelopen jaar weer onze professionele steunpilaar.

De directie van Figi betoonde zich in 1998 uiterst coöperatief, evenals de gemeentearchivaris. Zij allen verdienen onze dank.

Het bestuur hoopt dat aan deze lijst in 1999 de naam kan worden toegevoegd van de voorzitter van een nieuw in te stellen commissie voor Public Relations; de noodzaak hiertoe is in het verslagjaar alleen maar duidelijker geworden.

J. Verbeek-Stapensea

Uitstel van alle activiteiten als gevolg van onderbezetting

COMMISSIE PUBLICATIES

De activiteiten van de commissie publicaties zijn in 1998 minimaal geweest. Dit heeft met de personele bezetting te maken maar ook vanwege het bestuursbesluit alle aandacht te besteden aan het 'Kraal-project' dat in het najaar van het afgelopen jaar is gestart en loopt tot december 1999. Het is de bedoeling dat in 2000 nieuwe activiteiten gestart zullen worden.

Samenstelling op 31-12-98

Mw Fl. de Vrijer, *publicaties*
Mr dr V.A.M. van der Burg,
voorzitter

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

Op de oproep tot uitbreiding van de commissie in het vorige jaarverslag reageerde de heer A. Smith. Hij is sedert september lid van onze commissie. Ondergetekende vertegenwoordigt de commissie in het bestuur van de Stichting.

Het belangrijkste project in 1998 was de organisatie van de tentoonstelling *Henriette van de Poll, een Zeister freule aan het hof*, die van 21 februari t/m 4 maart te zien was in Galerie De Vleugel in Slot Zeist. Directe aanleiding voor

'Zeister freule a

deze tentoonstelling vormde de inventarisatie van het archief van de familie Van de Poll (de Zeister tak), die in 1997 zijn beslag kreeg. De commissie maakte als eerste gebruik van de nieuwe inventaris bij haar onderzoek en selectie voor de tentoonstelling. Aangevuld met enige bruiklenen kon een levendig beeld gegeven worden van Henriette, die van 1880 tot 1934 als *hofdame* van Koningin (Moeder) Emma en *surintendante van*

de opvoeding van Koningin Wilhelmina werkzaam was. Een japon uit het Haags Gemeentemuseum was dé blikvanger van de expositie midden van archiefstukken, brieven en heel veel foto's.

In negen dagen ontvingen wij bijna 700 bezoekers. De pers was ons welgezind; een recensie in *Trouw* bracht ook bezoekers van buiten Utrecht. We hebben weer een beroep kunnen doen op mensen van 't Gilde, die bereid waren als

Links: Tentoonstelling *Henriette van de Poll, een Zeister freule aan het hof* in Galerie De Vleugel Slot Zeist, 1898. Inzet: Wethouder Den Heijer (links) in gesprek met de heer van Rhijn tijdens de opening op 21 februari. Rechts: Japon van Henriëtte van de Poll, 1898. Bruikleen Haags Gemeentemuseum.

an het Hof' groot succes

toezichthouder aanwezig te zijn. Voor de plezierige samenwerking willen wij hen op deze plaats nog eens hartelijk bedanken. Ook de Gemeente Zeist en Mevrouw Klein Kranenbarg willen we bedanken voor het beschikbaar stellen van de expositieruimte. De heer Kleinhans heeft evenals vorige jaren verduisteringsgordijnen beschikbaar gesteld, van Museum Flehite in Amersfoort leenden we weer een luchtontvochtiger en van

Slot Zeist konden we wissellijsten gebruiken. Frédéric Ruys verzorgde het affiche en de uitnodiging voor de opening. Tekstborden en bij-schriften konden een professioneel uiterlijk krijgen door de printmogelijkheden, die OSG Schoonoord ons bood. Tijdens de opening vertolkte mevrouw Antoinette Jiskoot de *Henriette Polka*, die Frederik van de Poll in 1860 voor zijn dochter componeerde.

Voor het welslagen van een tentoonstelling zijn we steeds afhankelijk van de medewerking van velen. Maar ook vereist de organisatie veel tijd, creativiteit en flexibiliteit van de commissieleden. Bij deze tentoonstelling is gebleken, dat de commissie een goed team is.

Eind 1997 werd voor het eerst de gratis ter beschikking gestelde vitrine in de lobby van Hotel Figi ingericht met penningen uit het bezit

van het Zeister Historisch Genootschap. In de loop van 1998 werd de inhoud gewisseld. Nelleriek Boucher richtte een kleine expositie in over de inhuldigungsfeesten van 1898, aan de hand van aantekeningen uit de dagboeken en agenda's van de freules Van de Poll. Het ziet er thans naar uit dat het vitrine-project maar een kort leven beschoren is, omdat de bewuste vitrine commercieel verhuurd zal worden.

Met de fototentoonstelling *Zeist terug in de tijd* zal onze stichting een bijdrage leveren aan de millenniumviering in Zeist. De tentoonstelling wordt gehouden in de expositiezalen van Slot Zeist en zal te zien zijn van 27 november 1999 tot 10 januari 2000. De verzameling glasnegatieven van de Zeister boekhandel/uitgeverij Kraal - al 30 jaar in bezit van onze stichting - vormt de kern van de tentoonstelling. De collectie is in

het Nationaal Fotorestauroatie Atelier te Rotterdam geconserveerd en gedupliceerd, zodat er nu veilig mee gewerkt kan worden. Sinds oktober 1998 is een werkgroep, waaraan leden van de tentoonstellingscommissie deelnemen, wekelijks bezig met de inventarisatie van het beeldmateriaal, waarna een keuze voor de tentoonstelling gemaakt zal worden. Met deze tentoonstelling zet de commissie haar beleid voort om het eigen bezit van de stichting voor het voetlicht te brengen.

Karen Veenland-Heineman

Samenstelling op 31-12-98

Mevrouw N. Boucher-Verloop, de heer JH. Heimeel, de heer F. Kuster, mevrouw E. Stades-Vischer, A. Smith en mevrouw K.M. Veenland-Heineman. O

Hoge opkomst dankzij grote belangstelling

COMMISSIE EXCURSIES EN LEZINGEN

Op 16 mei 1998 vond de eerste excursie plaats. De bestemming was de beeldentuin van Interart te Heeswijk.

Na de Brabantse koffietafel in de tuinen van deze galerie vertrokken men naar s' Hertogenbosch. Met een boottocht over de Binnendieze en de mogelijkheid om op eigen wijze nog activiteiten te ondernemen werd het een zeer geslaagde dag.

Op 3 september werd een halve dagtocht naar het kasteel Laag-Keppel georganiseerd. Na de rondleiding door de kasteelvrouw vond een koffieontvangst plaats in het restaurant "De Gouden Leeuw". Vervolgens was er een toeristische route als terugreis naar Zeist uitgezet.

Wegens grote belangstelling is de

dagtocht op 10 september herhaald.

Naar aanleiding van de overdracht/schenking van het tuinbouwarchief van de vereniging "Groei en Bloei" afdeling Zeist aan het Zeister Genootschap "van de Poll Stichting" heeft de heer J. H. Heimel op 13 oktober een lezing gehouden over de grote internatio-

nale tuinbouwtentoonstelling van 1909 op het landgoed "Schoonoord".

De lezing vond plaats in de cantine van de OSG "Schoonoord". Deze ruimte en het gebruik van moderne presentatiemiddelen was geheel belangeloos ter beschikking gesteld door de schooldirectie.

De genoemde tentoonstelling was destijds georganiseerd ter gelegenheid van het vijf en twintig jarig bestaan van de "Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde.

Ter gelegenheid van dat jubileum werd een attractiepark aangelegd met daarin o.a. een nagebouwd dorpje "Oud Zeist". Dat de tentoonstelling veel aandacht trok blijkt wel uit het feit dat Koningin-Moeder Emma een bezoek bracht.

Tijdens de lezing werd veel aandacht geschonken aan de gebeur-

tenissen van destijds, de voorbereiding van de tentoonstelling, het attractiepark en de geschiedenis en achtergronden van het landgoed "Schoonoord".

De commissie is de heer Heimel zeer erlentelijk voor de gedegen inhoud en presentatie van de lezing. Uit de grote opkomst blijkt dat er zeer veel belangstelling bestaat voor dit soort onderwerpen.

Samenstelling op 31-12-98

J.B.M.P. van Grunsven,
voorzitter.

COMMISSIE BEHEER COLLECTIES EN HET DOCUMENTATIECENTRUM

Evenals voorgaande jaren nam ook in 1998 het aantal belangstellenden aan de "van de Poll-kamer" sterk toe. Wij ontvingen ruim 200 bezoekers en verschafften eveneens vele inlichtingen per telefoon. Het is dan ook verheugend te constateren dat steeds meer geïnteresseerden in de historie van Zeist de weg naar Slot Zeist weten te vinden ten einde onze uitgebreide documentatie en bibliotheek te raadplegen. Wellicht ten overvloed wijzen wij nog eens op de extra openstelling elke eerste zaterdag van de maand tussen 14.00 en 16.00 uur*.

Naast de overdracht van het archief van de Zeister afdeling van de Koninklijke Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde "Groei en Bloei" (zie eveneens het verslag van de secretaris) mag zeker de schenking van Meisjesinternaat

'Kamer' trekt meer en meer bezoekers

De voorzitters mevrouw A. Gerritsen (Groei en Bloei) en mr. dr. V.A.M. van der Burg.

"Pavia" niet onvermeld blijven. Het betreft hier diverse jaarboeken en 2 rode blazers met insigne en speld, destijds bij de ontruiming van het pand "gered" van vernietiging. Zo werd ons ook een doos met correspondentie vanaf ca. 1900 tussen diverse familieleden "France" overhandigd en kwamen

wij in het bezit van enige blauwdrukken van bouwtekeningen, o.a. van een huis op de Herenlaan te Zeist.

Het jaar 1998 stond o.m. in het teken van 350 jaar "Vrede van Munster (1648-1998) en "100 jaar Wilhelmina" Ter gelegenheid hiervan ontvingen wij enkele (zilve-

ren) munten t.b.v. onze Munten- en Penningencollectie, waarvan reeds in 1997 een zeer gedetailleerde inventaris werd samengesteld door de heer Ir. B. van Wijk. In verband met het vertrek van de heer C.J. Bardet, jarenlang een vertrouwd gezicht in de v.d.Poll-kamer en daarbuiten, mochten wij Mw. J. B. Lassche als nieuwe vrijwilligster verwelkomen.

Gezien het vele (extra) werk komt allen een woord van hartelijke dank toe. Uit bovenstaande blijkt, dat aanvulling en versterking nog steeds zeer gewenst is.

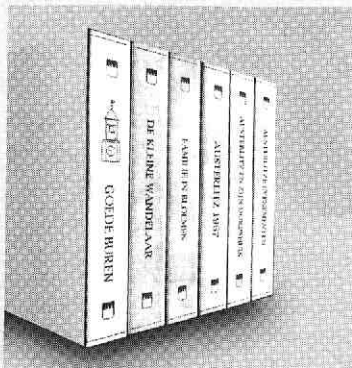
C.W. van den Berg- van Barneveld

Bestuur op 31-12-98

Nog steeds "inwonend" in Slot Zeist, behoorden aan het einde van het verslagjaar tot de vaste medewerkers/sters: de dames: Drs.J.C. Mollen-Hengeveld. J.B.Lassche, A.C.Metz en A. Speet en de heren: Drs. M.M.A. Roeder, D.A.A. Albrecht en A. Niessen.

COMMISSIE AUDIOVISUELE COLLECTIES

De commissie audiovisueel heeft in 1998 een bijzonder succesvol jaar gehad. Er zijn maar liefst tien (10!) filmvoorstellingen georganiseerd. Er waren veel voorstellingen voor verenigingen maar ook veel voorstellingen openbaar, in Figi en daarbuiten. Met name voor de openbare voorstellingen in Figi willen we onze dank uitspreken voor de bereidwillige medewerking van de

De verkoop van videobanden is een succes gebleken voor de stichting.

Record aantal openbare

Figidirectie bij het beschikbaar stellen van de zalen.

KASSUCCES

Het uitbrengen van de film "Austerlitz 1967" in januari op VHS was commercieel en promotioneel gezien een gouden greep. Er zijn gedurende het jaar van deze film meer dan honderd exemplaren verkocht, voornamelijk aan mensen uit Austerlitz of die daar gewoon hebben. Na aftrek van de productiekosten bleef een bescheiden winst over die apart werd gezet om in de toekomst de aanschaf van een videoprojector (de vervanging van de filmprojector) te financieren.

PUBLIEKSSUCCES

Voor de najaarsvoorstelling kozen we ervoor twee films in première te laten gaan, "De Kleine Wande-

Piet Goedhart en JanWille van Scherpenzeel bij een filmvoorstelling voor de Rotary in Oud London.

laar" van filmer Anton Wisman en "Familie in Bloemen" van Marjolijn Droog (een budget videofilm in eigen beheer gemaakt). De belangstelling van het publiek voor deze films in Figi was dermate groot dat de zaal tweemaal was uitverkocht. Bovendien moest er een extra voorstelling worden georganiseerd om voor de mensen die niet naar binnen konden de films alsnog te

vertonen. Belde films zijn uitgebracht op VHS en hebben redelijk verkocht.

CATALOGUS

De afgelopen twee jaar zijn de medewerkers actief geweest met het schrijven en samenstellen van de filmcatalogus. Dit resulteerde in december 1998 in de Filmcatalogus 1999. In deze catalogus zijn niet alleen de in bezit zijnde filmrollen van de stichting opgenomen maar ook onze videobanden en geluidsbanden. Met deze catalogus willen we de toegankelijkheid van onze collectie vergroten. De catalogus is in te zien in de Van de Poll kamer in het Slot.

VERWERVING EN INNOVATIE

Er is veel nieuw historisch materi-

voorstellingen

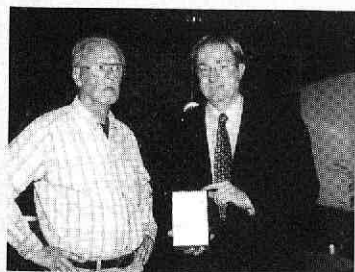
aal binnengekomen. Van de families Methorst, Van Scherpenzeel en Meerdink kregen we vele minuten waardevolle 8 mm film ter copiering aangeboden. Van Leo Visser ontvingen we een stapel langspeelplaten met muziek van vele Zeister verenigingen. Ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van het Austerlitzse dorps huis gaven verschillende Austerlitzse par-

ticulieren 8 mm films in bruikleen om over te zetten op video. Bovendien is er met diverse Zeister instellingen contact opgebouwd die binnenkort moeten resulteren in het overdragen van films of ander historisch audiovisueel materiaal. Fr d rik Ruys en Jaap van Zoonen zijn begonnen met de bouw van een eigen Web-site op het Internet voor de stichting. Met deze site is het de bedoeling in de toekomst een jonger publiek aan ons te binden.

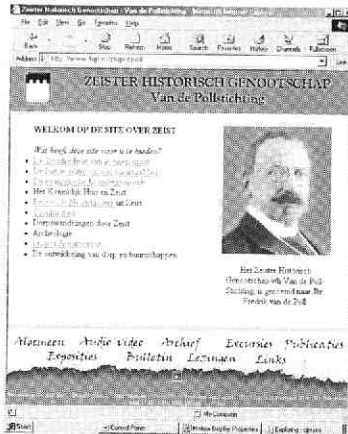
Jaap van Zoonen

Samenstelling op 31-12-98

- Jaap van Zoonen (voorzitter)
- Henk Wels (documentatie)
- Piet Goedhart (voorstellingen)
- JanWillem. van Scherpenzeel (voorstellingen)
- Aad de Groot (PR)
- Alfred Venema (vererving)

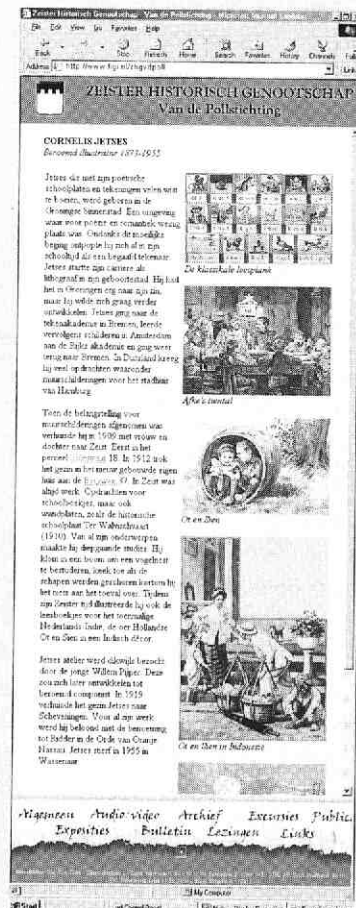
Jaap van Zoonen overhandigt de eerste videoband Austerlitz 1969 aan Rutger Loenen.

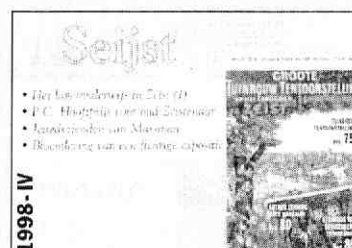

Met het aanbieden van informatie over de Zeister historie op het internet, verlaagt de stichting de drempel voor toekomstige donateurs.

Behalve de gebruikelijke informatie die tevens in het bulletin verschijnt, biedt de site extra mogelijkheden dankzij het gebruik van bewegend beeld en geluid.

Op dit moment is de testsite te bezichtigen op www.figi.nl/zhgvdpoll.

Fluitman verlaat redactie

De redactiecommissie was ook dit jaar ongewijzigd van samenstelling, wat misschien iets zegt over de prettige sfeer en de hechte samenwerking binnen het team.

Er werden weer vier nummers van het blad Seijst geproduceerd, dat blijkens onderzoek zeer gewaardeerd wordt door de lezers. We hebben ons best gedaan ruimte te creëren voor nieuwe auteurs, zonder de grote coryfeeën en de eerbiedwaardige traditie te veronachtzamen. Ook hebben we geprobeerd de geschiedenis van Zeist zo veelzijdig mogelijk te belichten.

Zaken waaraan we in de toekomst verder willen werken zijn het verbeteren van de interne en externe communicatie en het bewaken van de tijdsplanning. Het spijt ons dat dat laatste ons niet altijd gelukt is. Voor ingewijden niet geheel onverwacht, maar toch als een schok, kwam het bericht dat Jos Fluitman heeft aangegeven zijn vleugels te willen uitslaan en op termijn de commissie gaat verlaten. Zijn werk achter de schermen met name als voorzitter van de commissie kan niet hoog genoeg gewaardeerd worden. De vernieuwing en verjonging in de commissie is zijn grote

verdienste geweest. Zijn innemende hartelijkheid en pragmatisch optimisme hebben op ons allemaal inspirerend gewerkt en we zullen hem enorm missen.

Met of zonder Jos, er staan weer een aantal lezenswaardige artikelen op de plank, en we maken er volgend jaar weer een kleurrijk jaargang van!

Samenstelling op 31-12-98

M. Wortmann (voorzitter), J. Fluitman (hoofdredacteur), J. A. van den Dikkenberg (eindredacteur), A. Bal, M. Roeder, F. Ruys (vormgever), N. Vlak.

Zeist gaat nog dit millennium terug in de tijd

Het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll stichting bewaart sinds 1969 in haar collectie een verzameling glasnegatieven, die grotendeels afkomstig is van de bekende Zeister boekhandelaar Jan. W. Kraal Wz.

Behalve boekhandelaar was Kraal ook uitgever. Hij verzorgde in de eerste decennia van deze eeuw de toeristische gidsen en kaarten van Zeist en omgeving. Daarnaast vervaardigde en verkocht hij ansichtkaarten. Ook kon je bij Kraal terecht voor de dienstregeling van de tram en de trein. Zeist – goed bereikbaar met openbaar vervoer – was met het Zeister Bos en haar uitspanningen een toeristisch centrum voor

dagjesmensen. 's Zomers werden talloze pensions bevolkt door gasten en op de buitenplaatsen verbleven de gegoede families. Kortom, Kraal had een brede klantenkring.

De collectie glasnegatieven bestaat uit circa 400 platen, waarvan een deel gebruikt is voor verschillende publicaties en ansichtkaarten. Met financiële steun van de te Zeist gevestigde De Mont verLoren Stichting is de collectie in 1998 te Rotterdam gerestaureerd en daarmee voor verder verval behoed. Er zijn duplicaatnegatieven gemaakt, waardoor het thans mogelijk is afdrukken te maken zonder de uiterst kwetsbare, originele beeld dragers te beschadigen. De glas-

platen zijn nu veilig ondergebracht in het Gemeentearchief van Zeist.

Aan de hand van contactafdrukken is het beeldmateriaal inmiddels geïnventariseerd.

In het kader van de millenniumviering in Zeist, die als thema *Tijd, Taal en Toekomst* heeft meegekregen, wil het Zeister Historisch Genootschap een bijdrage leveren in de vorm van een fototentoonstelling van ca. zeventig grote afdrukken uit de collectie Kraal.

Deze tentoonstelling zal onder de titel *Zeist terug in de tijd* gehouden worden in Slot Zeist van 27 november tot en met 9 januari 2000. De tentoonstelling kan mede dankzij financiële steun van

de te Zeist gevestigde Van Tellingen Pul Stichting georganiseerd worden.

Tevens is er een publicatie over de collectie Kraal in voorbereiding. V.A.M. van der Burg en K.M. Veenland-Heineman selecteerden ca. 45 foto's waarvan een groot aantal niet eerder is gepubliceerd. Deze worden uitgegeven en toegelicht in een boek dat in november 1999 zal verschijnen.

De mooiste foto's zullen tevens gebruikt worden voor een verjaardagskalender en (ansicht-)kaarten.

Karen Veenland

MEER INFORMATIE

Karen M. Veenland-Heineman
Voorzitter tentoonstellingscommissie
(030) 695 50 33 ('s avonds)

Zie ook pagina 27

Foto van de Tweede Dorpsstraat uit de collectie.

Pauselijke eer voor Vincent Van der Burg

Door Bert van Nieuwenhuizen
Utrecht/Zeist

Blij en vooral dankbaar, dat was de reactie van Zeistenaar Vincent van der Burg (53) toen hij gisteravond uit handen van kardinaal Simonis één van de hoogste Pauselijke onderscheidingen kreeg die te vergeven zijn. De ceremonie vond plaats in het Aartsbisschoppelijk Paleis aan de Utrechtse Maliebaan. Van der Burg werd Commandeur in de Orde van Paus Sylvester.

„De inzet van katholieken in allerlei geledingen van onze samenleving is voor de kerk van het grootste belang. Het is voor de kerk een authentieke en eerlijke manier om maatschappelijk en politiek aanwezig te zijn en dat is verre te verkiezen boven de institutionele invloed en vervechting van machten van wel-
eer,” aldus Simonis.
De kardinaal prees de vele ver-

diensten van Van der Burg voor kerk en maatschappij. Zo was hij in de negentien jaar dat hij CDAlid van de Tweede Kamer was de verbindingsman tussen het CDA en de bisschoppen. Ook maakte hij deel uit van het overleg 'kerk en overheidszaken'. In Zeist ijverde hij voor de totstandkoming van één gemeenschappelijk kerkelijk centrum van katholieken en protestanten in Zeist-West. Ook was hij nauw betrokken bij de sluiting van het oorspronkelijke katholieke kerkhof. Vincent van der Burg toonde zich vooral dankbaar jegens zijn ouders en voorvaders, die prominente functies in de kerk vervulden.

Zo was zijn heeroom Jan van der Burg secretaris van drie Aartsbisschoppen van Utrecht: Van de Wetering, Jansen en De Jong. Vincent van der Burg werd in Utrecht en de regio ook bekend door zijn vele publicaties over de geschiedenis van het katholicisme in deze contreien.

Uit het
UN van
dinsdag
16
maart.

Vrijdag 12 maart 1999

FOTO J. KERKHOVE

Het bestuur van het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting heeft in 1998 besloten bij de Nederlandse Munt te Utrecht een penning te laten vervaardigen, die op de Vrijwilligersdag 12 maart 1999 voor het eerst is uitgereikt aan drie personen die zich als bestuurder, auteur of faciliteerder in hoge mate verdienstelijk hebben gemaakt voor het genootschap. De drie laureaten zijn: de Heer L. Visser, oud-gemeenteambtenaar te Zeist, die zich ook als bestuurder (langdurig penningmeesterschap) van de Van de Poll Stichting en redactielid van het bulletin 'Seijst' en als auteur bijzonder ver-

De J. Ph. de Monté ver Loren penning

dienstelijk heeft gemaakt; de onlangs overleden (7 januari 1999) Mr. Dr. J. Meerdink, 45 jaar lang (1951-1996) bestuurder van het genootschap, vruchtbaar auteur en redactielid van het Bulletin "Seijst" en de Heer R.P.M. Rhoen, gemeentearchivaris van Zeist, die als bestuurder, bezorger van het Bulletin en auteur in hoge mate heeft bijgedragen tot de uitbouw van ons genootschap. Alle drie hebben zij de lokale geschiedschrijving van Zeist op een uitzonderlijke manier gediend. De penning onderstreept hun verdiensten.

Het bestuur heeft de penning naar Prof. Mr. J. Ph. de Monté ver Loren (Zeist 1901-Zeist ge-

noemd vanwege zijn grote verdiensten voor de Van de Poll Stichting als ondervoorzitter (1956-1974) en begeleider van de

Bronnen voor de Geschiedenis van Zeist vanaf het begin in 1951. Deze unieke reeks is pas lang na zijn dood afgesloten (1957-1996). Voorts heeft de Monté Ver Loren, de naamgever van de Monté ver Lorenstichting, onder het verband van vruchtgebruik voor zijn huishoudster zijn huis aan de Krullelaan 28, waar vanaf de oprichting in 1951 tot de opening van het gerestaureerde Zeister Slot in 1969 het archief van onze stichting gehuisvest was een omvangrijk boekenbezit aan het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting nagelaten. Het bestuur is de Monté ver Lorenstichting dan ook dank verschuldigd voor de royale bijdrage verleend om de penning bij de Ne-

Voorzitter Van der Burg omringd door de drie laureaten: rechts de zoon van J. Meerdink en links de heren L. Visser en R. Rhoen op 12 maart in Figi.

FOTO KERKHOVE

derlandse Munt te Utrecht te kunnen laten ontwerpen en vervaardigen. Bij het ontwerp was ook onze penningmeester, de Heer C.E.G. ten Houte de Lange, ten nauwste betrokken, waarvoor mijn dank.

Het bestuur hoopt dat de penning een nieuwe impuls zal geven aan de verdere uitbouw van het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting.

Mr.Dr.V.A.M. van der Burg

Voorzitter

Geplande activiteiten voor 1999

Film

Vrijdag 30 april.

Koninginnedagvoorstelling.

Aanvang 10.15 en 11.00 uur,

entree gratis.

Excursie

Donderdag 6 mei.

Dagexcursie naar Buren.

Film

Maandag 25 oktober.

Najaarsvoorstelling.

Aanvang 19.30 uur. Entree-
kaarten a f2,50 kunnen alleen
vooraf worden gereserveerd via
het reserveringssysteem van Figi,
tel. 0900 - 3444 934.

Tegen afgifte van de
controle-strook kunt u op deze
avonden een kop koffie krijgen,
vóór de voorstelling of tijdens de

pauze aan het buffet van het
theatercafé. Wij heten u alvast
van harte welkom.

Boek

Dinsdag 23 november.

'Zeist, terug in de Tijd'.

Verschijning boek over de glas-
platen Kraal-collectie.

Tentoonstelling

Zaterdag 27 november 1999 tot
en met zondag 9 januari 2000.
Zeist terug in de Tijd. Foto-
tentoonstelling in galerie De
Vleugel in Het Slot Zeist van ca.
70 grote afdrucken uit de Kraal-
collectie. In het kader van de
millenniumviering in Zeist met het
thema *Tijd, Taal en Toekomst*.

Rechts een voorproefje van de
de collectie: De Tweede Dorps-
straat, richting Het Rond, vóór
1908.

FOTO ZHG VAN DE POLLSTICHTING

Aanmeldingen / adreswijzigingen
Zeister Historisch Genootschap,
Postbus 342, 3700 AH Zeist

Inzenden van kopij
Poortstraat 75, 3572 HE Zeist
E-mail: f.ruys@PCMuitgevers.nl
Fax: (030) 692 74 50

Ledenstand

Seijst IV (december '98) 866

Seijst I (maart '99)..... 824

De hoofdonderwijzers en het onderwijs van 1797 tot 1863

In deze derde aflevering passeren verschillende hoofdonderwijzers de revue die de gemeente aanstelde.

PIETER DE LIEFDE 1772-1857

Pieter de Liefde, geboren 16 april 1772 te Utrecht, was sedert 1 april 1797 onderwijzer aan de dorpsschool en koster, voorlezer en voorzanger in de hervormde kerk te Zeist. Bovendien was hij een aantal jaren gemeente-secretaris, gemeente-ontvanger en gerechtsbode.

Over zijn functioneren als onderwijzer gedurende de eerste tien jaar is weinig bekend, maar uit de verslagen van de schoolopziener over de jaren 1807 tot 1817 klinkt

steeds kritiek op de "bijposten" van de schoolmeester in Zeist.

We krijgen een beeld van de situatie in Zeist uit het verslag van de schoolopziener in het (toen nog) 2e schooldistrict in de provincie Utrecht van 10 april 1808, dat luidt als volgt:

"Zejst, den 10 van Grasmaand. Meester P. de Liefde heeft geen rang, doch is niet onbekwaam. Hij heeft daarenboven een vrij goede ondermeester, Isaak van Giessen, hebbende den derden rang, aan wien de school al veel wordt overgelaten, zo dikwijls de meester door zijne veelvuldige bezigheden verhinderd wordt.

Er waren ruim 50 leerlingen tegenwoordig, behoorlijk in drie klassen verdeeld. De manier van

onderwijzen bleek uit de vorderingen der kinderen aan eenige gebreken onderhevig te-zijn. Er werd niet genoeg van den inhoud van het gelezene nagevraagd, noch moeite gedaan tot de ontwikkeling des verstands, zo min als aan taalkennis.

Overigens las men duidelijk en meestal op de leestekens acht gevende.

Op de tweede klasse werd het laatste meer verwaarloosd. Het spellen uit de boekjes, op het bord en uit het hoofd was zeer wel. Ik was voldaan over het leren der letters, uitspreken van getallen en vorderingen in het schrijven. Het rekenen was matig en van de gronden dier kunst wist men niet veel.

De meester klaagt over slegte betaling en wanbetaling der schoolgelden, behalve dat er veele voor niet(s) onderwezen worden, hetwelk gevoegd bij een gering inkomen van f60,- jaarlijks, oorzaak is dat hij zijn bestaan al veel uit bijkomende posten als die van gaarder, gerechtsbode en andere zoeken moet, welke hem nochtans in zijne bezigheden als schoolmeester te veel hinderen.

Het schoolvertrek alsmede de kinderen waren rein."

Uit de staat van inkomsten van de onderwijzers in de provincie Utrecht in de jaren 1810 t/m 1812 blijkt, dat hij een salaris had van f90,- per jaar, waarin het Rijk f40,- bijdroeg en de gemeente Zeist f50,-. Daarboven ontving hij f162,- aan schoolgeld. In de toelichting staat daarbij: voor spellen 3 stuivers en voor schrijven 7 stuivers (vermoedelijk per maand, L.V.)

Ondanks zijn vele werkzaamheden aan de bijbanen kocht De Liefde op 28 november 1814 tijdens een veiling in het logement 'Het Hof van Holland' de winkelwoning aan de Utrechtseweg nabij de Montaubanstraat van de weduwe A. du Pree-van Dijk voor f2.650,-.

Op 17 oktober 1815 schreef de schoolopziener, H.G. Schluiter aan de burgemeester van Zeist dat het laatstgehouden, zowel als vroegere bezoeken aan de school te Zeist hem hadden overtuigd van het feit, dat door onderwijzer de Liefde niet datgene werd gepresteerd hetgeen met billijkheid van een onderwijzer der jeugd mocht worden verwacht.

Hij verzocht de burgemeester De Liefde aan te sporen zich evenals tevoren, in het schoolwerk te doen bijstaan voor een bekwaam en geschikte ondermeester.

Dat laatste was overigens niet zo gemakkelijk te bereiken, want de ondermeester moest wel uit de schrale beurs van de meester betaald worden.

Een jaar later was er nog niet veel veranderd. De schoolopziener schreef op 15 oktober 1816 in zijn rapport over zijn bezoek aan Zeist in augustus 1816:

"De onderwijzer beschouwt m.i. het schoolonderwijs slechts als bijwerk en deszelfs post als ontvanger van 's-rijks belasting en winkel in manufacturen als hoofdzaak. Opnieuw heb ik de meester aangemaand meer nauwgezet zijn plicht te vervullen. Blijft zulks zonder gewenst gevolg, dan zullen er krachtiger middelen in het werk dienen te worden gesteld".

Toen op 18 november 1816 de gemeente-secretaris van Zeist namens de burgemeester aan de heer Schluiter advies vroeg over de vraag hoe er moest worden gehan-

deld wanneer een hoofdonderwijzer zich aan plichtsverzuim of wangedrag schuldig maakte was de maat vol. Hij kreeg per omme-gaande antwoord onder toe-zending van een uittreksel uit de Schoolwet van 1806 en de daarbij behorende uitvoeringsvoorschriften. Volgens de heer Schluiter was het duidelijk wat er moest gebeuren wanneer een onderwijzer zich door wangedrag of door slecht zedelijk gedrag den dienst van de zeugd onnut maakte.

“Het een en ander ten aanzien van De Liefde plaats vindende verwacht ik deswegens een bepaalde voordracht van U”, aldus de schoolopziener.

Die voordracht kwam niét. Wel een brief aan de kerkenraad en aan het gemeentebestuur luidende als volgt:

“De ondergetekende heeft de eer bij deze te bedanken voor de posten van schoolonderwijzer,

koster en voorzanger, welke hij tot heden toe in de gemeente van Zeist heeft bekleed. Recommandeerende zich en de zijnen in de gunst van Heeren Bestuurderen.

P. de Liefde.

De kerkenraad verklaarde ge-noegen te nemen met het vrijwil-lig bedanken van De Liefde als koster en voorzanger en besloot in zijn plaats het lid der gemeente H. Achterbergh te benoemen totdat de plaats van schoolonderwijzer zou zijn vervuld.

Ook de gemeente Zeist ging akkoord met het bedanken van de Liefde en betaalde hem op 1 maart 1817 zijn jaartractement uit van f50,-, vermeerderd met f 25,- voor huur van het schoolvertrek over 1816. Op 20 augustus 1817 ontving de Liefde nog f 6,25 voor 3 maanden huur van “het lokaal in het schoolgebouw hem in eigen-dom toebehorende, verschenen ultimo maart 1817”.

Pieter de Liefde overleed te Zeist op 14 januari 1857, oud 84 jaar, van beroep: winkelier.

SIMON DE MEIJERE 1782 - 1862

Na het vertrek van de Liefde was de nieuwe koster Hendrik Achterbergh van 1 januari 1817 tot 1 mei 1817 met de waarneming van het onderwijzerschap belast.

Op 1 mei 1817 werd Simon de Meijere, geboren 14 maart 1782 en schoolmeester in de Vuursche de nieuwe onderwijzer der jeugd in Zeist.

De schoolopziener, G. Schluiter, zal hier ongetwijfeld mee ingestemd hebben. Hij schreef in zijn jaarverslag over 1816 naar aanleiding van zijn bezoek aan de school in De Vuursche:

“De onderwijzer, Simon de Meijere, bijft zich aanhoudend verdienstelijk maken bij het schoolwezen. In een uitgebreider werkring en op een voordeliger

standplaats zoude deze bekwame onderwijzer meer nut kunnen stichten en een onbekrompen bestaan genieten."

Zijn eerste verslag over een bezoek aan Zeist luidt als volgt:

"De Meijere is onlangs van De Vuursche herwaarts beroepen. Aanvankelijk heeft hij reeds veel toegebracht om den vervallene staat van het onderwijs, hetwelk alhier voor den vorige onderwijzer grotelijks verwaarloosd was, te verbeteren. Spoedig vlij ik mij deze school onder "zeer goed" te kunnen rangschikken. Er is te Zeijst geen bepaald schoolgebouw. De regering heeft de belofte gedaan hierin te voorzien."

In zijn jaarverslag over 1818 schrijft de schoolopziener dat de gemeente Zeist ook veel belang hecht aan de verbetering van het onderwijs.

"Voor het onderwijs aan behoeftigen en bejaarden wordt hier op avond- en zondagsscholen gezorgd.

De onderwijzer munt uit in ijver en kunde. Het geheel nieuwe schoolgebouw is zeer goed ingericht."

Uit de gemeenterekeningen van 1817 en volgende jaren blijkt dat de gemeente Zeist jaarlijks f25,- beschikbaar stelde voor aanmoedigingsprijzen voor de jeugd. Het aantal leerlingen dat tot 1817 meestal rond de vijftig lag ging drastisch stijgen. In 1820 waren er meer dan honderd scholieren. Het jaarverslag van de schoolopziener over 1828 meldt een gemiddeld aantal van zestig jongens en vijftig meisjes.

Behalve Simon de Meijere, onderwijzer van de 4e rang, was ook zijn zoon Simon Gerardus als ondermeester werkzaam in de 4e rang. Het door de schoolopziener gewenste onbekrompen bestaan had De Meijere in 1828 ruimschoots bereikt. Uit het jaarver-

slag van de schoolopziener blijkt, dat het salaris van de schoolmeester in Zeist toen f650,- bedroeg, terwijl alle overige salarissen in het district tussen de f180,- en f575,- lagen.

Dat hield uiteraard verband met het grote aantal leerlingen en de daaruit ontvangen schoolgelden, waarvan de schoolmeester 10% ontving.

Naast de viermaandelijkse en de jaarlijkse verslagen van de schoolopziener is er ook een verslag uit 1836 van de hoofdinspecteur mr. H. Wijnbeek dat ons een beeld geeft van zijn indrukken over de dorpschool in Zeist.

Behalve de eerder genoemde bezwaren tegen de te kleine school geeft hij de volgende impressie over meester De Meijere:

"De onderwijzer, S. de Meijere, is niet vrij te pleiten van pedanterie. Hij is anders een vrij goed onderwijzer. Hij leerde tamelijk goed

lezen, logisch en taalkundig ontleden, schrijven, zingen en rekenen. Het grootste gebrek bestond hierin, dat hij de kunst niet verstond om alle leerlingen gelijktijdig nuttig bezig te houden. Vandaar dat er geen genoegzame stilte heerschte en gevolgelijk de vorderingen niet zo groot waren als zij anders zouden zijn."

Er waren ongeveer tweehonderd leerlingen weten we uit zijn eerder gedane mededeling over de te kleine school.

Met het klimmen der jaren werd het er niet gemakkelijker op voor de schoolmeester. Op 10 oktober 1842 schreef de schoolopziener:

"De Meijere blijft zich door wellevendheid en ijver onderscheiden. In jaren toenemende verminderen daarentegen zijn krachten en helderheid bij het verleenen van onderwijs begint te ontbreken. De leestoon was dromerig. De vorderingen in schrijven en lezen voldoende"

Toch moest hij nog tien jaar doorgaan. Op 4 maart 1852 stond er in het rapport van de schoolopziener:

"Het onderwijs in de dorpschool alhier laat nog steeds te wensen over. Schoon het den bejaarden onderwijzer en zijn zoon, die hem als ondermeester behulpzaam is niet aan ijver ontbreekt, schijnen hunne krachten toch niet toereikend voor het onderwijs eener zo talrijke jeugd".

Op 16 augustus 1852 hield de gemeenteraad van Zeist zich bezig met een voorstel van de commissie van plaatselijk toezicht op de scholen nopens de toekenning van pensioen aan de dorpsonderwijzer alhier en het hem verschaffen van een vrije woning.

De notulen geven daarvan het volgende verslag:

"De raad acht het in het belang van de ingezetenen zeer doelmatig dat de onderwijzer, een man van hooge jaren, eervol uit zijn betrek-

king wordt ontslagen en besluit dat zulks tegen den 1e januari 1853 zal plaatsvinden, doch verklaart zich bepaald tegen het geven van pensioen en vrije woning; verder wordt bepaald bovenvermelde commissie aan te schrijven een nader voorstel, met minder bezwaren voor de gemeente aan de raad te doen in welk voorstel zal behoren te zijn opgenomen:

- 1) dat met cijfers blijke dat de nieuw te benoemen onderwijzer met afzondering van een gedeelte van zijn tractement ten behoeve van de ontslagen meester voldoende middelen van bestaan heeft;
- 2) dat de ontslagen onderwijzer in het genot van een gedeelte van het tractement van de nieuw te benoemen onderwijzer, met bijvoeging van zijne emolumenten als koster, stovenzetter, kloklouder en aanspreken een burgerlijk bestaan blijft behouden.

Het voorstel van de plaatselijke commissie van toezicht bleef uit, maar wel kwam er een voorstel van de schoolopziener van het le district der provincie Utrecht, belast met de waarneming van een gedeelte van het 3e district van 8 december 1853 betreffende het te geven ontslag aan de heer S. de Meijere met het volgende voorstel:

1. Om aan de onderwijzer een jaarlijks pensioen van f200,- toe te kennen;
2. Om te bepalen dat aan de dorpschool verbonden zouden zijn twee ondermeesters, één van de 2e en één van de 3e rang, welke beiden van de nieuw te benoemen onderwijzer kost en inwoning moesten ontvangen en waarvande eerste een bezoldiging van f100,- van de onderwijzer en de tweede een bezoldiging van f80,- uit de gemeentekas zou genieten.

De schoolopziener verklaarde zich mede bereid om wanneer het gemeentebestuur met dit voorstel akkoord ging, zoveel mogelijk mee te werken om de zoon van de heer De Meijere in de gelegenheid te stellen zich tot de taak van hoofdonderwijzer te bekwamen. Hij was bereid er mee in te stemmen dat zoon Adriaan gedurende drie maanden met de waarneming zou worden belast ten einde een proef te nemen of hij met behulp van twee bekwame ondermeesters de nodige geschiktheid had om aan het hoofd van deze belangrijke school te staan. Hangende die tijd kon worden onderzocht of er termen bestonden om hetzij door een vergelijkend examen hetzij door dispensatie van hetzelfde in de vacature te voorzien.

De gemeenteraad besloot op 13 december 1852 het besluit om geen pensioen toe te kennen in te trekken en zich te verenigen met

het voorstel van de schoolopziener. Hiermede was het pensioen voor De Meijere sr. geregeld en de weg voor de benoeming van De Meijere jr. geplaveid. De Meijere overleed te Zeist op 24 januari 1862. De ambtenaar van de burgerlijke stand vermeldde als leeftijd: "oud bijna 79 jaar".

ADRIAAN DE MEIJERE, 1814 - 1863

Nadat zijn proeftijd als waarnemend hoofd naar wens was verstreken kon de voorzitter in de raadsvergadering van 23 juni 1853 mededelen, dat de nodige dispensatie was verkregen om Adriaan de Meijere, geboren 19 april 1814 te Vuursche, zonder voorafgaand vergelijkend examen tot hoofdonderwijzer van de Dorpschool aan te stellen met ingang van 14 juli 1853 met een tractement van f50,- per jaar plus vrije woning plus de gewone schoolgelden. De schoolopziener, die hieraan zijn

medewerking had toegezegd was bij zijn bezoek van 1 december 1854 nog niet erg enthousiast over de vorderingen van de leerlingen.

In de middelste en de hoogste klas kon het rekenonderwijs nog wel wat beter en in de laagste klas was er nog teveel gewoel en beweging onder de kinderen.

Het jaarverslag van de schoolopziener over 1856 van het derde district der provincie Utrecht, ingeleverd bij de provinciale commissie van onderwijs in haar zomervergadering van 1857, sprak heel andere taal. Het is de moeite waard het in zijn geheel over te nemen:

Zeijst, 17 april 1857

Openbare school

Hoofdonderwijzer

A. de Meijere van de 2e rang

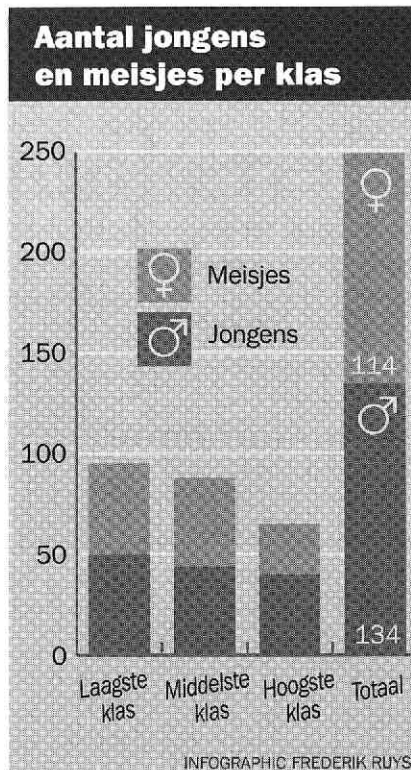
1e ondermeester

Marsjal (Marchal LV) 2e rang

2e ondermeester

Leger 3e rang

kweekeling de Geest zonder rang.

In de hoogste klasse was de Meijere bezig met het onderwijs in de aardrijkskunde, hij behandelde Europa. De leerlingen wisten veel

beter rivieren, bergen, steden enz. op de kaart aan te wijzen dan voorheen. Dit vak gaat hier aanmerkelijk vooruit.

In de middelste klasse werd door de gehele klasse geschreven op de maat. De schriften zagen er vrij goed uit.

De hoogste klasse telt verscheiden goede schrijvers.

Vervolgens werden er bewijzen gegeven van de vorderingen der leerlingen in de vaderlandsche geschiedenis, het uitspreken van benoemde getallen in het nieuwe stelsel van maten en gewigten, in de taal, de getalleer en de aardrijkskunde.

Marsjal is een goed schoolhouder. Het rekenen geschiedde klassikaal en voldeed mij wel. In de laagste klasse lazten de kinderen reeds vrij duidelijk en in tamelijk goeden toon. Ook waren zij reeds aan het rekenen op het bord. Het vermenigvuldigen ging wel.

De geest onder de schooljeugd is zeer verbeterd ofschoon de schooljeugd alhier niet tot de zachtste en gemakkelijkste geacht wordt te behoren.

De school is van een der matigste in den tijd van vier jaar, een der beste van het district geworden."

Nadat Adriaan de Meijere in 1853 zijn vader was opgevolgd als hoofdonderwijzer aan de dorps-school bleef deze nog vijf jaar koste en voorzanger in de hervormde kerk. Toen hij in 1858 de 75-jarige leeftijd had bereikt was het moment aangebroken om ook deze werkzaamheden te beëindigen en aan zijn zoon over te dragen. Op 9 juni 1858 besloten burgemeester en wethouders gedeputeerde staten van Utrecht gunstig te adviseren op een verzoek van Adriaan de Meijere om hem toestemming te verlenen deze betrekkingen aan te nemen.

Met het verzoek van De Meijere om tussen 12 en 14 uur privaatles te mogen geven hadden burgemeester en wethouders meer moeite. Zij stelden dit op 30 oktober 1861 in handen van de gemeenteraad ter afdoening. De raad besloot op 18 december 1861 hierop afwijzend te beschikken omdat dit nadelig zou werken op het openbaar onderwijs.

In zijn jaarverslag over 1862 aan de Schoolcommissie vroeg De Meijere voor de school een klok of pendule, waarvan de wijzerplaat zo groot was, dat men vanuit alle (drie) klassen daarop de juiste tijd kon zien. Het was hem namelijk gebleken, dat de tijd van een vak van onderwijs soms overschreden werd, omdat b.v. aan een lievelingsvak wel eens te veel tijd werd opgeofferd ten koste van de werkzaamheden van het daarop volgende uur.

Het verzoek van de Meijere werd

door de Schoolcommissie overgenomen in het verslag aan de gemeenteraad. In de vergadering van de gemeenteraad van 24 maart 1863, waarin werd herdacht dat de Meijere op 10 maart 1863 plotseling was overleden, werd het verslag van de Schoolcommissie behandeld.

Daarbij deelde de voorzitter mede, dat jhr. Huydecoper van Zeist had toegezegd de gevraagde klok aan de gemeente te zullen schenken. Het is niet in de notulen vermeld, maar het lijkt een posthuum eerbetoon aan De Meijere.

Leo Visser

In het volgende bulletin, Seijst 1999-III, verhaalt Leo Visser over de hoofdonderwijzers die van 1863 tot 1921 voor de klas stonden.

De joodse gemeenschap in Zeist tijdens de donkere jaren

Na jaren van onderzoek verschijnt deze maand een bijzonder boek over het verzet in Zeist tijdens de Tweede Wereldoorlog van Annemiek Bal, tevens redacteur van Seyst. Op verzoek van de redactiecommissie heeft zij speciaal voor dit nummer een artikel samengesteld over de joodse gemeenschap voor en tijdens de oorlog in Zeist.

In het begin van de jaren dertig kende de gemeente Zeist geen joodse gemeenschap. Er woonden nauwelijks joodse mensen in Zeist; een enkeling die daar wel woonde was voor culturele en religieuze aangelegenheden aangevoerd naar de stad Utrecht of Amersfoort. In de loop van de jaren dertig kwam daar

verandering in; de gemeente breidde zich enorm uit en ook joodse mensen kwamen omwille van economische omstandigheden naar Zeist. Zo kocht een jonge ondernemer Joseph Bannet, aange trokken door de goedkope gronden in de gemeente, een terrein achter 't Slot.

Naarmate de jodenvervolgning in Duitsland intensiverde, kreeg ook de gemeente Zeist medio jaren dertig te maken met joodse 'vluchtelingen'. Hoewel deze groep zo'n 200 personen omvatte, kon men toch niet echt spreken van een joodse gemeenschap. Immers van een sociaal opvangnet voor hen in Zeist was geen sprake; bovendien

beheerste het overgrote deel van hen de Nederlandse taal niet. Zij leefden min of meer geïsoleerd.

Door het oorlogsgeweld kwamen er in '40 ook joodse mensen uit Den Haag en Rotterdam naar Zeist. Zo verhuisden de Rotterdamse textielhandelaar Elieser Namenwirth met zijn schoonbroers Max en Jacques Monash en de Haagse textielhandelaar Hans Jacob Meyer 'naar de provincie' met hun gezinnen. Meyer haalde naast zijn eigen ouders ook vrienden naar de Regentesselaan in Zeist.

Zowel Namenwirth als Meyer kwamen oorspronkelijk uit Hamburg. Elieser Namenwirth was de zoon van een rabbijn. In Rotterdam sloot Elieser Namenwirth zich aan bij de zionistische beweging en in Zeist werd hij plaatselijk vertegenwoordiger van de Joodse Raad. Nadat culturele bijeenkomsten voor joden verboden waren, organiseerden de Namenwirths

voor hun vrienden dikwijls muzikale avondjes in huiselijke kring. Een kleine joodse gemeenschap?

In '41 woonden er in Zeist dus zowel joden met een Nederlandse nationaliteit als joden met een Duitse nationaliteit, vluchtelingen. Na februari '41 verstrekt de gemeente geen verblijfsvergunningen meer aan hen. In mei '41 verschenen in Zeist de eerste zeer discriminerende anti-semitische leuzen: 'Voor Joden verboden', en 'Joden niet gewenst'. Ze werden uit het openbare leven gestoten: een joodse leraar Nederlands werd ontslagen. Dr. Bendien, een arts die in Zeist de allerarmsten in zijn praktijk aan de Boulevard verzorgt, is toevallig van joodse afkomst. Zijn praktijk wordt door een andere arts overgenomen.

In november '41 moest de gemeente aan Rijksinspectie van bevolkingsregisters in Den Haag opgave doen van het aantal 'joodse

Elieser Namenwirth, vluchtte in 1940 voor het oorlogsgeweld uit Rotterdam en werd in Zeist plaatselijk vertegenwoordiger van de Joodse Raad.

gezinshoofden' woonachtig in Zeist, ongeacht hun nationaliteit. Er woonden toen bij benadering 175 personen van joodse bloede in de gemeente. Diezelfde maand verloren de joodse vluchtelingen uit Duitsland hun nationaliteit. Zij kregen een aantekening in het bevolkingsregister 'stateloos'. In de periode die daarop volgde, werden hun telefoonaansluitingen opgeheven en de 'Schutzendivisenkommando' zag erop toe dat goederen van waarde, aandelen, deviezen en juwelen ingeleverd werden bij de Amsterdamse bank Lipmann & Rosenthal.

In mei '42 werden joden verplicht een ster op de overkleding te dragen. Namenwirth, plaatselijk vertegenwoordiger van de Joodse Raad in Zeist had vanuit Amsterdam de boodschap meegekregen de ster 'met trots' te dragen. Zijn kinderen delen de ster uit tegen betaling van 10 cent. Zijn vrouw, optimistisch van aard, had de stille

hoop dat met een aantal maanden de vervolging voorbij zou zijn.

In de zomer van '42 kregen alle joodse gezinshoofden, nederlanders en statenlozen, een brief van de Zentrallstelle om zich aan te melden voor 'vrijwillige emigratie'. Joden kregen in Amsterdam een nieuwe woning aangewezen in een daartoe bestemd stadsdeel. De bezetter wilde de joodse groep zoveel mogelijk isoleren om de uiteindelijk wegvoering, de deportatie, zo onopvallend mogelijk te laten plaatsvinden.

Een groot aantal joodse mannen en vrouwen, bijvoorbeeld alleenstaanden en bejaarden die opzagen tegen een onzekere tijd van onderduiken, gaven gehoor aan de oproep.

Diegenen in Zeist die geen gehoor gaven aan de oproep, zo ook gezinnen met kinderen, werden op 19 augustus '42 het slachtoffer van een razzia. De dag daarvoor had er een grote razzia plaatsgevonden in

Utrecht. Op 19 augustus werd huiszoeking gedaan op 49 adressen in Zeist waar joodse mannen en vrouwen ingeschreven stonden. In tegenstelling tot Utrecht werden in Zeist Duits-joodse vluchtelingen en Nederlandse joden tegelijkertijd weggevoerd. De bestemming was Amsterdam. De 'Hausraterfassung' ontfermde zich over hun meubilair. Onder de 58 weggevoerden bevonden zich veelal bejaarde mensen en alleenstaanden. 'Evacuatie' staat op de lijst genoteerd: in werkelijkheid werden zij gedeporteerd.

Via Amsterdam werden kwamen ze terecht in Westerbork en

vervolgens in de concentratiekampen in Duitsland en Polen.

Wie de financiële middelen, de relaties en moed had, koos een andere reisbestemming. Zo verlieten de ouders van Hans Jakob Meyer, Zeist op de 19de; zij reisden via Amsterdam naar België. In '43 trachtten zij naar naar Zwitserland te ontkomen, ze werden aangehouden aan de Zwitserse grens en alsnog naar een concentratiekamp gestuurd.

Het reizen was voor joden verboden: dit werd de familie van Joseph Bannet noodlottig. Hoewel hun adres niet op de 'evacuatielijst' van 19 augustus stond, waren zij uit voorzorg ondergedoken bij hun vrienden Jurriaan en Kitty Stork aan de Charlotte de Bourbonlaan. Stork had relaties in Zweden; enkele jaren daarvoor waren de Bannets in Zweden met vakantie geweest. De Bannets wilden naar Zweden onvluchten: in

de vroege ochtend van de 20ste augustus gingen zij bepakt en bezakt per taxi naar station Amersfoort waar zij de trein naar Groningen namen. Voor de overtocht naar Zweden moest Bannet 7000 gulden betalen. Op het station in Groningen, werd de familie opgewacht door een Schutzendivisenkommando. Ergens, bij het organiseren van de reis werd de familie verraden. De familie en hun begeleider werden opgepakt en gedeporteerd.

De joden die naar Amsterdam 'geëvacueerd' waren, stonden voor de keuze: of de deportatie afwachten of maatregelen treffen om onder te duiken. Joseph Namenwirth, die in september '42 met zijn gezin naar Amsterdam verhuisd was, kon dankzij de bemiddeling van onderwijzer Anton Lingeman samen met zijn vrouw en kinderen in Zeist onderduiken. Kinderen laten onderduiken hield

een groot risico in; de eigenaresses van het kindertehuis Zonneschijn aan de Oranje Nassaulaan waren bereid om deze joodse kinderen op te nemen.

Terwijl de laatste oproepen van de Zentrallstelle door de brievenbussen van 'joodse adressen' in Zeist vielen, zochten de vervolgden onderduikadressen. De vele pensions die Zeist rijk was, boden vaak een eerste onderkomen voor joden uit de grote steden uit het westen van het land.

De Zentrallstelle controleerde in september '42 opnieuw of alle adressen in Zeist 'geëvacueerd' waren. Ditmaal werd het verzoek van de Zentrallstelle via de Commissaris van de Provincie, mr. W.B. Engelbrecht aan burgemeester mr. W.A. J. Visser gestuurd. Er moest een lijst opgemaakt worden in de Duitse taal met een opgave van de joodse gezinshoofden, namen van partners en minderjarigen, hun

De kinderen Bannet in 1937, vijf jaar voor hun noodlottige deportatie.

nationaliteit en geloofsovertuiging. De lijst werd enkele dagen na ontvangst opgestuurd aan de Commissaris van Provincie.

Een groep van vier medewerkers op het gemeentehuis, Jan Schep, Peter v.d. Werff, Guus van Tellingen en Wim Walraven trokken zich het lot van deze mensen aan. Zij haalden op verzoek namen van joden van de lijst en voorzagen hen van een nieuwe identiteit. Echter, ook zij konden alleen die mensen helpen, die ook daadwerkelijk om hulp vroegen.

Zij die óf geen middelen, óf geen relaties om voor onbepaalde tijd onder te duiken hadden, werden via Amsterdam gedeporteerd. Tot in november stuurde de Zentrallstelle brieven naar de bewuste adressen, om de bewoners uit 'provincie' weg te krijgen. In Zeist bleven alleen 'legaal' joden achter die gehuwd waren met een zogenaamde 'arische' partner.

In april '43 werd in de kranten aangekondigd dat het voor joden verboden was zich nog langer op te houden in de provincie Utrecht en dat personen die joden helpen onderduiken zich zouden blootstellen aan strafrechtelijke vervolging. In de periode april '43 tot juli '43 werden in Zeist 14 joden op onderduikadressen verraden. De arrestaties waren het werk van politiemann Evert Cornelis Drost, een verbitterde NSB'er die voor elk 'succes' een premie ontving van de Sicherheitsdienst in Amsterdam.

Eind mei deed Drost huiszoeking op een adres aan de Oranje Nassaulaan waar een gezin onderdak verleende aan een joods gezin en een kindermisje. Het joodse gezin kon niet op tijd in de schuilplaats kruipen. De eigenaar van het huis en het joodse kindermisje wel, maar de schuilplaats werd door Drost ontdekt. Omdat Drost geen licht bij zich had kon

hij niet zien of er mensen in de schuilplaats zaten. Hij ging weg om een lucifer te halen. De eigenaar van het huis en het joodse kindermisje kropen uit de schuilplaats de dakgoot in. Daar lagen ze twee uur lang in de stromende regen terwijl ze lijdzaam moesten toezien hoe het joodse gezin werd weggevoerd.

Op 11 juni deed Drost huiszoeking op een pensionadres aan de Wilhelminalaan-Stadhouderslaan. Vijf joodse kinderen konden niet meer op tijd worden gered. Joden die in pensions waren ondergedoken en zij die op straat werden aangehouden met een vervalst persoonsbewijs, waren het meest kwetsbaar. Zij werden alsnog opgepakt en via Amsterdam gedeporteerd naar Westerbork en de concentratiekampen in Duitsland en Polen. Diegenen die een nieuwe identiteit hadden gekregen en een nieuw persoonsbewijs via de afdeling bevolking van de gemeente

waren beter beschermd. In juni '43 probeerde het politiekorps de verdrader uit Zeist weg te jagen. In overleg met waarnemend commissaris van politie, G. Goorhuis, werd er door het verzet een overval gepleegd om Drost 'zogenaamd' dood te schieten. Ter camouflage werden twee Gero-medewerkers opgepakt. Uiteindelijk werd Drost in juli '43 overgeplaatst naar het korps in Groningen.

Bij benadering werden in totaal 175 personen, Nederlandse joden en joodse vluchtelingen uit Duitsland, in Zeist vervolgd. Op basis van de lijst van september '42, waarin 158 namen staan genoteerd, kwamen volgens de aantekeningen in het *In Memoriam* 45 personen om in de concentratiekampen. Dat is meer dan 25% op het totaal aantal ingeschreven. Het werkelijk aantal slachtoffers in Zeist lag echter veel hoger omdat de personen die op 19 augustus

gearresteerd werden, niet allen ingeschreven stonden in de gemeente.

De 14 joodse onderduikers die door Cornelis Evert Drost in de periode van april '43 tot juli '43 in Zeist en omgeving werden gearresteerd, kwamen allen om in de concentratiekampen. Huiseigenaren echter, die betrokken waren bij de arrestaties konden na de oorlog tegen hem getuigen. Cornelis Evert Drost werd ter dood veroordeeld en als één van de weinigen aan wie door de Koningin geen gratie werd verleend, in 1948 terechtgesteld voor zijn daden.

Annemiek Bal

BRONNEN

Het Zeister verzet, de gemeente Zeist in de bezettingstijd. Dit boek, uitgegeven door de Historische Uitgeverij Rotterdam, ligt bij uw boekhandel en is verkrijgbaar voor de prijs van f32,50. ISBN nr. 90-73714-37-0

Utrechts Nieuwsblad,
4 mei 1999

Gewone ambtenaar rots in branding

Door Bert van Nieuwenhuizen
Zeist

Vierenvijftig jaar na de bevrijding ligt een boek prismaat over Zeist in de bezettingstijd. Preciezer: over het verzet in Zeist in de oorlogsjaren '40-'45. Was Zeist het NSB-dorp waarvoor menigeen het heeft gehouden? Waren degenen die zich na de bevrijding opwierpen als verzetsmensen wel de echte helden? Annemiek Bal (34), telg uit een bekend Zeister geslacht van industriëlen, heeft de afgelopen jaren vele tientallen gesprekken met oudere Zeistenaars gevoerd, en onderzoek gepiegd. Het resultaat is het livijge boekwerk 'Zeist in verzet'. Het komt volgende week uit.

Waarom zet een jonge historica zich na ruim een halve eeuw nog aan zo'n boek?

„Omdat het in een lacune voorziet. Er is al wel veel over Zeist geschreven, maar de periode van de Tweede Wereldoorlog is nog een blinde vlek. Er is althans niet in samenhang over geschreven. En het intrigeert me gewoon als Zeisterse. Via intensieve gesprekken met veel mensen die het zelf nog hebben meegemaakt werd die periode steeds boeiender, en kwamen steeds meer stukjes van de puzzel op 'n plaats.“

Annemiek Bal wil oordelen noch veroordelen. „De mensen moeten, na lezing van het boek, hun eigen mening maar vormen.“

Het algemene beeld dat oprijst uit het boek is dat Zeist zeker geen uitgesproken NSB-gemeente is geweest. Dat etiket kreeg Zeist onder andere doordat het beruchte NSB-kopstuk Van Geelkerken Zeistenaar was.

Wie het - nauwkeurig beschrijvende en inderdaad nergens oordelende - boek leest komt tot de volgende rode draad: bij gemeente en politie handelde de top dubieus, maar de 'gewone' ambtenaren kweten zich niet zelden bovenor-

De Intocht van de Canadezen in Zeist, op maandag 7 mei 1945. Via de Tweede Dorpsstraat Rond. De foto is de omslag van het boek. (Foto Van de Poll-Stichting)

maal van hun vaderlandse plicht. Stevige verzetsmensen als Siem de Man (hij torent als commandant er recht bovenuit), Jan Schep, Peter van der Werff, Wim Walraven en Cor van Rijkom waren rechtstreeksafkomstig uit het gemeentelijk apparaat, ze gingen tot het uiterste in hun positie om mensen te waarschuwen en te reddend. Cor van Rijkom deed dat samen met zijn broers Jos en Wim. Bij de politie stonden mensen als Goorhuis, Ter Voorde en Vizec hun mannetje te

Discutabel

De houding van commissaris Kruijzing was discutabel, al werd hij na de oorlog wel gezeuvel. Datzelfde kan worden gezegd van burgemeester Visser, een 'burgenteester in oorlogstijd' in de sprekwor-

lijke zin. Visser was geen NSB-er en niet pro-Duits. Getrouwd met een telg uit het geslacht De Geer - familie van de foute oorlogspremier De Geer - ontpotte Visser zich echter ook niet tot openlijk verzetsman. Hij collecteerde met zijn vrouw voor de Duitse organisatie Winterhulp, woonde feesten met NSB-kopstukken bij, en las het NSB-dagblad 'Volk en Vaderland'. Achter de schermen probeert hij door de bezetter opgelegde maatregelen wel te ontwijken, maar een lijst met namen en adressen van joodse medeburgers levort hij op afroep in vijfvoud bij de Duitsers in.

Visser handelde, zoals zoveel bestuurders in die tijd, 'om erger te voorkomen'.

Hij stemde in met de benoeming

van de NSB-er V. loco-burgemeeste een soort NSB-nog wel te praten houder Lammerts onmiddellijk ont niet samen te werks raadslid Scheps gedrongen op he bestuur in de ij was een van de ders die hadder Arie-erklaring. De Zeisterhotelg herbergden Du waren het oncel van de bezetter. Hoogland respecten niet pro-Dui zich aan aan de b. zetter.

Duidelijk verzet

de kerken: pastoor Overmaat was een rots in de branding. Hij moest dat bekopen met deportatie naar Dachau. Bij de hervormden nam ds. Lugtigheid het voortouw, bij de reformeerden jonge studenten als Piet Coumou (verspreider van Trouw) en Bert van de Beek (hij plaatste een illegale zender in de nok van de Oosterkerk).

Dr. Van Lith de Jude (vader van de huidige burgemeester van Deventer) leidde het artsenverzet in Zeist, de drogisten Spaarkogel, Roby en Van Millingen en juwelier Van Stempvoort het middenstandsverzet.

Utrechts Nieuwsblad,
17 april 1999

Documentairefilm over Stichtse Lustwarande

Door Juergen van Dijk
Zeist

Een bijdrage aan het herstel van de Stichtse Lustwarande in de oude luister. Met deze gedachte begint documentairemaker Marjolijn Droog uit Zeist aan de film *De renaissance van de Stichtse Lustwarande*. Mogen de herstellende initiatiefnemers het Zeister Historisch Genootschap van het Utrechts Landschap in Slot Zeist het contract met sponsor BDV Verzekeringen voor de film.

De productie Droog, van het bedrijf Diepe Gronden, heeft zoveel mogelijk bewoners van de buitenhuizen tussen De Bilten Rheena benaderd. „Alleen als ze zelf mee willen werken aan de opnames op hun landgoed ga ik erheen. Wanneer mensen uit privacy-overwegingen geen filmploeg binnenlaten respecteer ik dat.“, zegt ze. Tot nu toe heeft Droog twintig van de zestig buitenplaatsen geselecteerd voor de film. Bij de keuze speelt ook de staat mee waarin de landgoederen verkeren. „We willen een idee geven hoe het is geweest.“, aldus Droog. Van de zestig landgoederen die van eind 17e tot het begin van deze eeuw zijn aangelegd, resteer in het beste geval de oorspronkelijke situatie. Veel landgoederen zijn echter net voor, tijdens of na de oorlog veranderd. Door brand, bombardementen,

documentaire andere betrokkenen aan het woord, zoals landschapsarchitect Michiel van Gessel, Rijksdienst voor de Monumentenzorg-deskundige Catharina van Gruningen, boswachter Aalt van den Hoorn, waarschijnlijklijk beheerder René Wanders van het Utrechts Landschap en de Biltse werhouder Maria Limburgh-van der Houven (landschapsbeleid). Droog werkt samen met een camera- en geluidsmans. „Een klein ploegje, dat is wel prettig voor de bewoners. Ze moeten een beetje in de huiskamerstoel komen.“, aldus Droog.

De renaissance van de Stichtse Lustwarande moet over een halfjaar klaar zijn. De film wordt gepresenteerd bij het tienjarige bestaan van BDV, in november. BDV sponsort de film omdat het reikt op een goede uitstraling op het bedrijf. Dat BDV affectie heeft met de historie is al gebleken uit de restauratie van Huize Schaarweijde, zegt Droog. In dit witte pand aan de Utrechtseweg in Zeist, een voormalig buitenhuis, is BDV zelf gehuisvest.

Droog volgde na haar studie culturele antropologie een opleiding antropologische documentaires aan de Universiteit van Amsterdam. Ze maakte eerder onder meer films over de leefomstandigheden van aartsjijvers in Nepal, milieubewustzijn in Costa Rica en in

Caroline Bleeker behoort tot een van de eerste geëmancipeerde vrouwen uit onze plaatselijke geschiedenis. Als jonge fysica startte ze vroeg een eigen adviesbureau op om enkele jaren na de WOII een opticafabriek aan de Thorbeckelaan te openen.

Een jongste dochter uit een predikantengezin werd in het begin van deze eeuw niet geacht te studeren. Zij behoorde thuis in de huishouding te blijven werken.

Caroline Emilie ('Lily') Bleeker (geb. 1897) wilde echter niets liever dan doorleren. Zij ging daarom naar de HBS en in 1916 'uit verveling' in Utrecht wiskunde studeren. Later gaf zij les aan een meisjesschool om haar astronomie-studie te kunnen betalen.

Een Middelburgse

Volgens haarzelf was dat geen succes, want "ik was geloof ik te jong." Zij stapte daarom over op het geven van bijlessen. Daarnaast werkte zij vanaf 1919 op de sterrenwacht Sonnenburgh en als assistente in het fysisch laboratorium aan de Bijlhouwerstraat.

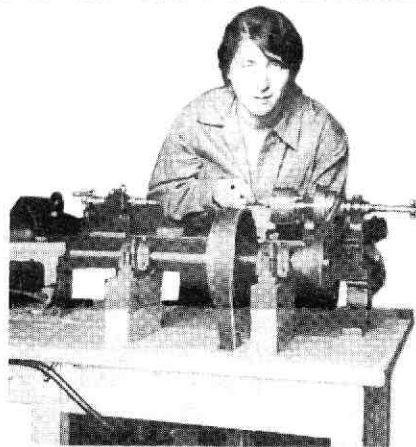
Op 5 november 1926 promoveerde zij cum laude op het proefschrift: 'Emissie- en dispersie-metingen in de seriesspectra der alkaliën'. Vervolgens begon Lily opnieuw werk te zoeken. Ondanks een aanbeveling van haar promotor Ornstein lukte het haar niet een baan te krijgen bij het KNMI. Daarom nam zij het heft in eigen hand en begon een natuurkundig adviesbureau. In 1930 gaf zij aan bedrijven en wetenschappelijke laboratoria adviezen op het gebied van fysica en fysische instrumen-

ten.

Haar wetenschappelijk adviesbureau was misschien wel het eerste in Nederland en inspireerde de Utrechtse chemicus H.R. Kruyt tot de oprichting van de Nederlandse centrale organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek in 1932.

In 1933 werd een toeleveringsbedrijfje voor laboratoria, waar in serie wetenschappelijke apparaten werden vervaardigd, zoals galvanometers, precisieweerstanden en schuifweerstand, gevestigd op de Korte Nieuwstraat 13. Ze had één jongen in dienst. Toch ging het goed met het bedrijf en door uitbreiding ontstond een labyrint van panden, die door de tuinen met elkaar verbonden waren. Drie jaar later had het bedrijf al 25 werknemers.

natuurkundige in Zeist

Caroline Bleeker in haar atelier.

Door haar vriend professor Zernike gestimuleerd en financieel gesteund, besloot zij in 1937 het bedrijf uit te breiden met een afdeling waar optische apparatuur werd geproduceerd, een novum voor ons land.

In 1939 zette zij het bedrijf met haar levensgezel Gerard Willemse

voort onder de naam Nederlandse Optiek- en Instrumenten fabriek Dr. C.E. Bleeker (NEDOPTIFA). In dat zelfde jaar werd begonnen met de productie van een serie van 6 x 24 prismakijkers voor het Nederlandse leger.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog leverde zij ook kijkers aan het verzet en herbergde het bedrijf onderduikers.

Na een inval begin 1944 moest het echtpaar zelf onderduiken bij een arts, die aan het broederplein woonde. In 1945, toen er geen middelen uit het bedrijf beschikbaar waren, betaalde zij het salaris van het overgebleven personeel uit eigen zak.

Waarschijnlijk vanwege haar standvastige houding tijdens de oorlog kreeg zij van de Nederlandse regering een herstelkrediet

om een nieuwe fabriek te vestigen. Bovendien plaatste het leger verschillende orders. Niettemin kreeg het bedrijf al snel te maken met concurrentie van goedkope Japanse apparatuur.

Aan de Thorbeckelaan, toen nog landelijk gebied, werd een nieuwe fabriek gebouwd. Minister in 't Veld (economische zaken) verrichtte op 18 november 1949 de opening.

In Zeist leidde zij net als in Utrecht zelf haar personeel op. Zodoende kon zij de vaardigheden ontwikkelen waaraan in het bedrijf de meeste behoefte bestond. Voor meer algemeen vormend onderwijs werd later een leraar van het lyceum in Zeist aangetrokken. Zelf doceerde ze onder meer algebra en meetkunde. De band tussen werknemers en bedrijf werd op

deze manier zeer intensief. Er vonden met de werknemers ook ontspannings- en culturele activiteiten plaats. Tegelijkertijd bleef er natuurlijk distantie bestaan, want dr. Bleeker was wel degelijk de baas.

Tussen 1945 en 1955 groeide de personeelsomvang tot ruim 150 mensen. De fabriek van Caroline Bleeker was de eerste ter wereld, die complete asecontrastmicroscopen maakte. Dit was mogelijk door de nauwe samenwerking met professor Frits Zernike, de uitvinder van dit instrument. Deze hoogleraar te Groningen kreeg in 1953 de Nobelprijs voor Natuurkunde. Samen met Caroline Bleeker werd aan Zernike in 1962 een octrooi toegewezen.

In 1953 werd in het bedrijf gevierd dat Caroline Bleeker 25 jaar tevoren was gepromoveerd. Tijdens de feestredens werd gerefereerd aan de verhouding tussen de sexen die zij enigszins in evenwicht probeerde te brengen door

opleiding en arbeidsplaatsen voor vrouwen van verschillende ontwikkeling. Wij zouden haar nu een geëmancipeerde vrouw noemen. Caroline Bleeker hoopte dat de verhouding tussen de mannelijke en vrouwelijke werknemers in de toekomst half om half zou zijn.

In de eerste helft van de jaren 60 ging het economisch slecht met de optica-fabriek. De directrice kon slecht overweg met vakbonden. Door het uitblijven bij de tijd passende salarisverhogingen konden specialisten weggekocht worden door grote bedrijven. In 1963 trad Caroline Bleeker af als directrice, mede omdat het werk haar lichamelijk te zwaar werd. Het bedrijf werd uiteindelijk overgenomen door de 'Oude Delft' in Delft. Op 1 maart 1978 werd de fabriek in Zeist gesloten. Haar oprichtster overleed zeven jaar later.

Nico Vlak

Een vergeten

Uit de jaren vijftig herinneren wij ons nog wel "de grote drie" van het Nederlandse cabaret; Wim Kan, Wim Sonneveld en Toon Hermans en de teksten van Annie M.G. Schmidt, maar er was zoveel meer talent.

Waaronder Paul van Wely.

In het Utrechts Studenten Cabaret bijvoorbeeld dat tussen 1951 en 1955 actief was. Tekstschrijver, componist en pianist bij dit gezelschap was Paul van Wely. Na zijn studententijd werd hij huisarts in Eindhoven en zijn teksten zijn nu vrijwel vergeten, maar er is één gedichtje over Zeist dat ik bij deze graag aan de vergetelheid wil ontrukken.

cabaretliedje

Paul van Wely, *Dat heb je in Zeist*

*Daar aan de Stichtse lustwarande
Vindt u de parel van het Sticht.
Met veel maatschappelijke standen
Heeft men het knusjes ingericht
Elk huisje heeft er een garage,
Elk huisje staat op eigen erf.
Men lijdt er aan vitrage-rage
En alles keurig in de verf.*

*Daar zie je groengeverfde dames
En hier en daar 'n orangerie.
Daar zie je ouwe uit-de-tijdse douairières,
Passé défini!
'k Heb bij die tuinbaas vaak gekeken,
In jarenlange dienst vergrijsd,
Die veel vertelt nog van z'n freule
met haar streken
En niet geërfd heeft dan
't geaffecteerde spreken.
Dat heb je in Zeist.*

*Veel lieden hebben daar de banen
Van makelaar en econoom.*

Paul van Wely in een karakteristieke pose achter de piano. Via het spiegelkje kon hij publiek en podium in de gaten houden.

*Daar heten alle straten 'lanen',
Al staat er anderhalve boom.
Een honderdtal oud-predikanten
Rekt er het schamele bestaan.
Dat zijn heus geen notarisklanten,
Maar wonen doen ze in een laan.*

*'k Zie al die huisjes keurig netjes
'Repos ailleurs' en 'Monabri'.
'k Zie die mevrouwen,
allemaal een beetje vetjes,
Gekleed demier cri!*

*'k Zie die meneer met 'n haastig pasje,
Die jaar en dag naar Utrecht reist,
Half negen 's morgens
met z'n hoedje en z'n jasje
Vier sneetjes brood
in een papertje in z'n tasje,
Da's op en top Zeist.*

*Waar elke taartjeszaak 'maison' heet,
Waar iedereen de ander kent.
Daar waar een kamer nog 'salon' heet
En waar j'al heel gauw iemand bent.
Daar aan de Stichtse lustwarande
Waar 'n visboer leurt met zalm en kreeft,
- Want mossels zijn er contrabande -
Waar rustend Holland zit en leeft!*

*Waar met veel ring- en snoergeflonker
't Publiek zich in de schouwburg zet.
Waar men alleen maar
durft te lachen in het donker
Om 't Hemelbed.
Het dorp waar adellijke stellen
Staan op der kunstkring ledenlijst,
Waar kunst is synoniem
met lakschoenen die knellen
En waar z'elkaar de laatste mesalliance
vertellen.
Dat heb je in Zeist.*

Nieuwe film in de maak

Op vrijdag 16 april werden in de Van de Poll-kamer in het Slot de kontrakten getekend voor de film "De Renaissance van de Stichtse Lustwarande".

De Stichting Het Utrechts Landschap heeft eerder tijdens de week van Het Landschap het startschot gegeven voor de activiteiten die moeten leiden tot de Wederge-

boorte van de Stichtse Lustwarande. De Stichtse Lustwarande is een gordel van landgoederen en buitenplaatsen langs de zuidwestflank van de Utrechtse Heuvelrug, van De Bilt tot Rhenen. De Stichtse Lustwarande is zowel cultuur-historisch als landschappelijk een belangrijk onderdeel van de provincie Utrecht. Zeist neemt in de Lustwarande een centrale plaats in en wordt vaak De Parel van de Stichtse Lustwarande genoemd. Stichting Het Utrechts

Initiatiefnemer Jaap van Zonen en regisseur Marjolein Droog.

Landschap heeft geïnventariseerd hoeveel natuur en cultuur van de historische buitenplaatsen nog bewaard is gebleven en waar de kansen liggen om met een eigentijdse opvatting het unieke karakter van de Stichtse Lustwarande te herstellen.

Inspringend op dit initiatief

Links: B. Westra (DBV), V. van der Burg (Van de Poll-Stichting) en H. Lugtmeijer bij het ondertekenen van de contracten.

heeft de commissie Audiovisuele collecties van het Zeister Historisch Genootschap onder leiding van Jaap van Zoonen het plan gelanceerd om te komen tot een documentairefilm over de Stichtse Lustwarande. Deze videofilm wordt een informatief verhalende documentaire met als belangrijke onderdelen de 'oral history' van de bewoners van de buitenplaatsen in en rond Zeist, en de bijzondere symbiose van cultuur en natuur binnen de Stichtse Lustwarande. Het doel van de film is het bewustmaken van het belang van de Lustwarande bij een breed publiek, het verzamelen van oral history uit deze streek, en het ondersteunen van tentoonstellingen en lezingen over dit onderwerp.

Na vele maanden van inhoudelijk vooroverleg is er een sponsor gezocht en gevonden in DBV Verzekeringen. Dit bedrijf zetelt in de buitenplaats Schaerweijde in Zeist

en past daarom prima in het concept van de film. Als regisseur voor het project is aangetrokken Marjolijn Droog, documentairemaakster te Zeist. Marjolijn heeft al vaker voor de Van de Poll Stichting filmprojecten begeleidt.

In de film zullen naast de buitenplaatsen vele personen in beeld komen, o.a. Kitty van Groningen (Rijksdienst Monumentenzorg) over de architectuur van de buitens; Michael van Gessel (tuinarchitect) over de tuinontwerpen van de buitens; de families Van Wageningen (Molenbosch) en Van Marwijk-Kooy (Vollenhove) over het leven op een buiten; Aalt van den Hoorn (boswachter) over het beheer van Beerschoten; en vertegenwoordigers van Stichting Het Utrechts Landschap en Gemeentebesturen over het beleid voor de Lustwarande.

Op 16 april was het dan zover; de besturen van Stichting Het

Utrechts Landschap, DBV Verzekeringen en het Zeister Historisch Genootschap kwamen ter gelegenheid van de film bij elkaar in de Van de Pollkamer. De heren H. Lugtmeijer (rentmeester Utrechts Landschap), B. Westra (directeur DBV) en V. van der Burg zetten hun handtekening onder de plannen voor de film en spraken lovende woorden over de samenwerking van onze organisaties en over de inzet van de medewerkers. De opnames voor de film gebeuren in juni, in het najaar zal worden gemonteerd.

Het is de bedoeling dat de film in november van dit jaar klaar is en in première gaat. We houden u op de hoogte.'

Jaap van Zoonen
Voorzitter Van der Burg feliciteert de heer Westra bij het ondertekenen van de contracten.

Excursie Buren en omgeving

Op 6 mei organiseerde de excursiecommissie het voorjaarsuitje van de stichting. De commissie koos de omgeving van Geldermalsen in de Betuwe als bestemming. Om 9.00 's ochtends vertrok een volle bus richting Buren. Het vestingstadje Buren heeft een rijke historie. In 1395 kreeg Buren stadsrechten en in 1498 werd Buren verheven tot graafschap. In 1551 trouwde Willem van Oranje met Anna

Op de boot over De Linge.

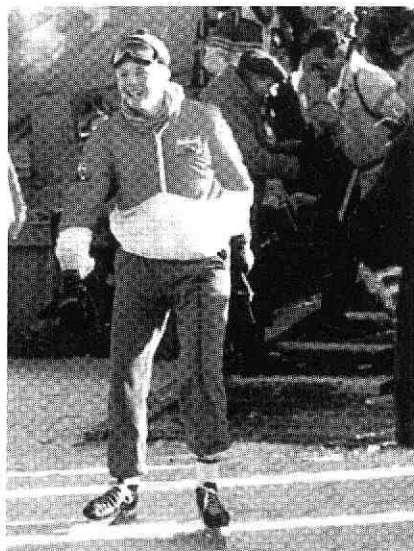
van Egmond, gravin van Buren. De titel van 'Gravin van Buren' is de vijfde in de reeks van Hare Majesteit en ook de meestgebruikte titel door de stadhouders

en na 1814 door koningen en koninginnen. De verbondenheid van de Oranjes met Buren is groot. In het oude raadhuis aan de Markt waar het museum 'Buren en Oranje' is gevestigd wordt momenteel een expositie over prinses Juliana gehouden. Topstuk van deze expositie is de in detail nagemaakte rijkskroon die op 30 april door de gemeente Buren aan prinses Juliana werd aangeboden. Het is een replica van de kroon die koning Willem II bij zijn inhuldiging in 1840 droeg. De echte

inhuldigingskroon wordt in de zilverkluis op het Paleis Noordeinde in Den Haag bewaard. Met name de vele tentoongestelde tegeltjes en borduurwerk van prinses Juliana trokken aandacht.

Na de koffie kregen de deelnemers van deze excursie gelegenheid om een uurtje vrij door Buren te wandelen. Velen van hen bezochten de St. Lambertuskerk waar de graftomben van de graven van Buren zijn bijgezet. Het stratenpatroon van Buren stamt

uit 1500. Achter de kerk ligt het Jodenkerkplein.

Al in de 14^e eeuw liet de stad Buren joden toe; ze mochten er echter alleen handel drijven. Velen van hen waren paardenhandelaars. De wandeling voerde langs het oude weeshuis van Buren in 1612 gesticht door de dochter van Willem van Oranje en Anna van Egmond, Maria van Oranje-Nassau. Tegenwoordig is in dit in Hollandse renaissance stijl gebouwde pand, het museum van de Koninklijke Marechaussee gevestigd.

Tegen het middaguur werden de deelnemers per bus naar Geldermalsen gebracht voor een boottocht op de rivier de Linge. Ondanks een grijze, betrokken lucht genoot iedereen van het mooie natuurschoon. De Linge voerde

Tijdens de Elfstedentocht van 1986 reed de Prins van Oranje mee onder de schuilnaam 'W.A. van Buren.'

Voorzitter Thijssen van de Stichting Oud Buren met de replica van de kroon die koning Willem II bij zijn inhuldiging in 1840 droeg.

FOTO DE TELEGRAAF

het gezelschap langs karakteristieke dorpjes zoals Tricht, Deil, Enspeek en Beesd, het eindstation van deze drie uur durende vaartocht. Rond vier uur 's middags keerde de bus met een tevreden gezelschap naar Zeist terug.

Annemiek Bal

De expositie over prinses Juliana loopt van 1 mei tot 1 oktober '99.

Excursie

Juli of aug. Naar Algemene Begraafplaats Bergweg, i.s.m. het Gilde, nadere berichtgeving hierover volgt.

Lezing

Dinsdag 3 augustus. Van Laerzaal, Het Slot Zeist. Entree gratis. Lezing over pelgrims-souvenirs uit christelijke bedevaartsoorden vanaf de eerste eeuwen tot in de late middeleeuwen. Door mevr. drs. K. Boertjes, Kath. Univ. Nijmegen.

Lezing

Sept. of okt. Lezing over het leven en werk van H. Marsman, ter gelegenheid van diens 100e geboortedag. Deze lezing wordt georganiseerd i.s.m. de gemeente Zeist en culturele instellingen.

1899 - 1999

Marsman

Excursie

Dinsdag 7 september naar Kasteel Heeswijk. Vertrek 13.00 uur vanaf Zinzendorfplein. Aanmelden bij mevr. R. Hofman.

Filmvoorstelling

Maandag 25 oktober.

Najaarsvoorstelling.
Aanvang 19.30 uur. Entreekaarten a f2,50 kunnen alleen vooraf worden gereserveerd via het reserveringssysteem van Figi, tel. 0900 - 3444 934.
Tegen afgifte van de controle-strook kunt u op deze avonden een kop koffie krijgen, vóór de voorstelling of tijdens de pauze aan het buffet van het theatercafé. Wij heten u alvast van harte welkom.

Boek

Dinsdag 23 november.
'Zeist, terug in de Tijd'.
Verschijning boek over de glasplaten Kraal-collectie.

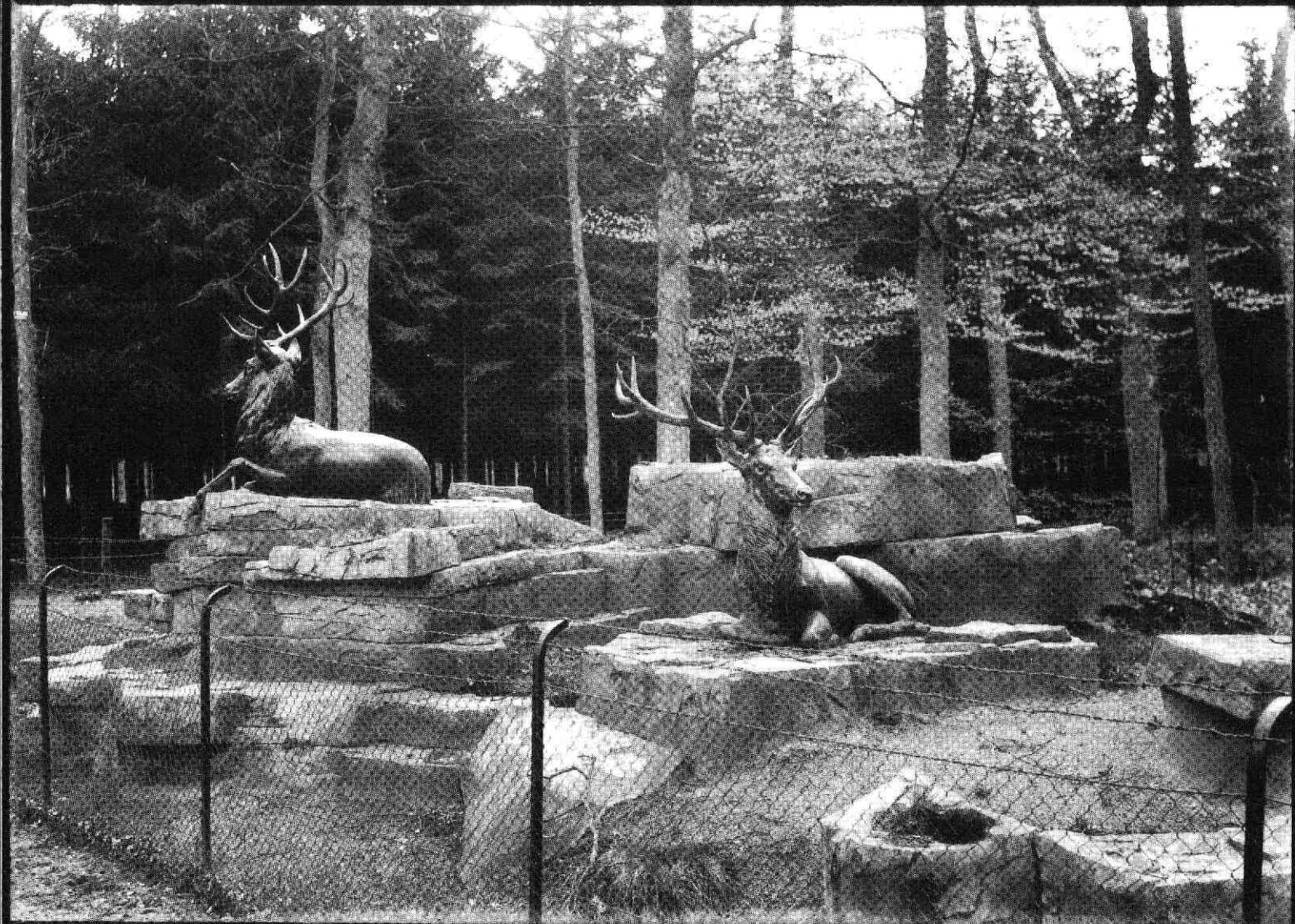
Tentoonstelling

Zondag 28 november 1999 tot en met zondag 9 januari 2000.
Zeist terug in de Tijd. Fotoexpositie in de tentoonstellingszalen van Het Slot Zeist (hoofdgebouw) van ca. 70 grote afdrucken uit de Kraal-collectie. In het kader van de millenniumviering in Zeist met het thema *Tijd, Taal en Toekomst.* Officiële opening 27 november.

Ledenstand

Seijst IV (maart '99)	824
Seijst I (juni '99)	829

FOTO RECHTS: Bronzen hertengroep op het landgoed Djimat aan de Woudenbergseweg. Het landgoed is in 1960 verkocht aan de KVNB, die er haar sportcentrum vestigde. Alleen de tuinmanswoning is bewaard gebleven. De herten zijn verhuisd naar de tuin van de boswachterswoning aan de Prins Bernhardlaan I.

De hoofdonderwijzers en het onderwijs van 1863- 1921

Na het plotselinge overlijden van onderwijzer De Meijere in 1863, moest Zeist wederom een nieuwe leraar aanwijzen. In deze vierde aflevering behandelt Leo Visser voor het laatst de Zeister onderwijzers.

BASTIAAN OOSTHOEK 1838- ?

Voor de vacature De Meijere werden enkele advertenties geplaatst, waarop 73 sollicitanten zich aanmeldden voor de betrekking van hoofdonderwijzer aan de dorpschool te Zeist. Na een eerste se-

lectie werden er 42 sollicitanten uitgenodigd voor het vergelijkend onderzoek op 14, 15 en 16 september 1863.

Er verschenen 27 sollicitanten die werden geëxamineerd in 12 vakken - waaronder lezen, schrijven en zingen. Uit het overzicht blijkt, dat de 24-jarige Bastiaan Oosthoek, geboren 6 december 1838 te Rotterdam, het hoogste aantal van 35.2 punten had behaald.

Op 7 oktober 1862 benoemde de gemeenteraad hem tot hoofd van de openbare lagere school aan de le Hogeweg op een jaarwedde van f850,- per jaar plus 10% van de schoolgelden plus vrije woning

en tuin. In het jaarverslag van de Schoolcommissie over 1862 staat, dat Oosthoek op 17 november 1862 werd geïnstalleerd als hoofd van de school. Het verslag vermeldde verder dat Oosthoek de toestand op de school bij zijn aantreden gunstig vond.

Alleen het lezen in de laagste klassen liet te wensen over, maar dat kwam omdat er te weinig hulp- onderwijzers aan de school verbonden waren. De commissie vroeg de gemeenteraad dan ook dringend het aantal hulponderwijzers met één uit te breiden.

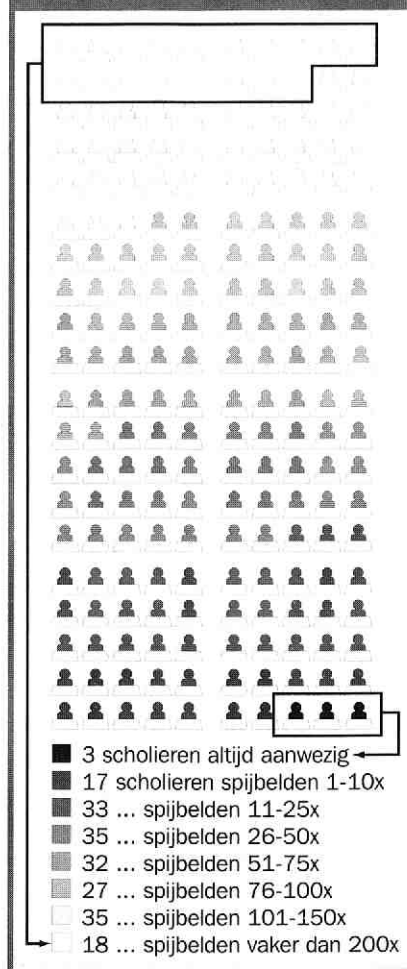
In zijn eerste jaarverslag aan de Schoolcommissie kon Oosthoek melden, dat het aantal leerlingen

op 1 januari 1863 370 bedroeg en op 1 januari 1864 403. Het gedrag der leerlingen gaf geen reden tot ontevredenheid. Onder de ruwe en onbeschaafde vorm, waardoor zij hun gedachten kenbaar maakten verborgen zij in het algemeen een goed hart, aldus de hoofdonderwijzer.

Het enige dat op hen aan te merken was, was dat zij niet altijd zo rein en zindelijk naar school kwamen als wenselijk was. Hij vroeg tenslotte om in plaats van 4 maal per jaar leerlingen aan te nemen dit maar 2 keer per jaar te doen.

In zijn jaarverslag over 1865 stelde Oosthoek een jaarlijks terugkerend probleem aan de orde, namelijk dat van het schoolverzuim. Het aantal schooltijden in 1865 bedroeg 473. Van alle leerlingen waren er maar 3 met name genoemde kinderen die geen enkele schooltijd verzuimd hadden.

Schoolverzuim 1865

Omdat er geen enkele sanctie op het schoolverzuim mogelijk was adviseerde hij wekelijks enkele kleine prijsjes beschikbaar te stellen, die verdeeld of verloot konden worden onder die leerlingen die niet verzuimd hadden. Het hoefde z.i. niet meer dan f25,- per jaar te kosten. Ook in het volgende jaarverslag deed hij deze suggestie, die ook werd overgenomen door het Schoolcommissie in haar verslag aan de gemeenteraad, maar zonder succes.

In 1865 was er overigens een andere gebeurtenis, die grote invloed had op de gang van zaken op de school, namelijk de opening van de hervormde school in het Weeshuiscomplex aan de Slotlaan op 23 mei 1865, waarbij op één dag 150 leerlingen de school aan de 1e Hogeweg verlieten. Oosthoek schrijft daarover:

"De schok tengevolge van de oprichting van de bijzondere school was te groot om niet van

— Bij gelegenheid van zijne benoeming tot Burgemeester had de heer Costerman aan de leerlingen der openbare scholen in deze gemeente een feestje toegezegd, bestaande voor de hoogste klasse in een uitstapje naar Amsterdam en voor de andere kinderen in een onthaal op krentebrood en chocolade. Wegens de toonstelling kon er verleden jaar van dat uitstapje niets komen, en was het uitgesteld tot de zomervacantie van dit jaar. Gepasseerde Dinsdag was daarvoor de aangewezen dag.

Drie en vijftig leerlingen, begeleid door den Burgemeester, het hoofd der school, en een onderwijzer, vertrokken per eersten trein en kwamen reeds te 9 uur te Amsterdam aan. Op een enkele uitzondering na, had geen der kinderen die stad ooit gezien; de meesten hadden zelfs nooit gesproken. Geen wonder: dat er veel te zien en te genieten viel. Al dadelijk trok de Hoogeden Amstel en de stad aller aandacht. De winkelgalery in den tuin van het Palais voor Volkswijf was nieuw en verrassend voor allen en ontlokte menigen kreet van bewondering. Van daar toog de stoet, langs de Utrichteche straat, waar hier en daar een echt Amsterdamsch pothuis werd opgemerkt, naar het Rembrandtsplein, met zijn door frisch groen omgeven standbeeld van den vorst onzer schilders. Ook het Thorbecke-standbeeld werd bezichtigd en inmiddels werd de dorst geïschied aan een in de nabijheid zijnde openbare pomp. De Kalverstraat, met hare aschvaalt bestrating en haar keur van winkels, werd slechts halverwege ten einde gewandeld, om gelegenheid te hebben de gebouwen, van de Ned. Bank, het Trippenhuis, het Eiuuen gasthuis, de Universiteit en het Museum van der Hoop aan te wijzen en de oude mannenhuispoort met hare brekenstalletjes te doorloopen. Van vele zijden ondervond de kinderstoet, van wege Amsterdams ingezetenen, verscheidene bijten van inschikkelijkheid en sympathie. In de Nes werden de kinderen opmerksaam gemaakt op de Bank van Leening, waar Vondel eenigen tijd werkzaam was en intusschen naderde men den Dam.

Zulk een drukte van af en aankomende trams, rijtuigen en voetgangers overtrof ieders verbeelding. Eenige minuten werd halt gehouden om te wijzen op het Monument van 1813, het Palais, de Beurs en de Nieuwe kerk, in welke laatste de verschillende bezienwaardigheden in oogenschouw werden genomen. Behalve de grafombe van De Ruijter, Van Speijk en Van Kinsbergen werd de aandacht het meest getrokken door den prachtig gebeeldhouwdn preekstoel, waaraan veertig jaar gearbeid is. Langs het Damrak ging het nu naar den Buitenkant, waar het huis van de Ruijter, naar het Y met zijn dokken en schepen, waar vooral het opleidingschip de Waasnaer de aandacht trokken.

Onderwijl deed de maag hare rechten gelden en werd de terugtocht aangenomen naar de Volksgaarkerken van het Nut, waar alles in gereedheid was gebracht om ruim een vijftigtal hongerige magen te voeden. Een zeer smakelijk en voedzaam middagmaal wordt opgedragen, waaraan dan ook met graagte werd deelgenomen. Na

vervolgens nog wat uitgerust te hebben, begaf het gezelschap zich op weg naar Artis. Op weg daarheen passeerde men de Nieuwmarkt, waar de oudste kinderen, door de voorkomendheid van de brandweerlieden, in de gelegenheid gesteld werden, die keurig ingerichte organisatie eenigszins te leeren kennen. Alles werd in gereedheid gebracht, alsof het brandsignaal weerklonken had. In één minuut waren de paarden gereed, de mannen van hun redding-gordels voorzien en het vuur aangestoken. In alle bijzonderheden werd uitgelegd, waartoe elk voorwerp diende; op welke wijze men bij verschillende doeleinden een zelfde voorwerp, als bij, hamer, rijptang, betel enz. kon gebruiken, en hoe men in den uitersten nood zichzelf kon redden. Vooral voor de oudste jongens was dit een leerzaam en aangenaam halfuurlig gewest.

Door de Joden-breestraat wandelde men nu naar Artis, de groote aantrekkelijkheid voor de jeugd. Ieder voorzien van een gids, trok men geregeld voort en werd niets overgeslagen.

De kornac liet den olifant kunstjes verrichten; men zag de voeding der zeleeuwen en van het nijlpaard; de luiaard, aan één poot hangende, werd uit zijn rustige rust gewekt en te half zeven had men zooveel gezien, was zóo vermoed en zoo verbijsterd door al de indrukken, dat de uitnooijing, om in de zalen van het Genootschap uit te rusten en zich te verfrischen, niet graagte werd aangenomen. Tegen half acht begon de terugreis en even 9 uur kwam men weer uitgerust te Driebergen aan. Jubelend en zingend toog men huiswaarts, van vermoedheid geen spoor meer; tusschen de vaderlandsche liederen klonk menig plang zal hij leven!" als blijk van erkentelijkheid. In het Rond gekomen nam de Burgemeester, die den geheelen dag de kinderen begeleid en door zijne bekendheid met Amsterdam menige belangrijke bijzonderheid aangewezen had, afscheid van het troepje. Echter niet dan na de dankzegging der kinderen beantwoord te hebben met eene betuiging van tevredenheid over de orde en gehoorzaamheid der kinderen; waardoor alle gevaar voor ongeval voorkomden was. Vele ouders stonden gereed om hunne kinderen verder naar huis tegeleiden, waar zij in een gezonden slaap zeker spoedig de welverdiende rust gevonden hebben.

Een hoogtepunt in de carrière van hoofdonderwijzer Oosthoek was ongetwijfeld het eerste schoolreisje naar Amsterdam in 1884, aangeboden door de in 1882 benoemde burgemeester G. Costerman, waarvan de Weekbode van 2 augustus 1884 het bovenstaande smakelijke verslag geeft.

invloed te zijn op de gang van zaken van het onderwijs. Uit de ene klas gingen er velen en uit andere klassen (de laagste) weinigen, hetgeen toch wel een probleem gaf."

Een voordeel was uiteraard dat er meer ruimte voor de zitplaatsen en paden kwam. Dat zal zeker wel een verbetering geweest zijn, gezien het leerlingenaantal van boven de 400 op 1 januari 1865.

In latere jaarverslagen wordt Oosthoek steeds geprezen om de wijze, waarop hij zich van zijn taak kweet en voor de beste pogingen die hij zelf had aangewend om aan zijn moeilijke verplichtingen te voldoen. Uit de laatste regels van zijn jaarverslag over 1879 blijkt, dat Oosthoek de teugels met strakke hand vasthield, want hij schrijft:

"De school verblijdt zich steeds in een strenge tucht, die het samen-zijn van onderwijzers en leerlin-

gen aangenaam en het onderwijs voor beiden aantrekkelijk maakt".

Een jaar later herhaalde zich de geschiedenis. Terwijl er op 1 januari 1880 286 leerlingen op de dorpsschool waren, was het leerlingenaantal op 1 januari 1881 gedaald tot 167, tengevolge van de opening van de r.k. school aan de Voorheuvel. Oosthoek vermeldde in zijn jaarverslag over 1880 dat er op onderwijsgebied weinig veranderd was, maar dat de school enigszins gedesorganiseerd was, doordat op 26 oktober 1880 veel leerlingen tegelijk de school verlieten, waardoor een nieuwe klasse-indeling noodzakelijk werd. In tegenstelling tot voorafgaande jaren telden de laagste klassen nu de minste leerlingen, aldus de hoofdonderwijzer. In zijn jaarverslag over 1887 maakte Oosthoek met dankbaarheid melding van de viering van zijn 25-jarig ambtsjubileum in Zeist op 17 november 1887.

Op 1 september 1889 kwam een einde aan een langdurige loopbaan bij het onderwijs. Hij vertrok op 31 oktober 1889 naar zijn geboorteplaats Rotterdam.

BENO SCHELTS VAN KLOOSTERHUIS

Op 1 juli 1889 verscheen er in het *Utrechts Dagblad*, *De Vacature* en *De Schoolwereld* een advertentie, waarin burgemeester en wethouders van Zeist alle bevoegden uitnodigden, die zich wensten te onderwerpen aan het vergelijkend onderzoek voor de betrekking van hoofd van de openbare lagere school, zich te melden vóór 19 juli 1889. De jaarwedde bedroeg f1.300,-.

Er was veel belangstelling met 135 sollicitanten. Na het eerste vergelijkend onderzoek werden er 7 kandidaten opgeroepen voor het tweede examen op 9 augustus 1889 om 5 uur n.m.

De 29-jarige Beno Schelts van Kloosterhuis, geboren 13 april 1860 te Slochteren, behaalde daarbij het hoogste aantal punten. Samen met 4 andere sollicitanten kwam hij op de voordracht aan de gemeenteraad, die hem op 27 augustus 1889 met ingang van 15 september d.o.v. met algemene stemmen benoemde tot hoofd van de openbare lagere school.

Uit de door hem opgemaakte jaarverslagen aan de Schoolcommissie blijkt, dat hij zich ook zorgen maakte over het schoolverzuim. In het verslag over 1890 schreef hij, dat hij in overleg met de burgemeester besloten had in 1891 een proef te nemen door in plaats van het Sinterklaasfeest te vieren, met de meest trouwe leerlingen in de zomer een dag naar Artis te gaan. Dat was naar zijn mening ook een uitstekende aardrijkskundesles. Verder wilde hij presentieboekjes invoeren met stempels om het schoolbezoek aan

te moedigen. In hetzelfde verslag drong hij aan op benoeming van een vijfde leerkracht.

Het deed hem innig leed, dat hij in plaats van zijn vroegere diensten als leider, nu niet meer kon presteren dan een gewoon klasse-onderwijzer. Mogelijk is dat de reden geweest dat hij op 16 mei 1891 aan de gemeenteraad schreef dat hij m.i.v. 1 juli 1891 was benoemd tot hoofd ener school Amsterdam en daarom zijn ontslag aanvraagde.

De gemeenteraad verleende hem op 28 mei 1891 eervol ontslag m.i.v. de door hem gevraagde datum en daarmee was er weer een vacature in Zeist voor hoofd van de school aan de 1e Hogeweg.

I.J. KRAAL

Voor de vervulling van de vacature Schelts van Kloosterhuis was geen vergelijkend onderzoek nodig. Op 30 mei 1891 vroeg Johannes

Jacobus Kraal (43) geboren 8 februari 1849 te Abcoude, hoofd van de openbare lagere school in Austerlitz overplaatsing naar de school aan de 1e Hogeweg.

De schoolopziener stond er volledig achter. Hij wilde de overplaatsing niet alleen aanbevelen uit waardering voor het werk van Kraal in Austerlitz, maar ook en vooral in het belang van de school in Zeist. Ook de Schoolcommissie kon zich na rijp beraad met de overplaatsing verenigen.

De gemeenteraad was er ook voor en besloot op 19 juni 1891 J.J. Kraal met ingang van 1 juli 1891 over te plaatsen van Austerlitz naar Zeist.

Hoofdonderwijzer Kraal was uiteraard na bijna 10 jaar werkzaam te zijn geweest in Austerlitz geen onbekende in Zeist en hij had ook geen moeite zich aan te passen in zijn nieuwe baan. Alleen over de motivatie van de leerlingen van de herhalingschool (de vroegere

avondschool), die in de wintermaanden werd gehouden voor hen die "g.l.o. hadden genoten en die in de gelegenheid werden gesteld een aantal vakken te volgen, die in het maatschappelijk leven van grote waarde waren" was hij niet erg te spreken. In zijn jaarverslag over 1891 schreef hij:

"De herhalingschool werd geopend met 40 leerlingen. Spoedig bleek mij dat er onder de leerlingen verscheidenen waren bij wie de ware belangstelling ontbrak. Sommigen bleven dan ook weg, enkelen was ik genoodzaakt weg te zenden, zodat tenslotte 23 leerlingen over bleven, die vrij geregeld kwamen en ook belangstelling toonden.

Toch was de herhalingschool niet geheel wat zij wezen moest. Mocht de volgende winter weer zulks een aantal zich melden dan zou het aanbeveling verdienen eisen te stellen, waardoor de school meer ten goede komt aan hen

voor wie zij bestemd is, aldus Kraal.

Op 8 juli 1897 was in de gemeenteraadsvergadering een verzoek aan de orde van J.J. Kraal om ontslag uit zijn betrekking "op grond van ongeschiktheid wegens lichaamsgebreken" m.i.v. 1 september 1897. De gemeenteraad besloot het gevraagde ontslag op de meest eervolle wijze te verlenen, onder dankbetuiging voor hetgeen de heer Kraal, zowel te Zeist als te Austerlitz voor het onderwijs gedaan had, daarbij de wens uitsprekende, dat de heer Kraal van zijn ziekte mocht herstellen en nog eenmaal zijne krachten aan het onderwijs zou kunnen wijden. Die wens is nog in zekere zin in vervulling gegaan toen de heer Kraal in 1901 benoemd werd tot secretaris van de commissie A tot *wering van schoolverzuim in Zeist*. Hij vervulde deze functie tot 1909. Toen verhuisde hij naar Amsterdam.

G.F. KRUSE

Evenals bij de vacature Schelts van Kloosterhuis was er ook voor de vervulling van de vacature Kraal geen vergelijkend onderzoek nodig. En ook nu kwam het nieuwe hoofd uit Austerlitz. Op 31 juli 1897 besloot de gemeenteraad Gerrit Frederik Kruse, geboren 22 november 1861 te Enschede op zijn verzoek over te plaatsen naar de lagere school te Zeist.

Zijn jaarwedde werd vastgesteld op f1.300,-, waaronder f250,- voor het geven van herhalingsonderwijs plus vrije woning. Bij zijn indiensttreding op 1 september 1897 zei het nieuwe schoolhoofd, dat hij nu voor de tweede keer de heer Kraal opvolgde als hoofd ener school. De eerste keer in Austerlitz onder blijdere omstandigheden dan nu, na zijn ontslag om gezondheidsredenen. Evenals zijn voorgangers heeft

Een klas van de school aan de 1e Hogeweg met geheel links de hoofdonderwijzer G.F. Kruse, ca. 1910.

COLLECTIE VAN DE POLL-STICHTING.

Kruse zich ook ingezet in de strijd tegen ongeoorloofd schoolverzuim. Met steun van de Schoolcommissie was de gemeen-

teraad uiteindelijk bereid op de begroting een bedrag te ramen van f150,- voor getrouw schoolbezoek. Toen betrekkelijk kort

daarna de Leerplichtwet van 7 juli 1900, stbl.111 werd vastgesteld en op 1 januari 1901 in werking trad meenden burgemeester en wethouders dat die post wel kon worden geschrapt.

De eerste keer lukte dat, toen b. en w. in de gemeenteraadsvergadering van 18 januari 1901 voorstelden om het bedrag van f150,- te bestemmen om de kinderen van alle lagere scholen te onthalen ter gelegenheid van het huwelijk van H.M. Koningin Wilhelmina op 7 februari 1901 en daar nog een bedrag van f0,30 per kind aan toe te voegen.

Toen b. en w. in de vergadering van 29 oktober 1901 bij de behandeling van de begroting voor 1902 voorstelden het bedrag van f150,- voor beloningen en ereblijken van de begroting af te voeren i.v.m. de inwerkinggetreden Leerplichtwet ging dat niet door.

Het raadslid jhr. F. van Reenen vond het niet juist dat de kinderen

de dupe werden van door de wet opgelegde dwang en stelde voor het bedrag te handhaven op de begroting. Zijn voorstel werd met 7 stemmen voor en 4 tegen aangenomen.

Kruse heeft in de jaren 1897 tot 1921 een enorme groei van de school meegemaakt. Hij zag het aantal leerlingen van 321 in 1897 groeien tot boven de 600 in 1905 en het aantal klassen van 6 tot 12. Na de opening van de school aan de Bergweg kwam er wat meer ruimte maar leerlingaantallen van boven de 450 waren daarna toch geen uitzondering. Op 17 februari 1921 behandelde de gemeenteraad het verzoek van G.F. Kruse om ontslag op grond van gezondheidsredenen als hoofd van de openbare lagere school aan de 1e Hogeweg en als hoofd en onderwijzer van het herhalingsonderwijs.

De voorzitter achtte het zijn plicht daarbij woorden te spreken

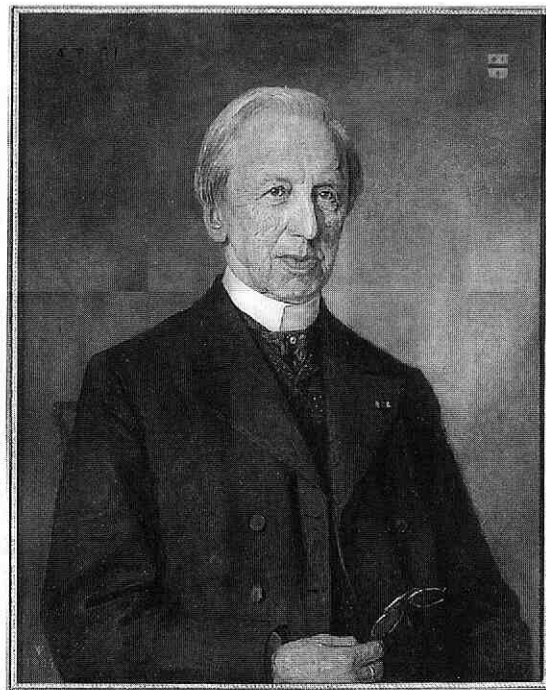
van grote waardering voor alles wat de heer Kruse in het belang van het onderwijs had gedaan. Het deed hem leed, dat hij op 59-jarige leeftijd zijn ambt moest neerleggen. Nadat de raad met applaus instemming had betuigd met de woorden van de voorzitter werd het gevraagde ontslag op de meest eervolle wijze verleend met ingang van 1 april 1921. Na zijn pensionering verhuisde hij naar Nijmegen, waar hij op nog geen drie jaar later, op 3 maart 1924 overleed.

Daarmee is de einddatum van de periode 1810 - 1921 inmiddels overschreden en het moment aangebroken voor de behandeling van de 2e openbare lagere school in Zeist, t.w. de school te Austerlitz.

Leo Visser

Vanaf het volgende bulletin, Seijst 1999-IV, verhaalt Leo Visser over Austerlitz.

De twee

De onlangs gerestaureerde portretten van Frederik Harmen van de Poll (1823-1909) en...

modellen van Jan Veth

Met behulp van gemeentelijke subsidie werden onlangs de portretten, die Jan Veth in 1904 schilderde van de ouders van Van de Poll gerestaureerd. Naar aanleiding van deze restauratie werd zowel in het archief van het Zeister Historisch Genootschap, als in het Gemeentearchief Dordrecht, onderzoek gedaan naar het ontstaan van deze portretten. Dit leverde onverwacht aardige gegevens op, die Nellerieke Boucher u niet wilde onthouden.

Hoe zullen geschiedschrijvers over een eeuw ooit nog zulke directe informatie krijgen over het ontstaan van een schilderij als wij dat kunnen over deze werken, die toch al

bijna 100 jaar geleden zijn geschilderd? Wie schrijft er nog zo regelmatig en uitgebreid aan zijn familie als onze voorouders dat deden? Henriette van de Poll ontving regelmatig brieven van haar moeder en haar zusters. Uit hun brieven krijgen wij direct inzicht in het poseren van de beide ouders Van de Poll, en hun vriendschap met de schilder.

Maar ook Jan Veth schreef honderden brieven. Wanneer hij voor zijn werk op reis was ging er elke dag een brief naar zijn vrouw Anna in Bussum. Zo is er over zijn drukke schildersbestaan en over zijn vele geportretteerden een schat aan gegevens beschikbaar. Aan de van de Pollportretten heeft Veth veel tijd en moeite besteed.

.... Henriette Wilhelmine van de Poll-van de Poll.(1829- 1909), door Jan Veth (1864-1925)

Laten we de briefschrijvers nu zelf aan het woord laten. Dan ontrolt zich vanzelf de gehele geschiedenis van die maandenlange inspanning voor onze ogen.

Van Louise aan Henriette

14 OKTOBER 1903

...Nu kom ik je nog iets vragen dat je misschien minder aangenaam zult vinden, nl. om je palatine, want a.s. Zaterdag begint Veth aan de portretten. Verleden Maandagavond kreeg Frits een brief van hem, om te zeggen dat hij gaarne in deze week 't zij Woensdag of Vrijdag zou komen om kennis te maken. Frits was vreselijk blij dat hij hem niet gevraagd had wanneer hij nu kwam, maar dat hij uit zichzelf schreef. Nu hebben we hem vandaag aan het dejeuner gehad; Mama zag er vreselijk tegenop, maar vond hem gelukkig bij kennismaking heel aangenaam. Na het dejeuner hebben we

vreselijk heen en weer gesjouwd met schutten etc. om Papa's kamer in een atelier te veranderen. Hij vond er het licht heel goed, en de kamer met dat bijkamertje heel plezierig. Het eenige waar we nu nog mee tobben, is Mama's toilet. De japon van de gouden bruiloft is afgekeurd. Veth vindt al dat wit niet mooi bij Mama's witte mutsje, en hij houdt ook niet van gitten; nu zal ik zien om met de hulp van Zus wat anders te fabriceren. Papa wordt in de pels gedaan, en hij zou het heel mooi vinden voor Mama ook iets met bont te maken. Je zoudt ons dus een groot plezier doen je palatine te sturen... ik zou zo graag hebben dat de portretten mooi worden.

Van Mama aan Henriette.

30 OKTOBER 1903

...De gehele week heb ik 's morgens en ook 's middags een

paar uur geposeerd voor mijn schilderij en dat is vermoeiender als men wel zou denken zoodat ik voor het verdere van de dag eigenlijk niets meer uitvoer. De persoonlijkheid van Jan Veth bevalt mij uitstekend, als de portretten nu maar naar wensch uitvallen dat is het voornaamste; er is nu nog weinig over te oordelen, toch zijn de kinderen tevreden; Papa minder, die wil mij, geloof ik, mooier hebben en ziet mij in zijn idee jeugdiger, maar dat is nu eenmaal niet meer zoo op 74 jarigen leeftijd. Veth heeft het grootste geduld en verlangt dat ieder ronduit zijn aanmerkingen zegt. De man is mij zeer sympathiek, dat maakt ook het poseren minder vervelend... Morgenochtend om 10 uur begint de zitting weer. Ik zit op een soort van troon gemaakt van een omgekeerde kist, net alsof ik poffertjes ga bakken. Frits pretendeert, dat indien het schilde-

ren nu onverwacht gestaakt moest worden, hij nu al heel blij zou wezen met de schets...

Van Louise aan Henriette

5 NOVEMBER 1903

... Ik zit den gehelen dag bij Mama in Papa's kamer die geheel in atelier veranderd is, en die zittingen zijn ontzettend vermoeiend; ik begrijp zelf niet hoe het komt, maar na zo'n dag met Veth ben ik altijd dood op en heb dan geen courage meer om s'avonds te gaan schrijven. Gelukkig maakt het Mama niet zo vreselijk moe, maar toch, als hij er twee dagen achter elkaar geweest is, is Mama altijd heel blij als hij weer een paar dagen weg blijft. Hij is er nu acht maal geweest, en in die acht keer heeft Mama 23 uur en een kwartier geposeerd, meestal 's morgens 2 uur en s'middags zoowat anderhalf a 2 uur. Mama kan gelukkig heel goed met hem opschieten, en

houdt zelfs van hem. Mama's gezicht begint al goed te worden, en de uitdrukking is lief, maar met de japon tobben we nog steeds. Vanmorgen heb ik jufvrouw van Zanten laten komen die gaat de mouwen nu wat veranderen... Papa heeft na die eerste keer niet meer gezeten, en hij is blij dat hij er tot nu toe zoo vanaf komt. Het spijt mij vreselijk dat jij nu juist niet in het land bent. (...) Veth heeft zoo graag dat we precies zeggen wat we er van vinden, en is steeds bereid alles te veranderen, daar zijn groote wensch is, dat wij het in alle opzichten goed zullen vinden en het ons veel plezier zal doen. (...) De volgende week komt hij vier dagen achter elkaar en blijft dan hier logeren, ...dit is wel een corvee! (...) Nu lieve beste Jet moet ik eindigen, want ik moet eropuit voor een mutsebal te zoeken, want als Mama's muts gemaakt wordt, behoeft Mama er

niet onder te zitten. Ik vrees echter dat ik zo'n ding niet zal kunnen krijgen! (...)

Van Veth aan zijn vrouw

12 NOVEMBER 1903

(...) Het was vandaag gruwelijk donker, maar ik schoot toch wel op. (...) Ik wil proberen den kop dezer dagen zoo goed als af te krijgen. Dan is de hoofdzakelijk avast verzekerd.

Van Mama aan Henriette

19 NOVEMBER 1903

(...) Morgen en Zaterdag komt Veth weer, gelukkig is het een eenvoudige, makkelijke man die met de huisgenoten nogal opschiet, want hij logeert dan hier op het kleine kamertje. (...) Wat verlang je dat ik doe met de palatine, hij is niet gebruikt en ik hoop zeer dat je hem niet te veel gemist hebt. Ik denk dat Marie Pauw dol blij is dat zij haar mouw weer terug krijgt...

Van Veth aan Mama**27 NOVEMBER 1903**

Veth schrijft dat hij wegens een keelaandoening niet kan komen.

Van Veth aan Mama**4 DECEMBER 1903**

(...) Dat Mejonkvrouw Uwe oudste dochter zich met mijn nog onvoltooid portret van U wel ingenomen heeft willen betonen verheugt mij bijzonder. Ik spits mij er zeer op weldra aan dat schilderij verder te mogen voortgaan, (...) Gaarne zou ik dan, met het oog op het barre jaargetijde en mijn nog enigszins zwakke gezondheidstoestand weder van Uw gastvrijheid mogen gebruik maken...

Van Veth aan Mama**10 DECEMBER 1903**

Vergeef mij mijn wispelturigheid, maar het was beter dat ik van de week nog wat thuis blijven kon... Verder kreeg ik de lijst voor het

schilderij thuis, die mij echter opeens groter scheen dan ik besteld had (...) veroorloofde ik mij u even om opgave van de maten te telegraferen. Uit Uw antwoord mocht mij blijken dat ik mij vergist had. (...)

Van Mama aan Henriette**18 DECEMBER 1903**

(...) Na vier dagen achter elkaar geposeerd te hebben, heb ik vandaag weer eens vakantie tot maandag. Het portret is in de lijst en wordt morgen opgehangen, omdat Veth als hij Maandag komt, wil zien welke indruk het hem maakt aan de muur zoo als hij zegt, omdat dat dikwijls nog veel verschilt met een portret dat op de ezel staat. Ik vrees dat hij dit jaar niet meer aan Papa zal beginnen, dat vind ik heel jammer. Veth moet weer in Berlijn zijn, de man heeft het heel druk. Hij ziet er nu veel beter uit dan voor zijn ongesteldheid. Lou heeft

De volledige namen van de briefschrijvers zijn:

Mama	Henriette Wilhelmine van de Poll-van de Poll (1829- 1909)
Louise	Louise van de Poll (1874- 1941)
Jo of Zus	Johanna Margaretha Elisabeth van de Poll (1872- 1970)
Veth	Jan Pieter Veth (1864- 1925)

Verder worden genoemd:

Henriette	Frederika Louise Henriette van de Poll (1853-1946), oudste dochter en zuster, ontvangster van boven aangehaalde brieven.
Frits	Frederik van de Poll (1860- 1937), zoon en broer van boven genoemde briefschrijfsters.
Albert	Albert Verweij (1865- 1937), dichter, taalgeleerde en litterator.
Foef	Agnes Henriette Labouchere, een vriendin van Jo, woonde op slot Zeist.
Therese	Therese Schwartze (1851- 1918), bekend portretschilderes.
Mevr.Veth	Anna Veth-Dirks (1863- 1929).

het vanochtend zeer druk met allerlei huiselijke bezigheden die blijven liggen als Veth hier is. Dan is het haar grootste plezier naar zijn schilderen te kijken. (...)

Van Veth aan zijn vrouw

22 DECEMBER 1903

(...) Het is nu alleen maar om 's ochtends frisser aan te komen in Zeist dat ik hier ben (hij logeert in Utrecht bij zijn zuster) en dat is ook heel nodig, maar het is wel een beetje hard, juist omdat ik toch eigenlijk juist zoo dicht bij huis ben. Het schilderij gaat wel aldoor dieper worden, maar ik ben nog lang niet tevree. Het is een heksenwerk en het eischt een geweldige krachtsinspanning zulk een portret tot een echt levend ding te krijgen. Maar weer door, morgen!

Van Veth aan zijn vrouw

5 JANUARI 1904

(...) Gisteren nogal donker,

vandaag prachtig licht. Het schilderij schiet nu prachtig op, maar dat moet ook, want ik ben elk ogenblik bang dat de oude dame eens minder wel mocht worden, ze was namelijk gisteren erg moe, maar gelukkig vandaag weer beter. Verder is de strijd aldoor tussen twee neigingen: de ene om het schilderij dat toch al erg lang in de maak is eindelijk af te kunnen verklaren, en de andere om van het mooie model dat zoo rustig zit, zoo lang mogelijk te profiteren en er iets zoo uitstekend mogelijks van te maken.

Van Zus aan Henriette

29 JANUARI 1904

(...) Aan Mama zijn aanmerkelijke verbeteringen gebracht en nu is hij met Papa bezig, die gisteren wel een beetje met een martelaarsgezicht zat te poseren. Papa keek een ogenblik zoo ongelukkig, dat Veth vond dat

zijn schets die hij in Bussum begonnen was, veel meer op Papa leek dan Papa zelf! Vandaag gaat het al veel beter. Ik denk dat dit portret ook uitstekend zal worden. Hij zeide ons gisteren dat Mama eigenlijk bijzonder moeilijk te maken was, afgezien nog van dat een vrouw altijd grootere moeilijkheden oplevert dan een man.

Van Veth aan zijn vrouw

3 FEBRUARI 1904

(...) Het speet me erg dat je morgen niet komt omdat ik er nog wat aan dacht te hebben voor mijn werk, (...) en ook omdat Vrijdag hier juist erg goed uitkwam en Mevrouw het zoo hartelijk en vriendelijk bedoelde. (...) Het artikel van Albert [Verweij?] vind ik onbeduidend gedacht en slordig geschreven. Onbeduidend is het den portretschilder als verklaring te willen opdringen voor iemand wiens

strijd artikelen men prijst. De portettist is juist degene die alles in zijn werkelijke verschijning, om het karakter wat er uit spreekt mooi vindt. Hij is als men wil, de verzoenende, maar nooit de strijdende.

Van Louise aan Henriette

11 FEBRUARI 1904

(...) Mama begint er nu al tegen op te zien dat Veth Maandag weer komt... Enfin, als hij er eenmaal is, dan gaat het wel weer, en vindt Mama het wel gezellig. Ik moet zeggen dat ik het ook heerlijk vind als hij een dag of tien wegblijft...

Van Zus aan Henriette

13 FEBRUARI 1904

(...) Maandag verwachten wij Veth weer. Als hij er eenmaal is gaat alles weer goed, maar voor zijn komst zien wij er altijd een beetje tegenop, Mama vindt het

Broer Frits stuurde nevenstaade advertentie mee in de brief van Mama van 9 maart 1904 aan Henriette.

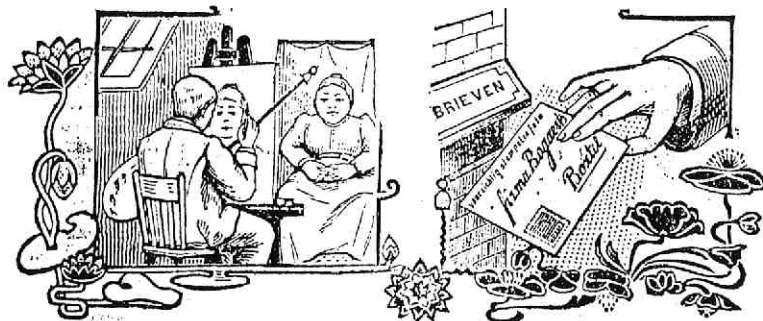
ook maar half dat er zoo naar haar gezicht zal gekeken worden. Wij zullen hem verbieden om aan Papas gezicht te komen, want beter dan nu kan het niet worden, alleen de jas is nog vatbaar voor een paar streekjes. Foef [een vriendin van Zus] was helemaal dodelijk van dit portret. Au fond vinden wij het allemaal mooier dan dat van Mama, maar ik denk dat hij zelf wel zal zien wat daar nog aan ontbreekt...

Van Veth aan zijn vrouw

19 FEBRUARI 1904

(...) Gisteren in Zeist vond ik de familie weer kritisch tegenover het portret van Mevrouw geworden, ofschoon dat toch stellig beter is dan dat van Meneer. Om het even, de mensen zijn lief en goed, en ik zal er nog wel weer eens wat aan toveren. Het portret van Meneer vinden ze dan maar prachtig en toch staat dit dichter bij Therese

Voorheen. Thans.

VOORHEEN moest men dagelijks nron poseeren om een geschilderd portret te bekomen. Soms een half jaar lang en kwam eindelijk het portret gereed met veel geduld en goeden wil.

THANS bezorgt men zijn brief met photographie op de post aan het adres van H. BOGAERTS & Co. te Bostel, met opgave van kleur van oogen, haar en gelant en 14 dagen daarna is het in olieverf geschilderd portret, met waarborg van sprekende gelijkenis gereed.

[Schwarze] dan een ding wat ik in den laatsten tijd maakte. Maar het is fris en vlot en daarmee pakt men de menschen toch maar eer dan met iets werkelijk verdiepts. Ik hoor alles dan aan, overweeg de opmerkingen kalm, probeer wat ik er mee doen kan, en vergeet niet dat ik toch in hoogste instantie de schilderijen schilder voor mezelf, omdat ik alleen door iets voor mezelf naar mijn lust te doen me van mijn eigenlijke opdracht naar plicht en eer kan kwijten.

Van Veth aan zijn vrouw

2 MAART 1904

(...) Het werk gaat goed, maar het is een koorts om het te krijgen zoals ik wou.

Van Zus aan Henriette

4 MAART 1904

(...) en tot mijn grote vreugd vond ik de beide schilderijen oneindig verbeterd; zoeven is

Veth vertrokken. Zijn vrouw is vanmiddag nog komen kijken [Mevrouw Veth had een opleiding aan de kunstacademie gehad, en Veth hechte aan haar oordeel] en heeft toen nog enige goede wenken gegeven... Hij komt a.s. Woensdag en Donderdag, zodat ik in elk geval de volgende week nog niet in Den Haag arriveer.

Van Mama aan Henriette

9 MAART 1904

Vandaag is Veth gearriveerd voor twee dagen. Ik hoop dat het dan afgelopen zal zijn. Ik geloof dat hoe lang men ook blijft kijken er altijd wel iets zal zijn dat men anders zou wensen. Ook hier bestaat de volmaaktheid niet.

Van Veth aan zijn vrouw

10 MAART 1904

(...) Deze twee dagen heb ik met succes aan het portret van Meeneer van de Poll gewerkt. Het

heeft er door de hand erg bij gewonnen en ze zijn er nu ook bijzonder tevreden over. Nu heb ik Vrijdag en Zaterdag nog over, die ik aan het verfijnen van de twee schilderijen denk te wijden. Misschien schilder ik de achtergrond van Mevrouw nog eens even vlot over. 'sAvonds ben ik niks waard. Het werken overdag is zoo intensief, dat ik het liefst 's avonds niets zou doen als zoo maar wat zitten kijken. En toch liggen er hoopen werk....Men zou van me kunnen zeggen dat ik lui ben op alle dingen, maar gelukkig niet op het nodigste : op mijn werk zelf.

Van Veth aan Mama

2 FEBRUARI 1905

(...) Toen ik U in den verleden nazomer mocht bezoeken, waart u zo vriendelijk, mij Uwe reeds vroeger gedane toezegging om nog eens voor mij te poseren, te bevestigen. Zoals U bekend is,

zou het mij bijzonder lief zijn, U nog eens op een andere wijze dan de eerste maal te mogen portretteren... Door zijn drukke werk ziet Veth daar helaas geen kans toe...: Ik begin hoe langer hoe meer te beseffen, dat dit onvermijdelijk tot mijn werkkring behoort, maar dat' geleefd worden' is er niet altijd de aangenaamste kant van.

Dit is dan de laatste bewaard gebleven brief over de portretten van de ouders van de Poll,. De verhouding met de familie was echter dusdanig goed, dat Veth, toen de echtelieden in het begin van het jaar 1909 kort na elkaar kwamen te overlijden, op verzoek van de kinderen, van beide een doodsportret heeft gemaakt.

Tenslotte is er nog een aantekening uit 1952 bewaard van de jongste dochter Jo, die ons het volgende naliet:

Toen in 1902 [deze datering berust op een vergissing] Jan

Veth de portretten van mijn ouders schilderde, had hij opgemerkt, dat mijn moeder bij ernstig gesprek aanhoudend met de rechterhand zat te spelen met een goud tweedeelig ringetje aan den vierden vinger van haar linker hand.. Hij vond dit zulk een typische houding, dat hij, die aanvankelijk de portretten zonder handen had willen maken, besloot het doek, dat gelukkig lang genoeg was, grooter te maken en die houding te vereeuwigen. Zoo moest het portret van mijn vader natuurlijk ook vergroot worden. Er ontstond onder het poseren een groote band tusschen mijn moeder en Jan Veth. Hij, een diep denkend mensch, begon langzamerhand haar zeer gereserveerde houding te doorbreken en haar persoonlijkheid te doorgronden. Dit boeide hem zoo, dat hij de pose – uren verminderde, maar telkens na enkele dagen weer terugkwam

om weer een nieuwen frischen indruk te krijgen. Zoo duurde het lang voordat hij ermee klaar was. Voor buitenstaanders was de gelijkenis minder goed, maar voor ons kinderen was het een psychologisch prachtige uiting van haar innerlijke [zie de ogen] en uiterlijke [houding] persoonlijkheid. Mijn vader verveelde het poseren. De gelijkenis is perfect, maar Veth becritiseerde dit portret als oppervlakkig werk.

Met al deze woorden van het gezin van de Poll in onze oren, zien wij thans de portretten in de Van de Poll kamer met andere ogen. Voorlopig zijn ze weer in perfecte staat, en staat, ook in het volgend millennium, het echtpaar van de Poll zoals Veth het ooit zag, ons levendig voor ogen.

Nellerieke Boucher

BRONNEN

Gemeentearchief Zeist, archief Van de Poll, 1765- 1970 / Dordrecht, archief Jan Veth.

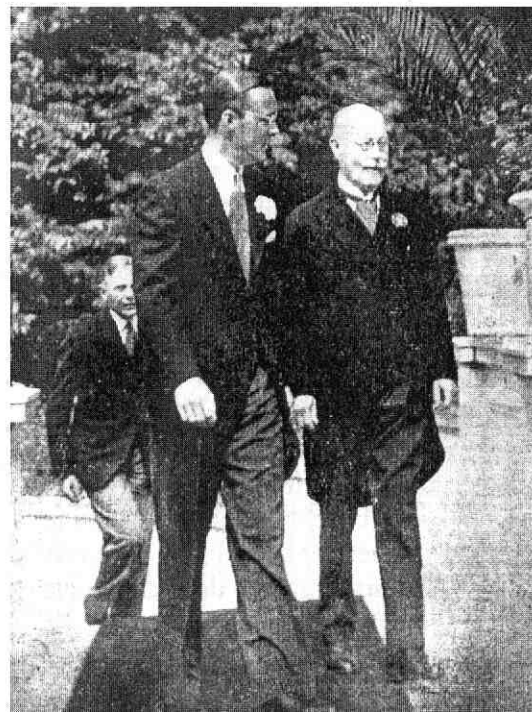
Voor God en Oranje

In augustus 1938 werd het Zeister landhuis Schoonoord geopend als zetel van de Stichting Nationaal Centrum (SNC). De stichting had tot doel de Nederlandse bevolking te beschermen tegen 'kwade invloeden van binnen en van buiten' door middel van voorlichting en leerprogramma's.

In het archief van het 'Polygoon Hollands Nieuws' ligt vier minuten 35mm filmmateriaal van de officiële opening. Het geluid is slecht maar het materieel is keurig op papier beschreven. Op het eerste shot zien we Schoonoord, dan nog een indruk-

Op zoek naar Huize Schoonoord als zetel van het 'Nationaal Centrum'

wekkend landhuis, inmiddels gesloopt voor een school. In de tweede scène zien we een groep mensen voor het gebouw. Eén van hen is R.F.C. baron Bentinck, opperstalmeester van hare majesteit de koningin en voorzitter van de nieuwe stichting. Het zijn twee snelle introductieshots want een paar seconden later verspringt het beeld naar kasteel Hardenbroek. Op de voorgrond staat een padvinder met een scoutingvlag. In het kasteel zien we iets van de opzet van de stichting. We lopen langs wandschilderingen, foto's en kleine tentoonstellingen aan de

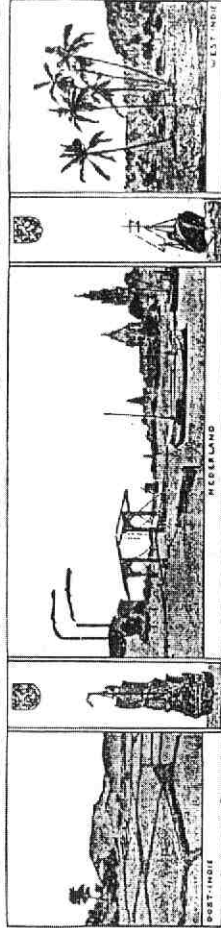
muur, een verzameling tinnen soldaatjes, een vliegtuigmodel ('T-24'), beelden uit Nederlands-Indië en twee poppenhoofden met een gasmasker, één voor het leger en één voor de bevolking. We verlaten het kasteel en keren terug naar Zeist, waar we inmiddels veel meer gasten kunnen herkennen. Prins Bernhard, heel jong nog, is er en we zien ook Beelaerts van Blokland, vice-voorzitter van de Raad van State, die luistert naar een toespraak en minister Romme, die bij afwezigheid van minister-president Colijn de opening van Huize Schoonoord als zetel van de prestigieuze stichting verricht. In het laatste shot volgen we het gezelschap opnieuw naar kasteel Hardenbroek voor een toespraak van Bosch Ridder van Rosenthal, Commissaris van de Koningin in Utrecht. Terwijl het gezelschap via de brug het kasteel binnengaat schiet het beeld op 11'12" even op zwart en maakt de stichting plaats

voor ander, inmiddels historisch Polygoon onderwerp.

De stichting Nationaal Centrum heeft geen geschiedenis kunnen schrijven, maar lonkte in haar korte bestaan succesvol naar de voorpagina's en trok bij haar oprichting dus ook nog 'ns de aandacht van het jonge Polygoon. Alle kranten plaatsten grote foto's van feestende gezagsdragers en de Telegraaf ('Bij uitstek nationale plechtigheid. Hulp aan de jeugd.') had bijvoorbeeld een kaartje van de provincie Utrecht afgedrukt, zodat alle lezers het nationale steunpunt gemakkelijk konden bereiken. In de kolommen van speciale verslaggevers werd geschreven over het dansspel van de provincies en het schitterende aanzicht van 4600 anjers die vanuit een Douglas vliegtuig over het Schoonoord terrein werden verspreid. De Telegraaf -toen ook al een krant met oog voor de high

society- nam die ochtend in Zeist maar liefst 66 prominente aanwezigen waar. Het gezelschap was uiterst gemêleerd. Politici als Beelaerts van Blokland en Asch van Wijk, maar ook KLM directeur Plesman, opperrabijn Tal, voorzitter Tiendhoven van de Vereniging voor Natuurmonumenten), de top van het Nederlandse leger, de oud-gouverneur van Suriname, de commandant van het Leger des Heils en de burgemeester van zo'n beetje iedere stad genoten van de late Zeister zomerzon. De opening werd warm onthaald. Vooral het 'openlucht spel van Nederlandse maagden' op het gazon gooide hoge ogen. De titel 'Eén en ondeelbaar' refereerde aan het eerste artikel van onze eerste grondwet. Twaalf jongedames beeldden ieder een provincie uit en symboliseerden de geschiedenis en de eenheid van ons land. De twaalfde provincie was nog grotendeels in aanbouw.

Nationaal Centrum

OFFICIEEL ORGAAN VAN DE STICHTING „NATIONAAL CENTRUM“
 REDACTIE EN ADMINISTRATIE „SCHOOHOOP“ ZEIST — BUREAUNUMMER 21972 — TELEFOON 320
 TELEFOON EINDREDACTIE AMSTERDAM, 2711

MAAT 1939

JUNI 1939

Verzeld met de
 inkeetking van
 H.M. de Koningin.

Zelfhandhaving.

Wij willen onszelf zijn en
 blijven...
 Zoo klokt het eenmaal ont
 Koningrijken mond. En het
 werd het wachwoord van het
 Nederlandsche Volk.

Natuurlijk is het een woord
 van alle tijden. Maar er is
 toch verschil in de zwaarte er
 van toosken den eenen tijd
 en den anderen. En dan be-
 hoeft niet te worden betoogd,
 dat de klem er van zich in
 deze dagen wel zeer in het
 bijzonder doet gevoelen.

Het onrustige wereldgebeu-
 ren van de laatste maanden
 roept Regering en Volk beide
 op tot bijzonder inspanning.
 de krachten der Nede te sit-
 miteren om den eisch tot
 zelfhandhaving van woord tot
 daad te doen groeten — voor
 de Regering de taak om de
 middelen te verkrijgen voor
 die zelfhandhaving naar bul-
 ten, voor het Volk den plicht
 en de volkskracht, zonder
 welke de uitdrukke verdedi-
 gingsmiddelen niet werkzaam
 kunnen zijn, te versterken. Te
 versterken in de richting van
 nauwe anersluiting van allen, die de rijke goe-
 deren van het nageslacht willen zien overgedragen.
 Het poeren van het „Nationaal Centrum“ om
 daartoe het zijne bij te dragen verduikt niet
 slechts belangstelling, maar ook daadwerkelijke
 steun.

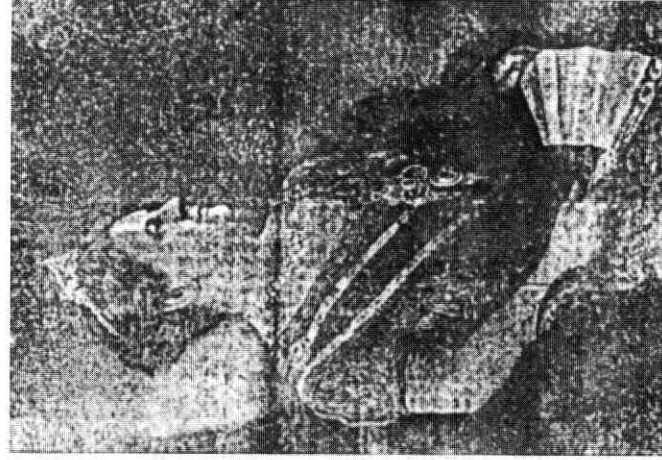

PHOTO MUSEUM

UITSPRAKEN VAN H. M. DE KONINGIN

„Als één en ondeelbaar Volk sulken wij
 handhaven, de banden leeren slaande,
 tenzende onze beste krachten en gaven te
 wijden aan het welzijn van ons dierbaar
 Vaderland.“

„Ik weet, dat de wil tot opbouw, uit-
 gaande boven alle verdedigheid, bij zeer
 velen aanwezig is.“

Collyer

Redactie-Prezident

Nationale eenheid.

Deze diep ernstige tijd
 eischt inspanning van alle
 krachten om tegen de ziek
 van verschillende tijden blaap-
 brekende vernielende stroo-
 mingen onze historisch ver-
 krege goederen ontz chry-
 delijke beschaving te doen
 stand houden en veilig te
 stellen.

Een eerste vereischte om
 daarin te slagen is het ter hand
 nemen en aansluiting van allen
 wat onze nationale eenheid
 kon bevorderen en de outlo-
 nade gedachte kan versterken.
 Slapheid en verdeeldheid voe-
 ren onvermijdelijk naar den
 ondergang. Allen wanneer
 wij, aan Gods woord gehou-
 vende, elkander de hand
 reiken en ons in geloores ge-
 ledere scharen rond ons dier-
 baar Vaderland, kunnen wij
 hopen de tucht te krijen om
 den drak des tijds te weer-
 staan en de kwade geesten te
 overwinnen.

Het is beziel door deze
 overtuiging, dat het bestuur
 van „Nationaal Centrum“ het
 initiatief heeft genomen voor
 de uitgaaf van een orgaan, bestemd om over ons
 volk, den geest van aansluiting te doen vaar-
 dig worden en het nationaal bewustzijn waar noo-
 dig op te waken en aan te kwekken.

Aan het bestuur mijne beste wenschen voor
 het welzijn van dit strevel

Alfons

Redactie-Prezident
 van „Nationaal Centrum“

Voor een beschrijving van het ongewone doel en de werking van de stichting offerden de meeste persafgezanten een groot deel van hun verslag op aan de, ongetwijfeld keurig uitgeschreven, toespraak van secretaris Evert Raams:

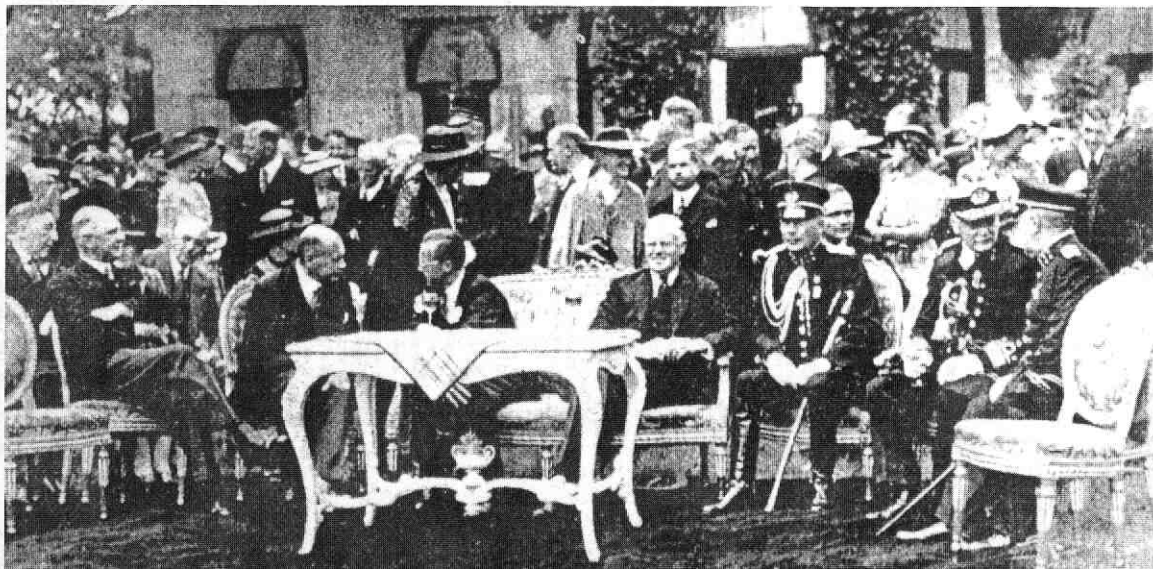
'We moeten bouwen aan een muur, die rotsvast staat rond den troon van Oranje. Grote onwetendheid van hetgeen het eigen land ons biedt en in welke op-

zichten ons volk groote prestaties heeft verricht wordt schier overal opgemerkt. Om te komen tot meer inzicht in deze is in die steunpunten alles ondergebracht wat betrekking heeft op: het huis van Oranje en onze Geschiedenis, Koloniën, Luchtvaart, Scheepvaart, Leger en Vloot en Luchtbescherming. Verder zullen er jaarlijks bij de steunpunten opgevoerd worden historische tafereelen en films worden ver-

toond van dezelfde strekking. Deze steunpunten zullen gratis de gelegenheid bieden aan alle organisaties en verenigingen om hun leden daar te brengen. De schooljeugd en bevolking uit den omtrek zullen tot de vaste bezoekers moeten behooren en daar elkaar ontmoeten, opdat zij deze steunpunten aanvoelen als middelpunt van het Nationale leven.

Voor deze steunpunten worden

Het Utrechts Dagblad schreef onder deze foto: Een groep autoriteiten bij de opening. Ter linkerzijde de Commissaris der Koningin in deze Provincie, in het midden Z.K.H. Prins Bernhard en rechts van hem minister Romme, ter rechterzijde o.m. de Commandant van het Veldleger, generaal van Voorst tot Voorst.

gebruikt oude kasteelen, die thans onbewoond zijn en door de eigenaren met groote welwillendheid in bruikleen zijn afgestaan. De kasteelen, die restauratie behoeven, zullen worden hersteld door jeugdige werklozen, onder goede leiding en tucht, alvorens zij in gebruik worden genomen'.

Dat laatste plan van de stichting was niet helemaal onomstreden. In het eerste nummer van de 'Nationaal Centrum' krant stelt het bestuur geïrriteerd vast dat er een vervelend misverstand de ronde doet: 'Deze gebouwen zijn sinds jaren onbewoond en gedurende die jaren ook vrij van belasting geweest.

Dat door tusschenkomst van "Nationaal Centrum" de bezitters van dergelijke goederen voordelen zouden genieten, hetzij door hierdoor vrijgesteld te worden van belasting, hetzij door gratis hun gebouwen gerestaureerd te krijgen, is

onjuist. Deze eigenaren stellen "Nationaal Centrum" in staat haar werk te doen zonder éénig voordeel hunnerzijds'.

Door een wel heel onbaatzuchtige eigenaresse was huize Schoonoord al voor de oprichting tot zenuwcentrum van de stichting bestemd. 'In warme sympathie met de doelstellingen' zo heette het op de eerste persconferentie 'stond Mevrouw J.D. van Romondt Vis - Baronesse Quarles de Quarles haar ruim dertig hectaren omvattende buitenplaats "Schoonoord" te Zeist aan de stichting af, als zetel en middelpunt van het werk'. De baronesse, dan al zestien jaar weduwe van Mr. C.C.W. van Romondt Vis en presidente van de Nederlandse Vereniging ter Behartiging van de belangen van Jonge Meisjes, is tijdens haar leven met een bijzondere hoffelijke onderscheiding geëerd. Als vice-presidente was ze erg betrokken bij

de stichting. Met voorzitter baron Bentinck, secretaris Evert Raams en mevrouw J.C.A. van Asch van Wijck - Baronesse van Hogendorp vormde ze het dagelijks bestuur. Secretaris Raams staat in de Zeister Archieven opmerkelijk genoeg al in 1937, ruim voor de eerste SNC berichten, als mede-bewoner van huize Schoonoord op de Driebergse Weg 10 genoteerd. Hij was begin dertig en liep de 'zeer energieke niet al te gemakkelijke' huiseigenaresse kennelijk niet in de weg. De beschrijving van de baronesse komt van de heer Meerdink, jaren terug in dit blad. Door het toedoen van deze bijzondere vrouw werd Zeist even het centrum van het Oranje Vaderland en de bouwkeet bij de 'rotsvaste muur' rond de troon.

Het Nationaal Centrum was in de jaren dertig niet het enige spraakmakende Eendrachts-initiatief in Zeist. Na een aantal gezamenlijke conferenties in Woud-

schoten hadden jongeren uit verschillende zuilen zich in '38 georganiseerd in 'De Beweging versterking der Nederlandse Gemeenschap'. De beweging, al spoedig aangeduid met 'de Nederlandse Gemeenschap' gaf een tijdschrift uit ('Het Gemenebest') en zocht in juni '39 landelijke publiciteit met een 'Manifest tot eendracht'. Tot de ondertekenaars behoorde o.a. de latere minister Lieftinck. De Nederlandse Gemeenschap heeft geschiedenisboeken gehaald dan het meer koningsgezinde Nationale Centrum. Dr. L. de Jong beschrijft het initiatief uitgebreid in zijn standaardwerk over de oorlog en in 'Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)' ziet historicus Jan Bank het Woudschoten-overleg als een van de belangrijkste wortels van de naoorlogse pogingen op de politieke verzuiling te doorbreken met de NVB. Het slijke Zeist was kennelijk een vruchtbare bodem voor

bezorgde elite-ideeën. Beide bewegingen hadden echter nogal te kampen met een gebrek aan massale steun vanuit de Nederlandse bevolking.

Teleurstellingen?

In een redactioneel commentaar naar aanleiding van de berichten jubelde de Haagsche Post de oprichting van het centrum toch voorzichtig toe.

'Het idee lijkt ons goed [...], doch bij de uitvoering harer voornemers, zullen "Nationaal Centrum" teleurstellingen waarschijnlijk niet bespaard blijven! De praktijk heeft toch uitgewezen, dat het buitengemeen moeilijk is, de werkloze jeugd in goede banen te leiden: allerlei problemen, waarvan de stichting de oplossing ook niet in haar hand heeft, doen zich hierbij als een vaak remmende factor gelden. Doch hoe het ook zij, hier wordt in elk geval een goed-

Nederlandsch geluid vernomen, dat waard is, er aandacht aan te schenken'.

De medewerking van minister-president Colijn werd door de HP redactie als belangrijkste waarborg voor de plannen beschouwd. In de hoop dat behalve de 'uitersten van links en rechts' alle 'andere schakeeringen onzer bevolking bij dit uitnemend werk betrokken' zouden worden, sloot de Haagsche Post haar felicitatie af.

Blij dat ik Nederlander ben

Omdat de aandacht voor het prestigieuze Centrum in de laatste spannende maanden voor de oorlog wellicht toch wat verslapt ging het bestuur in juni '39 over tot overweldigend huis aan huis initiatief. Er moest een betaalbare twee-wekelijkse 'Nationaal Centrum' krant komen. Het proefnummer werd in een oplage van één miljoen gratis verspreid. Ook

voor de verdere ledenwerving keek men vanuit hoofdkantoor Schoonoord niet op een dubbeltje. De enthousiaste lezer die voor 1 augustus 1939 de meeste mede-abonnees had aangebracht kreeg een auto, een Chevrolet de Luxe - 1939. Voor het afgebeelde exemplaar zou ook nu nog menigeen weken leurend langs de deuren gaan.

De opzet van het krantje werd in een fraai pamflet getiteld 'Ik ben blij, dat Nederlander ben' ambitieus uiteengezet. In de 24 pagina's zinderende Eenheidspropaganda is alles rond Nederland en Oranje ook opvallend superieur, maar moet de Nederlandse bevolking het merkwaardig genoeg massaal ontgelden. Halverwege de krant krijgt 'de vrouw' ervan van langs onder de misleidende titel 'Eeresaluut aan de Nederlandsche Moeder'. Anders dan de groot afgebeelde regentes Emma begrijpen vele moeders 'niet wat kinderen

Ik ben blij, dat ik NEDERLANDER ben

NEDERLANDERS

voor U geldt thans hetgeen na langen strijd verkregen werd te bevestigen en te handhaven.

DE NATIONALE EENHEIDSGEDACHTEN

tot werkelijkheid te maken, in alle kringen onze bevolking, is de plicht van iederen NEDERLANDER.

NEDERLANDERS

GIJ HEBT ALLEN DIT ECHT NEDERLANDSCHE BLAD natuurlijk met alle aandacht doorgelezen. GIJ HEBT DUS HET STREVEN VAN „NATIONAAL CENTRUM“: broogende alle landgenooten, zoowel in eigen land als in den vreemde, te doen beseffen dat het geheele Nederlandsche Volk trotsch mag zijn op zijn historischen naam, MET BEGRIPPELIJKE GEESTDRIFT TOEGEJUICHT.

NEDERLANDERS

In Nederland zetelt de oerkern van ons volksbestaan, belichaamd in het symbool der nationale eenheidsgedachte naar het koninklijk woord van onze Landsvorstin.

NEDERLANDERS

laat deze oorkonde voor U een aansporing zijn in den zin der KONINKLIJKE BOODSCHAP, U zelf te doordringen van het groote voorrecht: NEDERLANDER te zijn.

NEDERLANDERS

zet alle schroom op zij, en weest de banierdragers van het vaderland, met den uitroep:

IK
BEN
BLIJ,
DAT
IK
NEDERLANDER
BEN.

zijn' en vergeten ze 'maar al te vaak, dat het feit van kinderen te hebben, nog geen moeders maakt'. Ook in de Vaderlandse Geschiedenis is de auteur met een nauwelijks bedekte bedoeling aan de slag gegaan: 'Was het niet een Oranje, die in 1813 te Scheveningen voet aan wal zette, om het Nederlandse volk te redden van algeheelen ondergang?'

Het hoge doel is overal duidelijk maar over de te volgen weg naar die geprezen eenheid staan de aanbevelingen van de gast-schrijvers vaak verfrissend recht tegen over elkaar. Vooral de opmerkelijke ideeën van de heer Sickzes springen in 't oog. De economische goeroe Sickness was de man achter de toverformule van de levensduur's verkorting methode, waar hij naar eigen zeggen 20 jaar 'schier onafgebroken' op had gebroed. Zo was hij er langzaam en 'zelfs met groote stel-

ligheid' van overtuigd geraakt dat hij met zijn nieuwe stelsel een oplossing had gevonden voor de organisatiefout die de wereldeconomie in de jaren dertig zo hardnekkig had verpest. Ieder product doorgaat vier levensstadia, dicteerde de originele econoom: productie, distributie, bezit en 'sloping'. De economie en dus de samenleving profiteerde van fase 1, 2 en 4. Aan fase 3, het bezit, beleefde alleen de bezitter plezier. De conclusie ligt voor de hand, maar iedereen was 'm vergeten te trekken. Er moest massaal worden gesloopt en heraangeschaft door de gelukkige bezitters. 'Draait niet, redekavelt niet, doch doet het voor het te laat is!'. Sickzes echter, had nog een belangrijke aanbeveling waarvan de redactie zich in een naschrift gedeeltelijk heeft gedistantieerd. Ontzet over de 'dwaasheid' achter de negatieve aanbevelingen van de Nederlandse Handelsdelegatie pleit

Sickzes voor een onmiddellijke uitbreiding van de handel met het Duitse Rijk. Zijn pro-Duitse houding lijkt achteraf nogal scherp te botsen met de uitspraken van koningin Wilhelmina en minister-president Colijn. 'Wij willen onszelf zijn en blijven' preekt de koningin strijdbaar op het voorblad. In de andere kolom zet Colijn het een en ander over verdedigingsmiddel en de noodzaak tot zelfhandhaving uiteen.

Nationaal Instituut

Het is onduidelijk hoe lang het Nationaal Centrum de promotie van God en Oranje tijdens de bezetting nog heeft voortgezet. Schoonoord werd in ieder geval door de Duitsers opgeëist en Evert Raams trok er in 1941 uit. In het ZHG Van der Poll archief ligt nog een kleine foto van het bezette landhuis.

Na de oorlog heeft niemand meer iets van het Nationaal Cen-

trum gehoord. Misschien waren autoriteiten als prins Bernhard de gezellige elite barbecues tijdens de oorlog ook langzaam ontgroeid. Hoewel. Wie de Polygoonfilmpjes jaar na jaar blijft doorspoelen loopt in oktober '45 tegen een opvallend herkenbare serie toespraken aan. In de Raadzaal van het Amsterdamse gemeentehuis heeft de Nederlandse elite zich dan sober verzameld voor de oprichtingsvergadering van het Nationaal Instituut.

'Deze uit het verzet voortgekomen organisatie heeft als doel en streven: verdieping van het nationaal besef en versterking van de nationale samenhangigheid' lezen we in de papieren van het Audiovisueel archief. Op het korte filmpje staan toespraken van prof. dr. G. van der Leeuw, minister van Onderwijs, en J. in 't Veld, dan nog voorzitter van het Instituut. Geen anjers meer, geen kastelen en geen tuinfest, maar één rode draad keert terug: voor-

zitter In 't Veld maakt al snel plaats voor een bekende naam rond het koninklijke hof. In 'Een tevreden Natie' beschrijft de 'totaal historicus' Maarten van Rossem hoe de geschiedenis van het Nationaal Instituut onder leiding van Prins Bernhard von Lippe Biesterfeld verder verliep:

De initiatiefnemers van deze merkwaardige instelling waren mensen die in het verzet tot de conclusie waren gekomen, geheel in de lijn van het volksideaal van de jaren dertig, dat het in Nederland ontbrak aan voldoende nationaal besef. De 'massale geestelijke capitulatie' tijdens de bezettingsjaren zou volgens hen veroorzaakt zijn door het feit dat het Nederlands volk niet dacht en zich gedroeg als één volk, maar als een samenraapsel van belangenorganisaties. Voor een passend moreel en zedelijk herstel was nationale saamhorigheid vereist, in het besef dat er zoiets

was als een vitale volkscultuur. Binnen het Nationaal Instituut maakte men zich ernstige zorgen over de corrumperende en vervlakkende werking van de commerciële massacultuur uit het buitenland. Als tegenwicht daartegen wilde het Instituut de volkscultuur inventariseren, coördineren en organiseren. Als de volksdans en de volksliedjes nieuw leven in kon worden geblazen, zou de bevolking vanzelf afstand nemen van haar ziekelijke hang naar jazzmuziek en Hollywoodfilms'.

Als voorbeelden van minder gelukkige initiatieven haalt Van Rossem de Actie voor de Nationale Feestrok en het congres van 'de Toekomst van de Nederlandse Beschaving' aan. Nadat het congres in grote onenigheid uit elkaar viel was ook het einde van het Nationaal Instituut nabij. Eind 1946 raakte het in grote financiële

moelijkheden omdat de regering niet langer tot subsidie bereid was. In 1947 volgde de officiële opheffing en het einde van het typische culturele Doorbraak idee. Georganiseerde eenheidsjubel was Nederland in de twintigste eeuw aldus niet gegeven. Maar Zeist was toch even het centrum van de Natie geweest.

Olivier Heimel

BRONNEN

Keesings Historisch Archief No. 370, p. 3345
 Nationaal Centrum. Officieel orgaan van de stichting "Nationaal Centrum, proefnummer, juni 1938 (archief Oorlogsdocumentatie Gouda). 'Opening van de constituerende vergadering van het Nationaal Instituut', online archief van het Nederlands Audiovisueel Archief Bank, Jan, **Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)**, (Deventer 1978). Jong, Dr. L. de, **Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog**, deel 4, mei '40 - maart '41, tweede helft (Den Haag 1972) 460-472. Rossum,

Verrassende pelgrims

Marc Wortmann bezocht maandag 23 augustus de lezing van Katja Boertjes over de eerste vormen van toerisme.

Diegenen die zich afvroegen of er wel iets interessants te melden zou zijn over "pelgrims souvenirs uit Christelijke bedevaartsoorden" kregen bij de lezing van het ZHG ongelijk. In een vlot en goed gedocumenteerd betoog voerde historica Katja Boertjes de 40 aanwezigen langs vele bedevaartplaatsen in Europa en het Midden-Oosten. De vraag *welke* voorwerpen werden meegenomen en *waarom* werd in vogelvlucht door de eeuwen heen beantwoord.

Evenals de hedendaagse toerist graag met souvenirs thuiskomt, namen de vroegere pelgrims voorwerpen mee van hun bedevaart. Zo veel, dat er zelfs in de eerste eeuwen van onze jaartelling al behoefte was aan massaproductie. In die tijd namen de bedevaartgangers vooral ampullen (gevuld met olie of water uit de heilige plaatsen), beeldjes of medaillons mee. In de latere middeleeuwen kwamen vooral de pelgrimsinsignes in zwang, die op de kleding of hoofddeksele werden bevestigd. Daarnaast werden natuurlijke materialen verzameld, met de schelpen uit Santiago de Compostella als meest bekende voorbeeld.

De motieven van de pelgrims gingen verder dan alleen de herin-

souvenirs

nering aan een moeizame tocht. Velen zagen de meegebrachte voorwerpen als amulet dat bescherming kon bieden, of als bewijs van werkelijke aanwezigheid. Dat hing samen met de redenen om een pelgrimstocht te maken: dankbaarheid, hulp zoeken of dichter bij God komen. Maar een pelgrimstocht kon ook een vorm van alternatieve straf betekenen!

De ruimte ontbreekt hier om in te gaan op de vele voorbeelden, zoals de afbeeldingen over het mirakel van Amsterdam uit 1345. Wie belangstelling heeft wachtte het proefschrift van mevrouw Boertjes over deze eenvoudige maar bijzondere religieuze voorwerpen af. Voor vele aanwezigen smaakte deze avond in ieder geval naar meer!

Marc Wortmann

Nieuwe leden

Fam. Van den Akker, Zeist
 Mevrouw Th.M. Adema, Zeist
 De heer en mevr. Bannink-Loss
 De heer A.M. Becker, Zeist
 Mevrouw Berends-van Loon, Zeist
 De heer W. van den Broek, Zeist
 De heer H. Dieteren, Zeist
 De heer G.T. Dijkhuizen, Zeist
 De heer H. Duetz, Bosch en Duin
 De heer E. van Ee, Zeist
 Drs. R. Efdée, Den Dolder
 De heer J.E. Engelsman, Austerlitz
 De heer R. van Gangelen, Zeist
 Mevrouw drs. A.M. Gommers-Dekker,
 Bosch en Duin
 Gemeentearchief Zeist
 De heer B. de Haan, Zeist
 Mevrouw M. van de Kamp, Zeist
 De heer C.P. van Kleef, Zeist
 Mevrouw J.G. Kollenveld-Buitenhuis,
 Zeist
 Mevrouw W. Kuite, Zeist
 De heer A. Langelaar, Zeist
 De heer N. van der Lee, Driebergen
 De heer H. Manessen, Zeist
 De heer M. Meerdink, Amsterdam

Drs. A. Meijer, Wijk bij Duurstede
 De heer J. Meijer, Zeist
 De heer A. van der Mersch, Baarn
 Fam. Polman-Lensink, Soesterberg
 De heer E. Post, Bosch en Duin
 Mevrouw A.J.M. Okhuijsen-Grundmeijer,
 Zeist
 Mevrouw A. van Oortmerssen, Zeist
 De heer N. de Raaij, Zeist
 De heer H. Reekum, Zeist
 De heer L. Roep, Zeist
 Mevrouw M. Rossen, Zeist
 De heer P.V.J. van Rossem, Leiden
 De heer R. van Schuppen, Zeist
 De heer A. Smith, Zeist
 De heer A. Steensma, Zeist
 De heer P. Tol, Zeist
 Mevrouw Waesberge van de Haar, Zeist
 Bart en Sabine Witzier-Nijland, Zeist
 Mevrouw J.H. van Zeyl-Sikkens, Zeist

Aanmeldingen / adreswijzigingen

Zeister Historisch Genootschap,

Postbus 342, 3700 AH Zeist

Ledenstand

Seijst II (juni '99) 829
 Seijst III (september '99) 849

Filmvoorstelling

Maandag 25 oktober. Aanvang 19.30 uur. Entreekaarten a f2,50 kunnen alleen vooraf worden gereserveerd via het reserveringssysteem van Figi, tel. 0900 - 3444 934. Tegen afgifte van uw ticket kunt u op deze avond een kop koffie krijgen, vóór de voorstelling of tijdens de pauze aan het buffet van het theatercafé.

Boek

Dinsdag 23 november. 'Zeist, terug in de Tijd'. Verschijning boek over glasplaten van Kraal.

Fotoexpositie

Zondag 28 november 1999 tot en met zondag 9 januari 2000. *Zeist terug in de Tijd* in de tentoonstellingszalen van Het Slot (hoofdgebouw) van ca. 70 grote afdrucken uit de glasplatencollectie van Kraal. Tijdens de tentoonstelling zijn behalve het boek, ook ansichtkaarten en

een verjaardagkalender te koop. De tentoonstelling is de bijdrage van onze stichting aan de millenniumviering in Zeist met het thema *Tijd, Taal en Toekomst*. Officiële opening 27 november.

**Zeister activiteiten in het Marsmanjaar
Lezing**

Donderdag 28 oktober. Lezing en korte balletuitvoering in De Klinker over zijn leven en zijn werk, door J. Goedegebuure. Uitreiking biografie aan burgemeester Boekhoven en uitslag dichtwedstrijd Zeister scholieren.

Tentoonstelling

Vrijdag 29 oktober tot eind november in Zeister Openbare Bibliotheek. Materiaal van de heer H. Bierens, aangevuld met materiaal letterkundig museum.

Project Werschuit

Oktober. 51 gezeefdrukte illustratie bij cyclus 'Tempel en Kruis' voor een bundel ansichtkaarten.

Vertelvoorstelling

Eerste week november. Een aantal eerste generatie Nederlandse Marokkanen over 'Denkend aan Holland...' Uitvoering bij SKV of SMSO.

Inzenden van kopij

Poortstraat 75a - 3572 HE UTRECHT

E-mail: seijst@frehitophe.com

Fax: (030) 276 04 45

FOTO: Een voorproefje van de tentoonstelling *Zeist terug in de Tijd*, fototentoonstelling in Slot Zeist van 28 november 1999 tot en met 9 januari 2000. Kraal's Boek Muziek en Kunsthandel aan de Slotlaan, hoek Weeshuislaan (thans het pand met de winkel 'Steps'). Jan W. Kraal opende hier zijn boekhandel in 1907, nadat hij het woonhuis had verbouwd tot een moderne winkel met grote etalages. In 1914 vond een tweede verbouwing plaats, waarbij het aantal etalages werd verdubbeld. Rechts de pastorie en de Gereformeerde Oosterkerk.

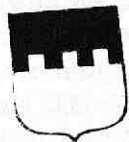
Toekomstverkenning uit het verleden biedt stof tot nadenken

In 1950 publiceerde de Nieuwe Zeister Courant een aantal artikelen waarin werd vooruitgeblikt naar het jaar 2000. Een serieuze prognose kwam van de hand van W. Grapendaal, die zijn licht liet schijnen over uiteenlopende zaken als de bevolking, wonen, verkeer, onderwijs, werk en kerkelijk en verenigingsleven. Op de drempel van het jaar 2000 is het aardig om eens na te gaan wat er van de verwachtingen van toen is uitgekomen.

Zeist over 50 jaar

Nog een serieuze prognose

Gebruikelijk is het zich te spiegelen aan het verleden en daaraan zo mogelijk een gevolgtrekking te verbinden voor de toekomst, doch er is nauwelijks een riskanter bezigheid denkbaar. Het is op zichzelf reeds bijna ondoenlijk alle mogelijkheden te overzien en op hun juiste betekenis te schatten, waarbij nog komt, dat een onverwachte nieuwe ontwikkeling zelfs redelijk gefundeerde prognoses omver kan werpen. Indien op één terrein bescheidenheid is geboden, dan is dit wel op het gebied der prognoses. Onder dit uitdrukkelijke voorbehoud, verzoekt ondergetekende de lezers van zijn beschouwing kennis te nemen.

Nog één

Het Gemeentebestuur

Bos en Duin, „Bilthoven“; Hege Dennen—t Kerckebos“; de dijsche buurt-Dijnselburg-Huis Ansterlitz

Daarmee wordt een periode van 50 jaar overbrugd. En hoewel wat hachelijk in een historisch tijdschrift, aan het slot wil ik in het verlengde van deze terugblik en evaluatie nog enige ballonnetjes oplaten over de volgende 50 jaar.

Bevolking, huisvesting en gemeente. De schrijver van het hierbij afgedrukte artikel veronderstelde een groei van de Zeister bevolking van toen 42.500 naar 100.000. Het zijn er 60.000 geworden. Ook is Bilthoven niet bij Zeist gevoegd, zoals toen werd verondersteld. Waar die 100.000 inwoners zouden moeten wonen was blijkbaar moeilijk te voorzien:

niet op de cultuurgronden aan de kant van Bunnik, volgens Grapendaal, maar wel op de zandgronden richting Huis ter Heide, Bosch en Duin, Den Dolder, langs de Arnhemse Bovenweg en ter plaatse van de sportvelden achter het Slot. Achteraf kunnen we constateren dat de enorme efficiency-verbetering in de landbouw, waardoor de opbrengst per hectare sterk is toegenomen, heeft meegeholpen aan het oplossen van ruimtelijke ordeningsdilemma's: aan de ene kant heeft de landbouw daardoor het milieu zwaar belast maar anderzijds de natuur weer ontlast. De Zeister bossen zijn daardoor voor een groot deel onaangetast gebleven en de grootste uitbreiding - Zeist-West, heeft wel degelijk aan de Bunnikse kant plaatsgevonden.

Op een ander punt is de voorspelling van Grapendaal beter uitgekomen. De positie van de wethouders binnen de gemeente is

aanzienlijk versterkt ten opzichte van 1950. Hij voorspelde ook de invoering van wijkraden voor de buurtschappen en de delen van Zeist buiten het centrum. Deze zijn er niet gekomen (alleen het wijkgericht werken deed in 1998 zijn intrede als onderdeel van de portefeuille van wethouder Swart), evenmin als er in de wijken hulpsecretariën met brandweer- en politieposten zijn ontstaan. De bestuurlijke inbedding van de politie is zelfs de andere kant op gegaan met regionalisering en dus schaalvergroting in plaats van schaalverkleining. De politie beschikt wel over tal van technische middelen, zelfs veel meer dan in 1950 was te voorzien.

Verkeer en economie

De gevolgen van de toename van het gemotoriseerd verkeer hebben ten dele een geheel ander effect gehad dan in 1950 was te voorzien. Wie verwachtte dat de

fiets zou verdwijnen ten gunste van lichte motorvoertuigen en scooters, dat de Slotlaan alleen nog toegankelijk zou zijn voor gemotoriseerd verkeer, met parkeerplaatsen voor auto's en motoren, dat het station Driebergen-Zeist zou worden uitgebreid met een klein vliegveldje (!) en een hotel en dat er comfortabele bussen zouden rijden in de hele regio, wie dat verwachtte moet in het jaar 2000 zwaar teleurgesteld zijn. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de schrijver zijn verwachtingen baseerde op een vóóronderstelling, namelijk van technologische verbetering door de overgang op een hetelucht- of elektrische motor. De voorspellingen over de grotere plaats van telefoon en televisie in het dagelijks leven zijn beter uitgekomen.

Ten aanzien van de werkgelegenheid zijn de ontwikkelingen in de land- en tuinbouw nog veel harder gegaan dan 50 jaar geleden

gedacht werd. Zozeer, dat momenteel het primaire karakter van de voedselvoorziening nauwelijks nog aandacht krijgt, maar juist het afremmen van de groei en de intensiteit van de landbouw voorop staat. Voorzag men in 1950 nog een bescheiden groei van het aantal fabrieken, nu moeten we constateren dat de nijverheid vrijwel helemaal uit Zeist verdwenen is en dat de dienstensector het overgrote deel van de werkgelegenheid uitmaakt. De vrees voor grote werkloosheid door verbeteringen in de techniek heeft lang bestaan maar was onterecht. Het verdwijnen van de 8-urige werkdag werd ook door Grapendaal voorspeld. De arbeidstijd is wel korter geworden, maar op een andere manier: door verkorting van de werkweek, meer vakanties en eerdere pensionering.

Onderwijs en sport

De toename van onderwijs en

sportvoorzieningen zijn goed voorspeld, zij het dat grootschaligheid van het huidige voortgezet onderwijs de Zeistenaar van 1950 zeker zou verbijsteren. Wat betreft de groei van de recreatieve voorzieningen moeten we constateren dat Zeist daarin in tegenstelling tot de verwachting toch iets is achtergebleven bij de andere delen van ons land. Het Slot Zeist heeft daarentegen wél aan de verwachtingen voldaan, terwijl het verenigingsleven nog steeds bloeit op allerlei terreinen (mede dankzij vroegere pensionering?). Een Zeister museum is daarentegen nog niet gerealiseerd.

Kerkelijk leven

Voor wat het kerkelijk leven betreft was in 1950 blijkbaar nog geen spoor van secularisatie zichtbaar. Volgens de voorspelling van Grapendaal zou 80% van de bevolking bij een (christelijke) kerk zijn aangesloten. Ondanks de

Langs de omringde gebouwen gedeelten van de Arnhemse Dovenweg, Laan van Beek en Royen, Moltenweg, Heideweg, achter „Het Slot“, waar nu de sportvelden zijn, zullen woningen verrijzen. Eitellijke flatgebouwen zullen in het jaar 2000 in het centrum van Zeist komen, waardoor oude huizen zullen verdwijnen. Het in goede banen leiden van een steelsmatige en esthetische uitbreiding van Zeist zal de Overheid in de komende 50 jaren heel wat hoofdbreken kosten.

Verkeer en vervoer

Vele wegen in deze gemeente zullen in dit jaar 2000 een heel ander aanzien hebben dan nu. Dit vindt zijn oorsprong in de toename van het gemotoriseerd verkeer. Rijwielen met trapbeweging zullen er bijna niet meer bestaan, alleen kinderen zullen ze nog berijden.

Geprefabriceerde autobussen, automobielen, motorrijwielen (zware, tussenklasse en lichtere) en scooters bevinden zich dan alleen nog op de rijwegen. Over 50 jaren zal het gemotoriseerde vervoer lang niet zoveel kosten met zich brengen als thans het geval is, daar de hetaflichtmotor of de elektronische motor dan zijn intreden zal hebben gedaan.

Tengevolge van het gemotoriseerde vervoer zullen de primaire straten in deze gemeente voor ander verkeer verboden zijn. Zo zal de rijbaan van de Slotlaan alleen mogen worden bezet door motorische voertuigen. Langs deze rijwegen zullen parkeerplaatsen voor motorrijwielen en motorrijwielen zijn aangebracht. Naast de parkeerplaatsen bevinden zich dan paden voor lichte motorrijwielen en voelgangers.

De treinflijn — waarvan de rails gedeeltelijk zijn opgebroken — van het Station Zeist af naar Huis ter Heide en Den Dolder zal een verkeersweg zijn geworden. De Utrechtseweg van De Bilt naar Zeist en de Driebergseweg van Driebergen naar Zeist zullen aan weerszijden een pad voor lichte motorrijwielen hebben.

In de nabijheid van het station Driebergen—Zeist zal een klein vliegveld voor particuliere vliegtuigen zijn aangelegd. Het station zal ten opzichte van Zeist een belangrijke plaats gaan innemen. Nabij het station zal een hotel staan.

De verbindingen van Zeist met: Utrecht, Amersfoort, Veenendaal, Wageningen, Driebergen-Rijsenburg, Rheden en Arnhem zullen over 50 jaren onderhouden worden met meer comfort biedende autobussen. Zogenaamde stads-autobussen zullen door de city en buurtschappen rijden. Bunnik zal hier ook in worden betrokken.

Op verschillende punten van

Volksontwikkeling en opvoeding

Het onderwijs zal in het jaar 2000 op andere toestand geschied zijn dan nu. De onderwijsinstellingen zullen meer op de praktijk gericht zijn. In deze gemeente zullen er twee Hogere Burgerschoolen bijgekomen zijn. Het bestaande I.B.S.-gebouw zal in ook het Lycée. In de nieuwe woonwijken zullen er scholen voor uitgebreid lager onderwijs, lager onderwijs en kleuteronderwijs worden gebouwd. De school voor voortgezet gewone lager onderwijs zal een grote vlucht nemen door dit onderwijs aan de leerlingen „praktijk“ mede geeft. Voorts zal er nabij de Amersfoortseweg 'n Nijverheidsschool worden gebouwd.

De sport zal in ontwikkeling zeer vooruitgegaan zijn. Vooral de voetbal sport zal sterk zijn toegenomen. De andere sporten zullen zich in de verhouding tot de toename der bevolking uitbreiden.

Er zal in deze gemeente over 50 jaren een sportpark verrijzen waar verschillende sporten beoefend zullen worden. Dit sportpark zal er worden aangelegd op de zandgrond; vermoedelijk aan het einde van de Prof. Lorentzlaan.

In deze gemeente zullen in het jaar 2000 meerdere recreatieoordden nabij de bossen zijn. Vooral Bos en Duit, Dolder, Biltbos en Duit, Dolder, Biltbos en ook Australitz zullen hiervoor in aanmerking komen. Deze recreatieoordden zullen 's zomers een toevlucht zijn voor de stedelingen. Het Zeister bos zal altijd voor de vreemdelingen zijn aantrekkings blijven houden.

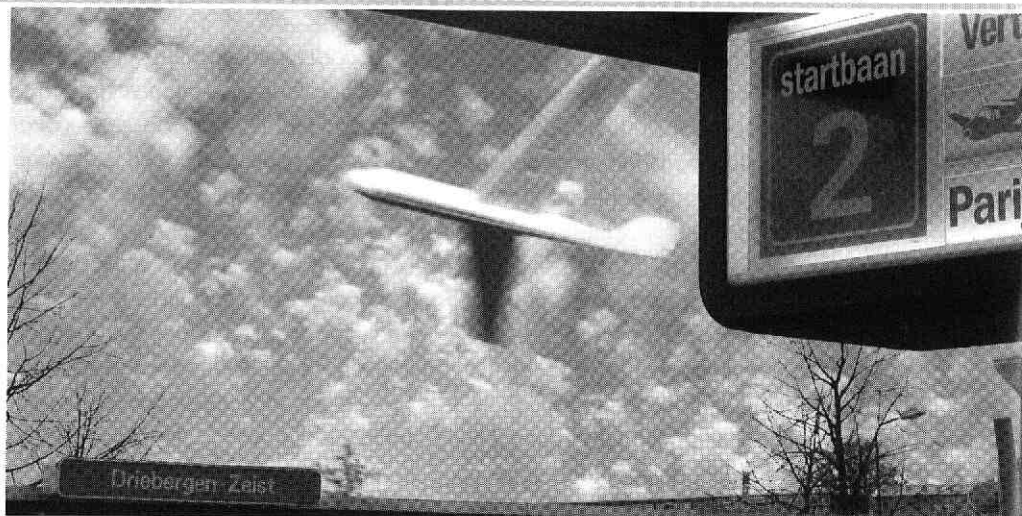
„Het Slot“ zal voor de volksontwikkeling en opvoeding een centrum voor Zeist, maar ook voor Nederland zijn. Landelijke congressen, tentoonstellingen e.d. zullen hierin worden gehouden. Een museum waar de plaatselijke ontwikkeling der gemeente Zeist zal kunnen worden aanschouwd, zal hier tevens worden ondergebracht.

Het Verenigingsleven zal over 50 jaren een ander aanzien hebben dan nu. Sportverenigingen, padvindert, muziek-, zang- en boesverenigingen zullen er ontegenzeggelijk blijven. Samenstelling van gelijksoortige verenigingen zal alhier hebben plaats gehad. De krachten zullen daardoor niet verdeeld zijn. Het doel dat de verenigingen zich hebben gesteld zal beter tot zijn recht komen. Het aantal bestuursleden zal sterk dalen, het zal variëren van 3 tot 5. Aan de Besturen zal meer bevoegdheid zijn gegeven. Een snelle afdoening van zaken zal hierdoor worden bereikt.

grote verscheidenheid die Zeist nu kenmerkt is dat aantal hooguit nog 50%. Een andere niet voorziene opmerkelijke ontwikkeling is de opkomst van de moslims als groeiende kerkelijke groepering, ook in Zeist.

Een blik in de toekomst

Al met al blijkt het voorspellen van de toekomst (gelukkig maar!) geen eenvoudige zaak. Het verbaast mij wel dat het verschijnsel als zodanig - het ontwikkelen van toekomstvisies - hedentendage minder in de belangstelling staat dat 50 jaar geleden. Het einde van het millennium nodigt wel uit tot een eindeloze stroom terugblikken in kranten, tijdschriften en op televisie, maar vooruitblikken ziet men zelden. In de literatuur van destijds waren de toekomstverhalen sterk realistisch, bijvoorbeeld bij schrijvers als Orwell of Asimov. Nu aan het einde van de eeuw ontbreken deze gedachten

en voert de imaginaire wereld van Star Wars de boventoon als het gaat om doorkijken naar de toekomst.

Voor wat betreft de toekomst van Zeist lijkt het mij toch wel aardig een poging te wagen. Ik ga er daarbij vanuit dat het niet te voorzien is of er tussen nu en 2050 een oorlog zal woeden of dat Nederland door een grote natuurramp wordt getroffen. Een greep uit mogelijke ontwikkelingen is

het volgende:

- Een bescheiden groei van de bevolking als gevolg van nieuwe woningbouw. De druk op midden-Nederland zal blijven bestaan, met name voor huisvesting voor ouderen in de vorm van flats en seniorenwoningen in en rond het centrum. Ook het stuk tussen de A28 en de Amersfoortseweg zal op den duur voorbebouwing gebruikt worden.

- Ik voorzie dat er over 50 jaar een rondweg om Zeist zal liggen en dat er meer parkeer-gelegenheid aan de randen van het centrum komt in combinatie met light-railverbindingen met een hoge frequentie. Het centrum zal wel wat groter zijn geworden dan nu denkbaar is.
- Buiten de bebouwde kom zullen de natuurgebieden sterker afgebakend worden, met meer beperkingen aan het gebruik. Toch nemen de recreatieve voorzieningen nog verder toe, ook in de openlucht. Deze worden meer gericht op individuele sportbeoefening minder op teamsporten.
- Er komt een Zeister museum, waarschijnlijk al ruim vóór 2050.
- Het verenigingsleven blijft boeien, maar meer met behulp van betaalde krachten en minder vrijwilligers en minder op vaste tijdstippen. Daartoe ont-
staan grotere verbanden met veel keuzevrijheid voor de leden.
- Communicatie tussen gemeente en individuele burgers gaat plaatsvinden langs elektronische weg, met behulp van peilingen en referenda. De politieke partijen treden daarbij als een soort makelaars op.
- De gemeente zal zich ontwikkelen tot een verzameling relatief zelfstandige, dienstverlenende bedrijven op gebied van infrastructuur, natuuronderhoud, zorg, informatie en veiligheid met lagere algemene belastingen en hogere retributies.
- Zeist krijgt een eigen Hogeschool als dependance van elders (Utrecht) voor korte studies en bijscholing van de bestaande beroepsbevolking.
- Het winkelbestand zal verder groeien met filialen van nationale en internationale ketens en formules, terwijl de kleinschalige detailhandel sterker ingevuld wordt door wat nu nog allochtonen heten.
- Er komen steeds meer horeca-gelegenheid met combinatie van eten en drinken met ontspanning en wellicht ook kinderopvang, al zal dat laatste ook steeds meer door de grotere scholengemeenschappen worden opgepakt. Bij dit alles blijft het gezin de belangrijkste leefeenheid. In 2050 zal de werkweek en de schoolweek nog maar 3 á 4 dagen beslaan met veel meer thuiswerk (telewerken) en in de dienstverlenende beroepen een losse en flexibele verhouding tussen werkgever en werknemer op basis van meer gelijkwaardigheid dan thans.
- Voor het kerkelijk leven verwacht ik in de 2e eeuw een renaissance, vooral in de katholieke en evangelische hoek!

Marc Wortmann

Twée zeepziederijen in Zeist

Wie de geschiedenis van een bedrijf op papier wilt zetten, zal in eerste instantie op zoek gaan naar een bedrijfsarchief. Bij het niet aanwezig zijn van een dergelijk archief - meer niet dan wel - zal teruggrepen worden op overheidarchieven. Een onderzoek van Van Maanen, streekarchivaris in Geldermalsen.

Om een bedrijf op te kunnen richten, was van de plaatselijke en de provinciale overheid toestemming vereist. Daarnaast kunnen we correspondentie aantreffen als er overlast werd veroorzaakt en in

gemeenteverslagen gegevens als het aantal werknemers e.d. Zelden zal er gedacht worden aan belastingarchieven, toch kunnen deze een aanvullende en soms een belangrijke rol spelen.

Nu zijn de Utrechtse belastingarchieven nagenoeg geheel verloren gegaan, maar in het archief van de afdeling accijnzen van het ministerie van Financiën zijn beide Zeistse zeepziederijen een aantal keren ter sprake gekomen. Het zijn deze gegevens die ik op een rijtje heb gezet, aangevuld met gegevens voor de "Het Anker" uit het "bedrijfsarchiefsje" in het archief van de Evangelische Broedergemeente. Wellicht is een en ander aanleiding tot een uitgebreider artikel over beide Zeistse zeepziederijen

Morsen van zeep bij de open vaten waarin de zeep ziedde (kookte) was heel gebruikelijk. De vloer was dan ook bedekt met een spekgladde laag.

BRON L. FIGUIER, LES MERVEILLES DE L'INDUSTRIE, PARIJS 1875

Fiscus

Door de rijksoverheid werd in de gedaante van de dienst accijnzen en in- en uitvoerrechten nauwlettend toezicht gehouden op de verrichtingen van zeepziederijen. Telkens wanneer een zeepziederij het productieproces opstartte, moest dit van te voren worden aangegeven en werd door een of meer ambtenaren daadwerkelijk toegekeken. De archiefstukken die dan ook aanwezig zijn, hebben betrekking op dit toezicht en dan met name in gevallen dat iets mis ging en het ministerie van financiën benaderd werd. Hier werd naar aanleiding van uitgebrachte adviezen en toetsing aan de bestaande wetgeving een besluit genomen.

Productieproces

Zeep werd in de negentiende eeuw vervaardigd van weedas, potas, kalk en raap-, hennep- en lijnolie. De weedas werd allereerst

fijngeklopt, waarna ze in een vat gemengd werd met potas en kalk onder bijvoeging van water. Dit mengsel liet men vervolgens 24 uur staan, waarna men het vocht uit het vat in een grondbak liet wegllopen. Vervolgens werd opnieuw water bijgegoten en het mengsel weer 24 uur onberoerd gelaten. Het eerder opgevangen vocht werd overgegoten in een ketel nadat vooraf was nagegaan of het looggehalte sterk genoeg was; hiervoor gebruikte men een "coraal van barensteen". Na toevoeging van olie, en zo nodig loog, bracht men de inhoud aan de kook totdat een deel van het water was verdampt en olie en loogzout een verbinding waren aangegaan. Vervolgens controleerde men of de zeep goed was. Dit deed men door een kleine hoeveelheid uit de ketel te halen en te laten stollen. Bij het breken van de zeep moest dit in stukken zijn en niet draadvormig; daarnaast moest de

zeep doorschijnend zijn. Wanneer de zeep aan deze voorwaarden voldeed, werden vaatjes gevuld waarin de zeep kon stollen en verzending kon plaatsvinden.

“De Balans”

Zeepziederij van Gebrs.

Van der Veer & Klooster

In september 1849 kreeg de firma opdracht de gemeenschap tussen de fabriek en de daar aan belerende gebouwen weg te nemen. Om eventuele wijvingen te voorkomen was met Van der Veer vooraf afgesproken aan het besluit te voldoen.

Deze zaak speelde al enige tijd want in augustus dat jaar was hun aangeraden enige dagen in beraad te gaan omdat “ongetwijfelde groot ongerief voor hen” te verwachten was.

Deze ziederij werd een aantal keren door Brouwer en Zoon in diskrediet gebracht met als gevolg dat de dienst accijnzen extra aan-

dacht aan haar reilen en zeilen besteedde.

Op 18 november 1852 bereikte de minister een ambtelijk schrijven waarin gesproken werd over geruchten dat de gebroeders Van der Veer zich op grote schade aan fraude schuldig maakte. De arrondissementsdirecteur der belastingen, terugblikkend op vroegere rapporten, hechtte hier weinig waarde aan. De firma had nog nooit vermeerdering (overmaat) aangegeven, tot op dat moment hoogst zelden bedorven zeep terugontvangen en zeer zelden waren ziedsels in deze ziederij zelf bedorven.¹

De directeur vertrouwde daarentegen Brouwer niet ondanks de gunstige voorspraak van anderen. Bij hem bleef twijfel en achterdocht bestaan, aangezien het deze firma was die de laster verspreidde. Opvallend is hierbij de volgende zinsnede uit zijn brief: “Men heeft zich zelfs geoorloofd om door het

kanaal van een geheim Protestantsch genootschap bij monde van den heer Beeldsnijder van Voshol en de Vrije Nes mij ten hunnen voordeel te stemmen en de andere zieders in verdenking te brengen”. Brouwer zelf was op dat moment een boete opgelegd van f 200 voor overmaat (zie verder in het artikel).

- Totale productie in 1856: 468.068 kilo, bedorven 17.835 kilo.
- Totale productie in 1858: 516.933 kilo, 5 1/10% opnieuw ingestoken.

Net als in 1852 ontstond in 1859 weer een geruchtenstroom over Van der Veer. Weer werd men beticht van kwalijke praktijken. De Zeistse ontvanger was gemachtigd om de aftekening van de geleibiljetten aan de gemeentegrens van Utrecht te “beperken” indien hij fraude vermoedde. De zeep werd overigens met de beurt-

schipper vervoerd. Ondanks de verscherpte controle bleven de geruchten aanhouden. De Utrechtse controleur verklaarde dat een niet met naam genoemde linnenbleker al geruime tijd geen zeep meer had gekocht bij de firma Schuurman. Desgevraagd verklaarde hij de zeep voor veel lagere prijs bij Van der Veer aan te kopen en dit te blijven doen zolang het in zijn voordeel was. Toch werd hieraan geen waarde gehecht door de arrondissementsdirecteur, maar sprak hij van broodnijd. Hoe streng ook de controle was geweest, men had geen misbruiken geconstateerd. Wel wees hij er op dat de ambtenaren die eerst te Zeist maar nu te Utrecht werkten wilden pochen over hoe goed zij vroeger werkten. Het gevolg was wel dat zij fabrikanten en collega's in een ongunstig daglicht zetten. Overigens was hij nog steeds beter te spreken over Van der Veer dan over Brouwer. Van der Veer was de

meest solide, Brouwer bereidde dankzij allerlei kunstmiddelen slechte zeep. Het vervoer tot aan de Ridderschapsevaart wilde hij voor de aftekening alleen behouden wanneer de tijd voor het overige vervoer verlengd werd tot 3 uur. Totale productie in 1859 : 515.399 kilo zachte zeep, bedorven 13.892 kilo.

“Het Anker”

Zeepziederij van Brouwer & Zn

Volgens bestaande literatuur werd al in de achttiende eeuw zeep gemaakt in Zeist. In 1754 nam de Broedergemeente de kaarsenmakerij van Johan Christian Römelt over. Vier jaar werd het Broederhuis eigenaar. Bedrijfsleider werd de in 1772 geboren Jacob Skangel. In de in het Kleine Broederhuis gevestigde kaarsenmakerij werd een keer per jaar het kaarsenafval tot zeep verwerkt ondanks dat hier een verbod op stond. Ook zusters vonden

GRAVURE THE BOOK OF ENGLISH TRAEDES 1821

werk in het bedrijf met het draaien van “seifenkugel”. In 1819 werd het gemeentelid Pieter Hendrik Brouwer de nieuwe eigenaar van de kaarsenmakerij annex zeepziederij die achter het huidige Broederplein 35A stond.

Als we de gegevens checken aan

beschikbare archiefstukken dan zien we dat in 1754 Johann Christian Remelt in de kaarsenmakerij te werk werd gesteld. Deze werd voor rekening van de gemeentewinkel op naam van Gerrit van Wees gedreven.

Rond 1767-1768 werd een nieuwe werkplaats voor de zeepziederij en de kaarsenmakerij van Jacob Skangel aan het Broederplein ingericht. Skangel stond in de daaropvolgende jaren aan het hoofd van beide bedrijven. In 1778 nam Martin Brouwer echter de kaarsenmakerij over, Skangel bleef echter de zeepziederij beheren. Na 1801 heeft Brouwer ook de zeepziederij overgenomen en in de daaropvolgende jaren waren beide bedrijven in het bezit van de familie Brouwer. Hetzelfde geldt trouwens ook voor de bierbrouwerij en de mouterij. De zeep werd tot in de negentiende eeuw verkocht in de (zeep)winkel verbonden aan de

broedergemeente.² Brouwer was ook eigenaar van de bierbrouwerij en mouterij. Dit is juist al betwijfel ik ten eerste of de brouwerij na 1819 nog in bedrijf is geweest. In de statistiek van 1815 wordt vermeld dat de brouwerij buiten bedrijf was. Bij de aankoop in 1819 was de bedrijfsinventaris buiten de verkoop gehouden. In de boekhouding werden de brouwerij en de mouterij wel steeds opgevoerd. De zeepziederij en de kaarsenmakerij maakten echter gebruik van de ruimten van de brouwerij, waarvoor steeds een jaar huur werd opgevoerd. Ook het ontbreken van een post voor herstelwerkzaamheden aan de inventaris van de brouwerij geeft mij reden om te veronderstellen dat deze na 1819 stilstond.

Geregeld komen in de bewaard gebleven journalen en het grootboek posten voor waarbij uitgaven voor de zeepziederij werden verantwoord. Het gaat naast de beta-

ling van de huur van de bedrijfsruimten vooral om uitgaven aan de gereedschappen. Deze laatste uitgaven geven ons onverwachte informatie over het Zeistse ondernemers in die jaren. Veelal werden kleine(re) reparaties en leveranties uitbesteed aan plaatselijke ondernemers. Ging het om reparaties aan de ketels dan werd veelal uitgeweken naar de firma van de weduwe van J.R. Wellinghuijs/Wellinghuizen en Zonen te Amsterdam. De nieuwe ketels daarentegen werden vanuit het buitenland geleverd. In 1839 leverde C. Verloop te Utrecht voor f 56,- twee gegoten ijzeren veren voor onder de grote ketel, gewicht 355 kilo. In hetzelfde jaar werd ondermeer een nieuwe ijzeren loogbak voor f 400,80 en een moscovische oliepijp voor f 2,00 aangekocht. C. Fries in Zeist mocht in mei voor f 380,08 een 544 kilo wegende ijzeren loogbak leveren. Een nieuwe ijzeren

indigopot, van 19 kilo, met hengel kostte het daaropvolgende jaar *f* 4,-. De weduwe Wellinghuijzen maakte voor *f* 129,05 een nieuwe Engelse pot onder de grote zeepketel. Deze zeepketel was overigens geleverd door de Zweedse firma Carl R. Roth uit Stockholm. In november dat jaar betaalde men deze firma voor een gegoten ijzeren zeepkot *f* 383,-. Ook andere plaatselijke ondernemers als de koperslager en loodgieter L. Schütz en Fred. Kraan kregen opdrachten. De inventaris van de zeepziederij werd in de jaren 1831-1839 geboekt voor bedragen tussen de *f* 2.000 en de *f* 4.000.

Compagnieschap

Op 21 september 1839 werd voor de Utrechtse notaris Hendrik Adriaan Reinier Vosmaer tussen Pieter Hendrik Brouwer en Willem Brouwer een akte van compagnieschap opgericht. Beiden beoogden hiermee hun

handelszaken tot dan toe gedreven onder de firma Brouwer en Zoon als solidaire compagnons ingaande 1 februari 1839 te willen voortzetten. Naast het fabriceren van harde en zachte zeep, het maken van savonetballen en kaarsen wilden men handel in olie, was en waskaarsen drijven. Door de gemeente Zeist was in het dienstjaar 1839-1840 op 19 september 1839 (nrs. 31 en 32) hiervoor een akte van patent verstrekt.

Het gemeenschappelijke kantoor was gevestigd aan het Oosterplein nr. 40 waar ook de kas, boeken etc. aanwezig waren. Beide vennoten waren gerechtigd om alle brieven, wissels etc. te ondertekenen handelende in naam van hun tweeën. Alleen met schriftelijke toestemming van de andere vennoot mocht echter geld worden opgenomen, de goederen hypothecair worden bezwaard of op welke wijze dan ook de vaste goederen worden vervreemd. Om

concurrentievervalsing te voorkomen mocht geen van de vennoten voor zich zelf handel drijven in een van de producten die ook de firma leverde. De compagnieschap werd voor onbepaalde termijn opgericht. In 1854 werd de vennootschap ontbonden.

Watertoevoer

Voor een zeepziederij en bierbrouwerij is de aanvoer van vers water en de afvoer van afvalwater van het hoogste belang. Met de eigenaars van de ambachtsheerlijkheid was dan ook geregeld dat men het water uit de Karpervijver mocht gebruiken. In 1818 werd opnieuw tussen de grondeigenaars Cornelis Renatus en Jacob van Laer, eigenaars van de ambachtsheerlijkheid, wonende op het Wester- of Zusterplein nr. 21, en de kaarsenmaker en zeepzieder Pieter Hendrik Brouwer, wonende op het Oosterplein nr. 41, vastgelegd dat de laatste onder

de Achterlaan een goot mocht aanleggen die aangesloten was op de pomp van de ziederij en uitkomende op de zogenaamde karpervijver. Tot dan toe was dit watergebruik jaarlijks goedgekeurd, nu voor zolang de ziederij bleef bestaan. De zeepziederij stond achter het Ooster- of Broederplein aan de Achterlaan achter het huis op hetzelfde plein. Voorwaarde was dat Brouwer het water schoon hield zodat een goede onafgebroken afloop op de grote vijver plaatsvond waardoor het water zuiver bleef. Verder mochten ook geen afleidingen of afsluitingen worden gemaakt die de afloop zouden kunnen benadelen. Brouwer kreeg toestemming om zo dikwijls als nodig werd geacht de karpervijver gelegen tussen de buitenmuur van de ziederij aan de westzijde tot aan de stenen beer in de scheisloot, tussen de buitenplaats Beek en Royen en het erfpachtsland van de Evangelische

Broedergemeente uit te baggeren. Vanaf 1 januari 1818 was voor deze rechten een canon of erfpacht van f 10,50 verschuldigd.

Bedrijfsresultaten

In 1815 werd in een statistiek voor de provincie Utrecht vermeld dat in het bedrijf zes mensen werk vonden. Dat jaar waren er ook drie kaarsenmakers in Zeist werkzaam. De jaarproductie van de zeepziederij was circa 2.000 ton, van de kaarsenmakerij 18.000 kilo.

Vier jaar later werd in een statistiek voor de provincie Utrecht vermeld dat in het bedrijf vijf mensen werk vonden tegen een dagloon van f 0,14. Het bedrijf bestond volgens de opgave al enkele jaren en produceerde met name voor de binnenlandse markt. Uit "Zeist ten tijde..." blijkt dat rond 1830 twee zeepzieders (waarvan tevens kaarsenmaker), vijf zeepziedersknechten en vijf

kaarsenmakersknechten in Zeist werkzaam waren.

Op 20 april 1830 verklaarde Brouwer dat in de voorafgaande jaren kampte met een afnemende vraag naar zijn producten en weet dit aan de hand over hand toenemende concurrentie. In de kaarsenmakerij werkte op dat moment zeven en in de zeepziederij zes werklieden. De slechtere resultaten van de kaarsenmakerij respectievelijk zeepziederij werden veroorzaakt door het "schier algemeen gebruik der lampen" en het misbruik dat (veel) andere zeepziederijen van Brouwers merknaam (B & Z) maakten. Deze ondernemers plaatsten niet alleen Brouwers merk op hun fusten, maar lieten zelfs speciale brandijzers hiertoe vervaardigen om zo de kopers te misleiden. Op deze wijze, aldus Brouwer, verkochten zij zeep uit hun eigen fabrieken "doorgaans van zeer

middelmatige en zoms van allergemeenste kwaliteit" als de in het algemeen zeer geroemde Zeister-zeep.

Volgens een verklaring van de gemeente Zeist d.d. 16-11-1833 exporteerde Brouwer zijn "Zeister savonnetballen" ook naar Nederlands Oost-Indië, te weten een kist inhoudende zestig blikken doosjes, elk met twaalf stuks, oftewel in totaal zestig dozijn (720 stuks) Zeister Savonnetballen).

Brouwer en Zoon kwamen meerdere keren met de dienst accijnzen in botsing.

Op 6 november 1852 werd een overmaat van 5% boven het toegestaan maximum geconstateerd tijdens het wegen van het ziedsel dat 5.202 kilo zachte zeep woog. Brouwer protesteerde hevig tegen de opgelegde boete van f 200 voor de 311 kilo overmaat. Volgens hem was de overmaat te

wijten aan het niet opletten door het werkvolk tijdens het vullen van de ketel met een vat olie teveel en wat niet tijdig genoeg was bemerkt. Daarnaast had men oliën van andere loog dan normaliter gebruikt. Verder verweerde hij zich door er op te wijzen nooit gefraudeerd te hebben en de opgelegde boete - een zo kapitale som - buiten proporties was. De arrondissementdirecteur der belastingen schreef aan de minister dat door het toezicht van de dienst accijnzen geen gelegenheid tot frauderen was geweest. Het was echter onmogelijk te bewijzen dat her hier om een vergissing is, iets waar de wet overigens niet naar vroeg. Hij hechtte ook weinig geloof aan Brouwers bewering daar de meesterknecht een "zeer knap werkman" was, die zeer goed wist wat hij deed. De houding van de heer Voullaire, firmant en directeur van de ziederij, bevestigde zijn vermoeden dat alleen de gelegen-

heid tot een stiekeme uitslag ontbroken had. Bij de directeur leefde de gedachte dat de afwisseling van koude en warmte het personeel in onzekerheid had gebracht voor wat betreft het vaten van de zeep en om het stijven te bevorderen extra grondstof had toegevoegd. Hier was echter niet van gerept en bij zijn reis naar Zeist om het ziedsel te bekijken was het al geheel uitgeslagen zodat de vochtige warmte geen nadelige invloed kon hebben uitgeoefend. De minister had dan ook op 29 november "zwarigheid" op de boete terug te komen.

Gedurende 1852 moest Brouwer 10 3/5 % van haar totaal productie opnieuw insteken. Van de 47.831 kilo werd maar liefst 18.927 kilo opnieuw ingeslagen omdat zij niet voldeed aan de gewenste kwaliteit (bedorven). Dat betekende dat jaar maar liefst 28.904 kilo opnieuw herzoden moest worden. Van der Veer daar-

entegen kreeg slechts 1.825 kilo bedorven zeep terug en herzoodde 13.1510 kilo, oftewel 4% van de totale productie.

De ziederijen lagen ongeveer op een kwartier afstand van elkaar. Doordat zij veelal op dezelfde dagen werkzaam waren en dus vating en afweging ook tegelijkertijd plaatsvonden, was het voor de dienst accijnzen niet mogelijk een goed toezicht uit te oefenen. Door de laster (zie boven) had men zich vooral op Van der Veer geconcentreerd en was Brouwer nagenoeg buiten het toezicht gebleven. Meerdere keren was op deze ongewenste situatie de aandacht gevestigd, maar wegens een tekort aan ambtenaren was hierin geen verbetering opgekomen. Nu was de maat voor de directeur echter vol en de commies Schuijtema was naar Zeist overgeplaatst. Dit had direct resultaten opgeleverd en de commies Coops was naar Veenendaal voor onderzoek afgereisd.

De zeepziederij van P.J. Kasteleijn, anno 1791

Dit om een gerucht te onderzoeken dat "cen der talrijke" Van Schuppens van zogenaamde traanolie door Brouwer rondgevent een zeep bereidde ge-

naamd "molwater" en die vooral in de wolwasserijen gebruikt werd en dus alleen voor het nawassen nog zachte zeep nodig had. Brouwer zou namelijk ook het procédé

voor de vervaardiging van dat "molwater" hebben gegeven. In de marge van de brief stond met potlood geschreven dat in het verleden vanuit Amsterdam al klachten tegen Brouwer waren ingediend, dus de bewering was niet ongegrond.

Juni 1853 mislukte het gehele ziedsel bij de firma Brouwer & Zoon. Op 17 oktober gaf men aan zachte zeep te willen maken. Men wilde het vuur onder ketel nr. 1 (groot 12.089 liter) op de 18e om vijf uur voormiddag te willen aanleggen, de 19e om half twee met de vating te willen beginnen, eindigende op de 21e om 9 uur voormiddag. Men schatte de opbrengst op 6.353 kilo zeep, waarvan 203 kilo schuim en 600 kilo kwade ("bedorven") zeep. Deze laatste zeep zou opnieuw worden ingestoken. De 19e om 4 uur telde men bij de vating 34 halve, 119 kwart en 48 achtste tonnen zachte zeep,

in totaal 6.330 kilo. Twee dagen later woog men om elf uur 6.240 kilo zachte zeep en 330 kilo schuim af. De 24e gaf de firma een ziedsel aan waarbij dezelfde 330 kilo schuimzeep zou worden ingestoken. Toen de ketel geschikt was voor de insteking, werd tot twee keer toe tevergeefs getracht de belastingambtenaar thuis te waarschuwen. Omdat langer uitstel inhield dat de insteking zou mislukken, werd deze verricht zonder ambtelijk toezicht. Er werd aan de firma dan ook afschrijving van haar rekening geweigerd. Aan de minister van financiën werd gevraagd dit alsnog te mogen doen. Desgevraagd verklaarde de verantwoordelijke commies op de bewuste dag naar Driebergen te zijn afgereisd om aanwezig bij het slachten van vee te zijn. Vooraf had hij echter zijn beide collega's Coops en Dürge met het toezicht op de beide Zeistse zeepziederijen belast. Beiden verklaarden 's och-

tends naar "De Balans" te zijn vertrokken om toezicht te houden op de zieding daar en de afweging van de rode zachte zeep, waarmee zij even over 10 uur gereed waren. Op verzoek hielden beide ambtenaren zich vervolgens bezig met de verificatie van de uitslagen met vrijdom van accijns. Door de slager E. Busbroek te Zeist was inmiddels twee keer gevraagd om bij een slachting aanwezig te zijn, omdat het vlees hiervan te krijgen nodig was. In overleg met Dürge ging Coops naar de slager om na afloop naar de zeepziederij terug te keren. Toen Coops thuiskwam, vroeg de knecht van der Veer een door zijn meester aangegeven rund te controleren. Hij ging dan ook naar het huis van zijn chef voor de preseertang, van plan van hier naar de zeepziederij te gaan en vervolgens met Dürge naar het bewuste rund te gaan. Aangezien Brouwer gewoonlijk tussen half twee en drie uur de insteking ver-

richtte, zou er tijd genoeg zijn. Toen men om even half twaalf bij Brouwer arriveerde, zei een van de knechten dat men om elf uur had ingestoken. Men had tevergeefs getracht een van de ambtenaren te waarschuwen, maar men had niet langer kunnen wachten. De vrouw van de commies zei dat even voor elf uur iemand aan de deur had geroepen, maar geen antwoord had afgewacht. De knechten beweerden daarentegen meer dan twee uur eerder te hebben gewaarschuwd. Uiteindelijk stemde de minister in de afschrijving toe.

Op 24 januari 1856 vroeg de firma Brouwer & Zoon toestemming tot plaatsing en gebruik van een kleine ketel van ± 6 vat (600 liter) inhoud. Men wilde deze door stoom verwarmde ketel gebruiken voor het vervaardigen van gearfumeerde gekleurde en ongekleurde zeep. De toestem-

ming voor de vervaardiging van toiletzeep werd gegeven, mits het fabrieksgedeelte waarin de ketel geplaatst werd, gescheiden werd van de rest van het fabriekscomplex.

Daarnaast mocht nooit zachte zeep worden aangetroffen in het fabrieksgedeelte waar harde zeep werd vervaardigd en omgekeerd. Dat jaar werd in totaal geproduceerd $478.647\frac{1}{2}$ kilo waarvan $20.535\frac{1}{2}$ kilo als bedorven werd aangegeven. Er werd geen grauw van zeep ingestoken.

Op 15 mei 1857 had de firma Brouwer & Zoon rode zachte zeep gestookt. In plaats van de vooraf aangegeven geschatte ruwe opbrengst van 2.060 kilo verkreeg men 2.510 kilo. Het teveel was dus 450 kilo, het wettelijke toegestane maximum verschil werd met 347 kilo overschreden. De hiervoor vastgestelde boete bedroeg $f200,00$, in de praktijk werd ech-

ter $f10,00$ geëist indien geen opzet in het spel was. In het geval van de Zeistse firma was echter enige twijfel. Weliswaar was dit de eerste foutieve aangifte sinds de vestiging in 1855 (?), maar reeds voor het vaten van de zeep was al opgemerkt dat er een grotere hoeveelheid was gezoden dan aangegeven. De commiezen der accijnzen hadden pas na de vating, dus 24 uur later, de zeep bewaakt. De zieding was namelijk op maandag 15 mei om negen uur namiddag afgelopen, de vating de 16e om vier uur. Op advies van de provinciaal directeur der belastingen verminderde de minister van financiën de boete tot $f25,00$.

Totale productie in 1858: $521.502\frac{1}{2}$ kilo, in totaal $6\frac{3}{10}\%$ opnieuw ingestoken. Ter vergelijking de Utrechtse ziederij Schuurman & Co. produceerde 1.066.498 kilo, met slechts $2\frac{1}{2}\%$ opnieuw ingestoken.

De totale productie in 1859 bedroeg 455.773 kilo (3634 kilo harde en 452.139 kilo zachte zeep) waarvan bedorven 43.707 kilo zachte zeep.

Dat naast de zeepziederij Brouwer en Zoon de vennoten ook handelaars in zachte zeep waren, blijkt uit een rapport van de belastingcontroleur d.d. 29 september 1859. Hierin is sprake dat de handelaars in genot zijnde van een doorlopend krediet in november 1858 uit dit doorlopend krediet op geleidebiljet 960 kilo zachte zeep naar de Zeistse ziederij hadden uitgeslagen en dezelfde hoeveelheid, nu goede zeep, hadden teruggekregen. Dat jaar traden Marc Voullaire en Gustaaf Adolph Croockewit handelende onder de naam Firma Brouwer en Zoon op toen de verplaatsing van de kaarsenmakerij aan de orde was. In de akte van compagnieschap uit 1839 was het handeldrijven

overigens al opgenomen.

Dezelfde Marc Voullaire ging in 1869 met de Amsterdamse bierbrouwer en azijnmaker Willem Hovy een commanditaire vennootschap aan voor drie jaar waarbij ondermeer tot het handeldrijven in alle soorten van zeep en kaarsen, bieren en azijnen werd besloten.

In de jaren 1896-1897 werd de voormalige zeepziederij in opdracht van de firma H.H. Schütz en Co. geheel verbouwd.

R.H.C. van Maanen

NOTEN

1. De dienst accijnzen berekende aan de hand van vooraf bekende gegevens de te verwachten opbrengst uitgaande van een bepaalde hoeveelheid grondstof, het toegepaste procédé en het gemaakte product. Bij ondermaat is sprake dat
2. Artikelen over de geschiedenis van de brouwerij en de kaarsenmakerij en verder de zeepziederij van voor 1815 van mijn hand zijn in voorbereiding.

BRONNEN

- Archief van het ministerie van Financiën, afdeling accijnzen (Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage) inv.nrs. 25.41.46.53,57,62,64,75 en 77.
- Collectie Goldberg inv.nr. 45 (ARA).
- Archief Provincie Utrecht (Utrechts Archief).
- Archief van de Voorstander en het Aufseher Collegium van de Evangelische Broedergemeente te Zeist 1747-1948 (HUA) inv.nrs. 736-758.
- Archief gemeente Zeist nà 1813 inv.nrs. 137 en 151. Met dank aan mijn college P. Rhoen.
- Boon, J.G.M. De Utrechtse gemeenten in 1815. Utrecht, 1972.
- Brugmans, dr. I.J. Statistieken van de Nederlandse Nijverheid uit de eerste helft der 19e eeuw. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage. 1956, 1e stuk.
- A. de Groot en P. Peucker, red. De Zeister Broedergemeente 1746/1996. Bijdragen tot de geschiedenis van de hernhutters in Nederland. Walburg Pers, Zutphen, 1996.
- Leeuwenberg, L.L. Ph. "Hernhutters in Nederland in de 18de eeuw" in : Spiegel Historiae, 17e jaargang, nr.3, maart 1983, blz. 122-133.
- Rhoen, P. "Zeist ten tijde van de invoering van het kadaster (1816-1835)".

De eerste plannen voor de bouw van een school in Austerlitz dateren uit 1832, toen F.A. Hubert, eigenaar van de buitenplaats Heidelanden, aan de gemeente Zeist grond aanbod voor de bouw van een "schoolhuis", waarin behalve woonruimte voor de onderwijzer ook een leslokaal zou worden ondergebracht. Eerder had Hubert de helft van de benodigde materialen voor de bouw van het schoolhuis beschikbaar gesteld. Ook hadden particulieren financieel bijgedragen om tot verwezelijking van de school in Austerlitz te komen.

De burgemeester van Zeist steunde deze plannen, zoals blijkt uit de volgende brief van 15 oktober 1833 aan het college van gedeputeerde staten van Utrecht:

"Ik heb gemeend U Ed. Groot Achtb. te moeten kennisgeven, dat eenige ingezetenen van

De openbare lagere school in Austerlitz.

PARTICULIERE COLLECTIE

Austerlitz, gemeente Zeist, het voornemen hebben een schoolhuis te bouwen, om daarin hunnen kinderen door een bevoegden schoolmeester te laten

onderwijzen. Zij hebben mij dit plan kennelijk gemaakt, met het verzoek hun hierin de behulpzame hand te bieden. Ik heb mij daaraan niet kunnen noch willen

De school in Austerlitz

onttrekken. Vooreerst omdat de kinderen van dit gehucht van allen onderwijs geheel zijn verstoken, door den verren afstand van Zeijst, liggende Driebergen nog dichterbij Zeijst, en Ten tweede, omdat het getal kinderen met degenen, welke onder de gemeente Woudenberg op gronden van den heer Stoop c.s. wonen, honderddertig bedraagt. Het is mitsdien van genoegzaam belang, in die buurt een school te hebben, en ik acht mij alzoo verplicht hunne zaak voor te staan. Zij komen met hun bouwen thans nog f700.- tekort. Zouden zij ook op eenige ondersteuning uit de provinciale fondsen mogen rekenen? In de eerste plaats om hun gebouw te voltooien en vervolgens op een kleine jaarlijkse toelage voor den te

beroepen onderwijzer, om aanvankelijk tenminste eenig vooruitzicht te hebben. Het belang dat U Ed. Groot Achtb. stellen in alles wat de beschaving en de verlichting bevorderlijk kan zijn, doet mij de vrijheid nemen U Ed. Groot Achtb. te verzoeken, de bewoners van Austerlitz ook eenigszins de behulpzame hand te verleenen, teneinde zij zich in staat gesteld zien, hun zo nuttig ontwerp ten uitvoer te brengen."

De mededeling over de "bevoegden onderwijzer" hield kennelijk verband met een in 1829 door Hubert aangestelde onbevoegde schoolmeester, Z. Gilles, die in overleg de de gouverneur van de provincie Utrecht, een verbod opgelegd kreeg om nog langer les te geven. Het pleidooi van de burge-

meester had succes. Op 22 oktober 1833 besloten gedeputeerde staten de plannen goed te keuren en f300.- beschikbaar te stellen wanneer het schoolgebouw zou zijn afgewerkt en behoorlijk in orde zou zijn opgeleverd. Aan het verzoek om een jaarlijkse bijdrage konden zij niet voldoen.

Toch wilde het nog niet erg vlotten met de bouw. Op 5 februari 1834 vroeg Hubert de burgemeester om de zaak wat te bespoedigen, aar dat hielp ook niet. De burgemeester schreef hem op 11 februari 1834 terug dat hij al veel moeite gedaan had ten opzichte van de school in Austerlitz en dat de vrijwillige inschrijvingen op de lijst merendeels door zijn invloed hadden plaats gehad. Hij wees er op, dat er f300.- van de provincie

beschikbaar was, maar dat daarover niet kon worden beschikt voor de school geheel klaar was en er behoorlijk bewijs zou zijn dat de school op het eigendom van de gemeente stond.

“Hiervoor dient alzoo vooraf een acte van cessie te worden gepasseerd. Het is eerst dan, dat ik mij als burgemeester met de zaak kan inlaten. Intussen wil ik gaarne, zonder qualiteit, het gebouw eens komen bezichtigen en er ook met de belanghebbenden over spreken en alzoo van mijn zijde opnieuw beginnen daar ik toen heb geëindigd, zullende het mij mede aangenaam wezen dat de zaak derzelver beslag krijgt.”, aldus burgemeester Van Bern.

Vervolgens had Hubert de schoolopziener uitgenodigd eens te komen kijken in Austerlitz. Die schreef op 9 mei 1834 aan de burgemeester dat hij het schoollokaal de onderwijzerswoning aldaar had opgenomen en dat hij

beiden doelmatig ingericht had bevonden. Hij stelde de burgemeester voor eens samen in Austërłitz te gaan kijken. Daar is waarschijnlijk nooit iets van gekomen. Nadat Hubert in 1836 al zijn bezittingen in Austerlitz aan J.B. Stoop had verkocht duurde het nog vijf jaar voor de draad weer werd opgepakt.

Op 15 oktober 1841 herinnerde de burgemeester het college van gedeputeerde staten van Utrecht aan hun toezegging van 22 oktober 1833 om f300 beschikbaar te stellen voor de bouw van een school in Austerlitz. Hij had niet om uitbetaling van het geld kunnen vragen omdat: “het gebouw hetwelk de toenmalige eigenaar F.A. Hubert bezig was daar te stellen niet aan het doel zou beantwoord hebben en Hubert daarenboven niet bij machte was hetzelfde aan de gemeente af te staan” Nu door de heer J.B. Stoop een zeer doelmatig schoolgebouw aan

de gemeente was geschonken vroeg hij het bedrag van f300.- alsnog uit te betalen om met hetzelfde in de kosten van een huis voor de schoolmeester en verdere nodige schoolmeubelen tegemoet te komen.

De opvattingen van de schoolopziener in 1834 en van de burgemeester in 1841 over de doelmatigheid van de school klinken tegenstrijdig, maar in 1841 was de tijd van het schoolhuis voorbij. Daarom had de heer Stoop ook een afzonderlijk schoolgebouw opgericht en het nog steeds in aanbouw zijnde schoolhuis verbouwd tot onderwijzerswoning. De nieuwe school was gebouwd tegenover deze onderwijzerswoning, ook aan de Schooldwarsweg/Schoolweg, op de plaats waar nu het Dorps-huis staat. Gedeputeerde Staten besloten op 16 november 1841 het geld beschikbaar te stellen en daarmee leek er schot in de zaak

te komen. Vervolgens werd er op 20 november 1841 een overeenkomst gesloten tussen Johannes Bernardus Stoop en de burgemeester van Zeist, waarbij Stoop ten eeuwigen dage het door hem nieuw gestichte schoolgebouw aan de gemeente Zeist in gebruik afstond, terwijl het tevens afstand deed van de grond met daarop het door hem verbeterde en voltooide schoolhuis en waarbij de burgemeester ten behoeve van de gemeente Zeist verklaarde deze schenking te aanvaarden.

Inmiddels was er contact opgenomen met de schoolopziener over de voorziening in de vacature van onderwijzer voor de nieuwe school. Op 29 november 1841 stuurde deze een nota aan de burgemeester, waarin werd vermeld hetgeen toen volgens de geldende verordeningen moest worden gedaan bij het benoemen van een onderwijzer. Er volgden nog meer

brieven en adviezen, er werden besprekingen gevoerd over de salariëring, over de te verwachten schoolgelden, die ook van invloed waren op de hoogte van het traktement enz. enz.

Er gingen weer enkele jaren overheen en uit de notulen van de gemeenteraad van 6 mei 1844 weten we dat het van belang geacht werd, dat te benoemen onderwijzer met de stand van zaken in de buurtschap enigszins bekend was en dat de te benoemen meester Gramser toen al geruime tijd bij proefneming vanuit Driebergen les gaf in Austerlitz. Nadat de nodige formaliteiten over de benoeming waren vervuld, kon de school op 1 augustus 1844 in gebruik worden genomen.

Zes jaar later besloot de heer Stoop het schoolgebouw en de onderwijzerswoning aan de gemeente Zeist over te dragen. De schenking werd op 8 juli 1850

door de gemeenteraad aanvaard. De overdracht vond plaats ten overstaan van notaris J.C. Schadé op 21 september 1850. Daarmee werd alsnog tegemoetgekomen aan de eis van de burgemeester, gesteld in 1834 aan Hubert, dat de school op het eigendom der gemeente moest staan.

Dit schoolgebouw, waarin alle leerlingen in één lokaal bij elkaar zaten heeft dienst gedaan tot 1883. Al aan het eind van de jaren zeventig wees hoofdonderwijzer Gramser met regelmaat op het feit, dat de school te klein werd voor het aantal leerlingen. Zijn laatste jaarverslag aan de Schoolcommissie eindigde hij met de woorden:

“Met het oog op de nieuwe wet op het lager-onderwijs mag ik mij niet onthouden de wens uit te spreken dat mijn school spoedig in drie lokalen worde veranderd. Deze behoefte zal zich meer en meer doen gelden bij het weldra

te geven onderwijs in het nuttige handwerken aan meisjes."

Het eerste jaarverslag van de opvolger Van Gramser, J.J. Kraal, over 1881, maakt melding van het uitzicht dat bestaat op spoedige verbetering van de school. Dat was juist, want op 1 augustus 1882 besloot de gemeenteraad tot verbouw van de school in Austerlitz. Op 21 september 1882 vond de aanbesteding plaats van het "Verdelen van de bestaande school in Austerlitz in twee lokalen en de bouw van een nieuw lokaal en een overdekte speelplaats.". De bouw werd gegund aan E. Geijtenbeek te Zeist voor f8.220.-

Dankzij de nauwkeurige jaarverslagen van de hoofdonderwijzers aan de Schoolcommissie weten we hoe een ander werd opgelost tijdens de verbouwing van de school. J.J. Kraal schrijft in zijn jaarverslag over 1882 o.m.:

"Door de verbouw van het

schoollokaal wordt sedert 23 oktober 1882 onderwijs gegeven in de consistoriekamer van de hervormde kerk alhier. De beperkte ruimte laat niet toe dat alle leerlingen tegelijk onderwijs krijgen. Ze genieten om beurten onderwijs, 's-morgens de groten en 's-middags de kleinen. Het schoolgebouw nadert zijn voltooiing. Naar het mij voorkomt wordt het een uitmuntend gebouw, dat ongetwijfeld het onderwijs ten goede zal komen. Om trent de woning kan ik niet zo gunstig getuigen.' Het huis is zo vochtig dat dit voor mij en mijn gezin wel nadelig zal zijn. Ik hoop dat mettertijd hierin verbetering zal worden gebracht."

Op 9 april 1883 kon hij burgemeester en wethouders melden dat hij de catechisatiekamer had verlaten en de nieuwe school had betrokken.

Op zijn nieuwe woning heeft Kraal nog even moeten wachten,

maar in zijn jaarverslag over 1885 kon hij mededelen, dat hij in het voorjaar van 1885 de nieuwe onderwijzerswoning had betrokken. Het is een degelijk en goed huis, dat steeds het hier zijn van de onderwijzer zal veraangenaamen, aldus een gelukkige hoofdonderwijzer.

Hij heeft daarna nog maar enkele jaren gebruik gemaakt van de verbouwde school, want op 1 juni 1891 werd hij hoofd van de openbare lagere school aan de le Hogeweg te Zeist. In verband met de invoering van het 7e leerjaar op grond van artikel 3 van de Lager-onderwijswet 1920 besloot de gemeenteraad op 2 juni 1921 de school uit te breiden met één lokaal. De school is in 1972 afgebroken.

Leo Visser

In de zesde aflevering behandelt Leo Visser alle hoofdonderwijzers van Austerlitz

Nieuwe aanwinsten van het archief

1. Drs. **Annemiek Bal**, 'Het Zeister verzet. De geschiedenis van Zeist in bezettingstijd'. Rotterdam 1999.
2. **Henk Wels**, 'Hermhutters in Zeist. wonen, werken, geloven' Abc-oude 1999.
3. **Dr. Gijsbert van Ginkel**, 'Dr. Caroline Emilie Bleeker en de Nederlandse Optiek- en Instrumentenfabriek Dr. C.E. Bleeker N.V.'. Utrecht 1997.
4. 'Dr. Caroline Emilie Bleeker 1897 - 1985'. Uitgave van de Instrumentele Groep Fysica, Faculteit Natuur- en Sterrenkunde, Universiteit Utrecht, Utrecht z.j.
5. **Marianne I.C. Offereins.**, 'Dr. Caroline Emilie Bleeker 1897 1985): Een bijna vergeten Middelburgse Natuurkundige ' in : Zeeland, Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, 7e jaargang, nr 1, maart 1998, blz 16 - 23.
6. 'Brons, hout en steen. Werk van hedendaagse Nederlandse Beeld-
houwers in het Zeister Slot', Catalogus van een expositie gehouden in 1976 in het Zeister Slot. Uitgave van de Zeister Stichting voor Kunst & Cultuur.
7. **Froukje B. Hardam- van Omme**, 'Door de Nederlanden' Potloodkrabbels onderweg, opgetekend tussen 1945 én 1980', -pl. 1999.
8. 'Hygiea 50 jaar', 1e Jubileumboekje Zeister Dames Gymnastiekvereniging Hygiea, Zeist 1971.
9. 'Ter herinnering aan het gedwongen verblijf te Arnhem, winter 1944 - 1945. Niet kan ons scheiden', vier godsdienstige toespraken door Dr. J.G. van der-Valk, Zeist 1945.
10. Onder redactie van **J.C.H. Blom** en **E. Lamberts**, 'Geschiedenis van de Nederlanden' Rotterdam en Rijswijk 199,3.
11. **R.P.M. Rhoen**, *In de voetstappen van Hendrik Marsman (1899-1940) door het dorp Zeist. Een route langs plaatsen waar Hendrik Marsman in Zeist gewoond. Gewerkt, gewandeld, kortom geleefd heeft.* Zeist 1999.
12. **Mr. Dr. V.A.M. van der Burg** en **Drs. K.M. Veenland-Heineman**, 'Zeist terug in de tijd.' Foto's uit de collectie Kraal van het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll-Stichting Rotterdam en Zeist 1999.
13. **Katarina L. Van Groningen**, 'De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse Lustwarande buitens in het groen' Zwolle en Zeist, 1999
14. **Dr. Elisabeth Stades-Visser, Karen Veenland-Heinemann**, 'Monumenten-Inventarisatie provincie Utrecht. Woudenberg-geschiedenis en architectuur.' Zeist en Utrecht 1999

Zee, berg, rivier

De honderdste geboortedag van Hendrik Marsman is in Zeist niet onopgemerkt gebleven dankzij de inzet van een groot aantal personen en instellingen, waaronder het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll-Stichting.

Een van de activiteiten vormde een gevarieerde avond in theater De Klinker op 28 oktober jl. Er was ballet, er was muziek, er was de prijsuitreiking van een poëziewedstrijd voor middelbare scholieren. Er waren vriendelijke woorden van de scheidende voorzitter en van de "Coming man", de wethouder nam een exemplaar van de nieuw-

Jaap Goedegebuure (links) in gesprek met een neef van Marsman.

FOTO MARC WORTMANN

Een lezing over H. Marsman

ste kloeke biografie over het leven van Marsman in ontvangst en er was ruimte voor geanimeerde conversatie.

Maar bovenal was er de lezing van Jaap Goedegebuure, de man die zich al enkele decennia bezighoudt met het leven van Marsman. In 1980 was al het prachtige *Op zoek naar een bezield verband*

van hem verschenen en nu dan de min of meer definitieve biografie *Zee, berg, rivier. Het leven van H. Marsman*. Voor de pauze was zijn lezing gebaseerd op een artikel dat bij voor een special van het literaire tijdschrift *Maatstaf* had geschreven: 'Souffleur op zoek naar een personage.' Centraal hierin staat de relatie tussen object en subject, tussen de biograaf en zijn onderwerp. Is Marsmans gespleten persoonlijkheid al moeilijk te begrijpen, zijn levensdrift en doodsverlangen, zijn afkeer van het kleinburgelijke, terwijl hij met een kleine tussenpoos min of meer tot zijn huwelijk bij zijn ouders thuis bleef wonen. De relatie van Goedegebuure tot zijn subject is zo mogelijk nog ingewikkelder. De landschappen waar ze in verschillende periodes van hun leven verblijven vertonen grote gelijkenissen, er zijn een paar prachtige leitmotieven in beide levens aan te wijzen, maar er is meer en om dat

Op een 9 meter hoog spandoek aan de voorgevel van de bibliotheek, prijkte een vers van Marsman.

FOTO FRÉDÉRIK RUIJS

te beschrijven roept hij de hulp van de romancier Brakman in. In *De biograaf* beschrijft Brakman hoe een souffleur een biografie schrijft over de grote overleden acteur die hij jarenlang teksten in de mond heeft gelegd. Zijn bijzondere positie tussen de coulissen brengt ook een bijzonder point of view met zich mee. Goedegebuure

voelde zich bij tijd en wijle verwant met deze souffleur. Hij souffleert als het ware waar authentieke teksten zwijgen.

Zee, berg en rivier zijn voorbeelden van zowel werkelijke als symbolische landschappen in het leven van Marsman. Om met de zee te beginnen. Op zijn veertiende

weet hij dat hij niet naar de zeevaartschool zal kunnen wegens zijn zwakke gezondheid. In zijn gedichten symboliseert de zee de onsterfelijke geliefde ('Paradise regained'), maar werkelijke maritieme kennis ontbreekt geheel. Pas in 1940 zou hij de zee in haar ware gedaante leren kennen. Het rivierenlandschap tussen Culemborg en Wijk bij Duurstede kennen we uit bekende gedichten als 'Denkend aan Holland', die in het buitenland geconcipieerd werden. De bossen en heidevelden van de Utrechtse heuvelrug zijn als zielslandschap vooral terug te vinden in zijn gedichten in de periode van 1919-1921.

In het tweede deel van de lezing ging Goedegebuure op een wat meer interactieve wijze in op Marsmans relatie tot Zeist. Een vergelijking met *De zonde in het deftige dorp* van Johan de Meester dringt zich natuurlijk op, maar

Goedegebuure ging dieper in op de sociale structuur van dit dorp. In *De Meesters* roman wordt een dienstmaagd door de zoon van een dominee bezwangert en dit leidt tot even heftige als onwaarachtige reacties in alle lagen van de bevolking. Goedegebuure signaleert die onwaarachtigheid ook, maar plaatst het duidelijker in de sociale context. Er was veel oud en nieuw geld in Zeist. Toch floreerde de boekhandel niet, omdat vader Marsman steeds op krediet moest leveren. Zijn moeder verafgoedde de plaatselijke adel, terwijl zijzelf door diezelfde adel minzaam werd aangesproken met 'juffrouw.' Uiteindelijk moest de boekhandel verkocht worden en wordt ze een pensionhoudster op Wilhelmina-

laan 3. Dit alles moet bij de dichterlijke zoon wel tot gevoelens van rancune leiden, onder andere geuit in de woorden 'alles beter dan Zeist.'

Maar Zeist betekende voor Marsman natuurlijk meer: vriendschappen met Lehning, met wie hij het Duits expressionisme ontdekt, Houwink, met wie hij *De Vrije Bladen* redigeert, Wichman, Van Klinkenberg, en Minderaa, toen nog docent op het Christelijk Lyceum, later hoogleraar in Leiden. Vanuit het publiek worden nog enkele vragen gesteld naar de uitgever van de eerste bundel *Verzen*, het zogenaamde rode boekje dat hem op slag beroemd maakte en het gedicht 'Afscheid van het dorp', geschreven door zijn alter ego J(acques) F(ontijn). En toen was de avond al weer om. Maar de biografie is gelukkig nog steeds verkrijgbaar bij de betere boekhandel.

Jacky van den Dikkenberg

U heeft het al eerder in het zomernummer van ons bulletin kunnen lezen; onze stichting zet zich in voor het behoud van de Stichtse Lustwarande door het produceren van een professionele videofilm.

Deze film, die ontstaan is in samenwerking met de Stichting Het Utrechts Landschap en sponsor DBV Verzekeringen, laat de stand van zaken zien in het gebied van de Stichtse Lustwarande in 1999, in historisch en cultureel perspectief.

Regisseur Marjolijn Droog heeft de opnames voor de film in de maand juni afgerond.

Marjolijn Droog en Catharina van Groningen draaien een interview op de buitenplaats Sandwijck.

FOTO JAAP VAN ZOONEN

De Renaissance van de Stichtse Lustwarande

De montage van de gedraaide beelden gebeurde in oktober zodat er in november een fantastisch eindresultaat gepresenteerd kon worden in Slot Zeist. In de film

zijn o.a. interviews opgenomen met Coos van Wageningen van Buitenplaats Molenbosch in Zeist en met Marinus Van Marwijk Kooy van Buitenplaats

Vollenhoven in De Bilt. Daarnaast komt aan het woord Catharina van Groningen van Monumentenzorg over de architectuur en landschapsarchitect Michael van Gessel over het ontwerp van de parkbossen in de Lustwarande. De zorg voor het behoud van het karakter van de Lustwarande wordt in de film verwoord door René Waanders en Henk Lugtmeijer van de Stichting Het Utrechts

Landschap. Wethouder Maria Limborg van De Bilt licht het belang van regionaal beleid van de gemeentes en de provincie op het gebied van de Lustwarande toe. Boswachter Aalt van den Hoorn vertelt over het beheer van de flora en fauna op Beerschoten. Verder zien we in de film veel fraaie buitenplaatsen van de Lustwarande uitgebeeld in relatie tot hun omgeving.

De contribuanten van de stichting kunnen de cassette door middel van bijgaande bestelbon bestellen voor de prijs van f35,-.

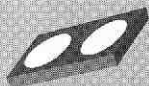
Jaap van Zoonen

Nieuwe leden

De heer P.H.J.F. van den Boogert, Zeist
 Mevrouw J. Brinkhaus, Zeist
 De heer A. Ceelen, Zeist
 Mevrouw J.E. Engeringh-Mesper, Zeist
 Mevrouw A.M. Geutjes-van Gend, Zeist
 J.E.B. van Hasselt, Zeist
 De heer L. van 't Hoenderdaal, Zeist
 De heer J.P. Huisman, Zeist
 De heer J.E. Jansen, Zeist
 FamJ. Kerckhaert-van Rooyen, Zeist
 Mevrouw Anth. Meier, Zeist
 De heer S.A.G. Mets-Spijers, Zeist
 Mevrouw M. van Otichem-Meier, Hilversum
 Mevrouw M. Peterse, Zeist
 Familie J. van Sijdenborgh, Zeist
 De heer J.H. Steenbeek, Zeist
 De heer J.L. Zeeman, Zeist

Ledenstand

Seijst III (september '99) 849
 Seijst IV (december '99) 850

De Renaissance van de Stichtse Lustwarande

NAAM

ADRES

POSTCODE WOONPLAATS

TELEFOON

AANTAL GEWENSTE CASSETTES (à f35,-/st.)

Stuur deze bon in een een gefrankeerde envelop naar: **Zeister Historisch Genootschap**
 Van de Poll Stichting Postbus 342, 3700 AH Zeist. Ter attentie van Audiovisuele Collecties.
 U krijgt dan zo snel mogelijk bericht.